

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי
S 33 V 137

רומנלי, אהרן שמואל,
משא בערב :

C.5

1799568-50

YOS

שמואל רומאנילי

משא בערב

משא בערב

הוא

ספר הקורות

אשר השתרנו עליו עלי, והמשא אשר חזיתי בגלילות
מערב, דרכם ועלילותם, חוקיהם ומשפטיהם, בין
ביהודים בין בערביאים, במלך ושרים ועם הארץ.

חברתי אני

שמואל רומאנילי איש מנטובה

הוצאת „טרקלין“

ורשה, תרפ"א

S. R O M A N O L I
M A S A B A A R A W
Wydawnictwo „TRAKLIN”
W A R S Z A W A — 1 9 2 6

Druk. 3/4 Br. Lewin-Epsztein i S-ka
Pawia 38.

שמיאל רומאנילי, מחבר הספר הזה, נולד בעיר מנטובת בשנת תקי"ז ונתחנך ברוח המסורה ועל ברכי התורה. כבר בימי נערותו הצטין בכשרונותיו הנעלים, ומלבד ידיעתו הרבה בדרכי השפה העברית למד גם את השפה האיטלקית על בריה. עוד בדמי ימיו התחיל לנוד ולתור ארצות רחוקות, להתודע לאנשים חדשים, לחקור אחרי דרכי התושבים ומנהגי חייהם בכל מדינה אשר דרכה כף רגלו עליה. במשך ארבע שנה נסע ונדד על פני ארץ מרוקו, וקורות מסעו הגדול הזה פרסם בספרו זה „משא בערב“, אשר על אדותו עוד נשוב לדבר.

רומאנילי חבר גם שירים שונים, בעברית ובאיטלקית — בשתי השפות שהיו שגורות על פיו. על פי רוב היו שיריו מוקדשים למאורעות שונים שעברו עליו, או על רציו ומיודעיו, או על ארצות ומדינות. כן הופיעה בשנת תקנ"ג הפואימה שלו „עולת המנחה“, שחברה על ידו לזכר יום חתונתם של ל. הרץ ושרלוטה ארנשטיין, ובשנת תקס"ז — קובץ שירים ופיוטים בשם „זמרת עריצים“, המוקדשים לנצחונותיו של נפוליאון. בשנת תקנ"א הוציא לאור את הדרמה האליגורית „הקולות יחדלון“ שחברה בצורתה של הדרמה המפורסמת „לישרים תהלה“ — פרי עטו של המקובל והמשורר רבי פשה חיים לוצאטו, ובשנת תקנ"ב — את הפיוט הפייסופי „רוח נכון“. בהיותו בקי בכל חדרי הספרות הקלאסית

הצתיקה, חבר גם שיר-עליה, תפוח זהב, הבנוי כלו על תורת. האלילים היונית. שיר זה יצא לאור בשנת תק"צ. מלבד זה עסק רומאנילי הרבה בתרגומים, מעברית לאיטלקית ומאיטלקית לעברית. חלק רב של פיוטינו ותפלותינו תורגמו על ידו לאיטלקית, ולהפך הרבה יצירות של הספרות האיטלקית תרגם לעברית. כן, למשל, יצא לאור בשנת תרס"ג על ידי הנזיר הבנדיקטיני וויקרט תרגומו העברי של רומאנילי של הטרגדיה הידועה „מירופה" של מפפי. הוא תרגם גם כן לעברית את „טמיסוקלוס" של מטסטויו, אולם תרגום זה עדיין לא זכה לראות אור תבל ונשאר גנוז בתוך כתבי ידו. בין כתבי ידו נשארו עוד הרבה פואמות וגם כן דקדוק השפה העברית.

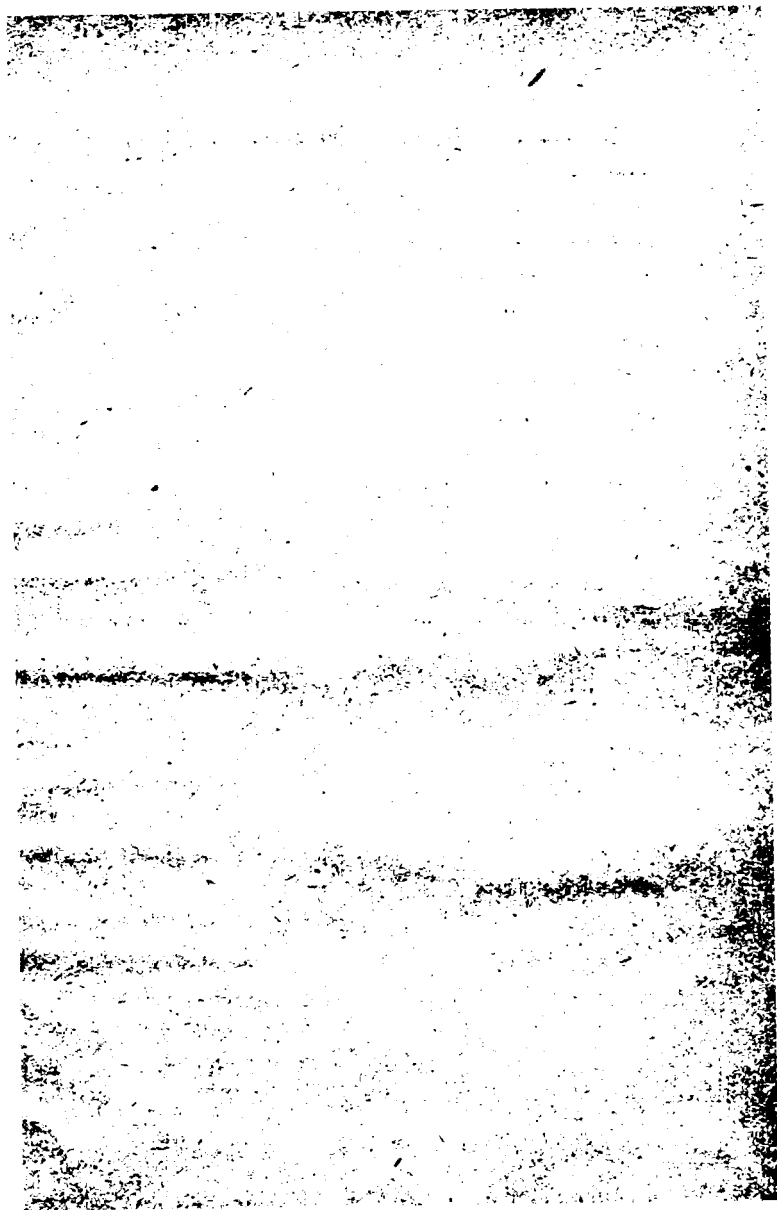
כל ימיו חי רומאנילי בעוני ובדוחק, ומת בעיר קולזה--
מונפרטה בשנת תקע"ד.

ספרו זה „משא בערב", ככתוב לעיל, הוא „ספר חקורות אשר השתרגו עליו" עליו בימי עברו על פני ארץ מרוקו ובשבתו בה. טבעו הבלתי-נח והסוער תמיד השיאו לנוד למרחקים אלה ולראות בעיניו, מה יעשה ומה ישמע ב„מלכות ברבריה" ובאחיו בני ישראל היושבים בה? ברב עמל ויגיעה הגיע עד לארץ זו, ובימי היותו בה עברו עליו הרפתקאות שונות ורבות, שפעת הצרות והגזרות אשר הורקו על היהודים היושבים במדינה והנחשבים בה כעבדים לאדוני הארץ, לא מנעה גם ממנו. ובעתות לצרה כמו אלו „מקום היה לו להתערב בכל מיני אנשים גדולים וקטנים, ללמוד מעשיהם ולדעת את מוצאם ומוכאם בכל דרכיהם". במשך ארבעת השנים האלה חקר ולמד את „דרכם ועלילותם, חוקיהם ומשפטיהם, בין ביהודים בין בערביאים, במלך ושרים ועם הרץ". הוא נפגע בדרך חייו במדינה זו בבני-אדם שונים ופרצופים שונים, באי-כח כל חשדורות, החל בשרים רמי-המעלה וכלה בערבי העזוב והנאלח המתגולל ברחובות קריה על גבי אשפתות הדומן. הוא הלך אל

לרוב והמוכחה, אל הסוחר והתגר, אל בתי-כנסיות ובתי-מדרשות —
רחו כולם תכן ועמד על אפים ומהותם. ואף כי, כל עופר אורח
ישפיל או ירים האמת כחפצו, הנה בה בשעה שישב לכתוב את
ספר תיורו זה קבל על עצמו להיות, רק האמת נר לרגלו ואור
לנתיבותיו. ואמנם ספרו זה, בן ארבע-עשרה הפרקים, הוא ציור
נאמן של המצב המדיני, המשפטי והצבורי של כל תושבי המדינה,
היהודים והערבים, ויחוסיהם ההדדיים. מתוכו אנו למדים הרבה
מתולדות היהודים במרוקו בימים עברו, והוא משמש לנו מקור
חי ונובע לחקירת ההסתוריה הזו. ועד כמה יצאו לספר הזה מוניטין
בעולם המדעי, משמשת לנו הצובדה, שהפרופיסור שלמה שילר —
סינשי תרגם אותו לאנגלית ויוציאו לאור ביחד עם הנוסח העברי
בקמברידג' בשנת תרמ"ו.

בסוף הספר אנו מוצאים גם אחד משיריו המדבר על מצוקות
הצנשים יורדי-הים ועל המית לבם למראה הסער המתרגש לבא.
הספר יצא לאור עד עתה בכמה מהדורות: ברלין תקנ"ב,
וינה תקצ"ד, וילנה תקצ"ה, ורשה תר"ח ועוד

שמואל רומאנילי
משא בערב

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

[REDACTED]

הקדמה

מושב בני ישראל השוכנים לעת הזאת בגלילות הערביאים תחת ממשלת קיסר המאוריטאניה באפריקה הנקראת היום „מאראקאש“, בלשון ערביאים „מארוק“, בלשוננו „מלכות בארבריאה“ כמעט כולו נעלם מעיני כל העמים היושבים הלום בארצות האירופה. ובאמת איזה דרך תגיע שמועתם עדינו? דרך המסחר הלא מוצר הוא וכאין נחשב, שלשה או ארבעה סוחרי ישראל בחוץ מוגאדור ומסחר הקטן אשר בין אנשי טיטואן, טאנגיא ולאראגי ובין אנשי המבצר גיבראלטאר כל זה איננו שוה ולא יצלח להקיץ את נפש מתרדמת עצלותם ולעורר תשוקת לבותם להשכיל—ואף אם מדובר במ בספרים אשר חוברו בלשונות הגויים על ענין קורות המערב, הן לא נזכרו שם רק כחלק בערך אל הכל, אך מי זה יפותה לדבר על היהודים בל ידע לשונם? — המדינה היושבת ראשונה וקרובה לגלילות מערב היא ספרד, מעבר צר דרך ים מהלך ששת אלפים אמה מברית מן קצה טאריפה עד קצה טאנגיא, עיר מבצר סיאוטה עומדת בגבול טיטואן. האמנם מעמד החקירה הרשעה יניח לעבור שמועת היהודים בארצותיו (המוכות בסנורי הפתיות) בל ירשיע בשאט בנפש להוציא הספר והמחברו להשרף? היעלה זאת על לב איש ספרד בל יראה השחת הבקע תחת רגלו לבלוע אותו ואת כל אשר לו חי שאולה? מי זה איפוא ינבא לנו? הישמעאלי הרובץ על הארץ כל היום, נרפה ונבער מדעת, רתוק בזיקי ותו הנמהרה ושונא לכל אשר בשם ישראל יכנה? והמוקש

העולה על כולם הוא העדר הדפוס כי עד היום לא הובא שמה
(ולא יובא לעולם).

הן אלה קצות הסבות אשר הרטוני להוציא לאור הספורים
האלה הנוגעים באמת לאחי בני עמי בפרט ובכלל, ואולי אף
לזרים איתם, אם כי ישנו בתכליתם.

הן כל המוצאות אשר השתרגו עליו על צוארי במשך מסעי
הביאוני עד הלום, שם ישבתי כמו ארבע שנים, ומקום היה לי
להתערב בכל מיני אנשים גדולים וקטנים ללמוד מעשיהם ולדעת
את מוצאם ואת מובאם כמעט בכל דרכיהם, ובכל זאת רק אשר
חזיתי אותו אשמור לספר, ובהמשך קורותי אגיד קורותיהם בסעיפים
המסתבכים בגזעם; ואל תשגיח לאומרים בלבבם, כי כל עובר
אורח ישפיל או ירים האמת כחפצו כל עוד שיתרחק מופת עדותו,
כי יוכלו לחקור וימצאו כי כנים דברי — ודע נא, קורא אהוב,
כי רק האמת תהיה נר לרגלי ואור לנתיבותי, לא אשא פני איש,
לא אשא פני.

עתה קום קרא בספרי ושפטהו ביושר לבך אם להימין
או להשמאל, פלס כל דבר במאזני צדק ויהי אלהים עמך.

ש ע ר א

בתהפוכות קורותי ומסבות החבולות עתותי נקרה נקריתי בעפל גיבראלטאר, ומגמת פני איטאליאה ארץ מולדתי. אמנם רבות מחשבות בלב איש, ורק אשר יעץ ה' היא תקום. המבצר הזה עתה תחת יד ממשלת בריטאניען עומד אל רגלי הר נשפה בקצוי האירופא, דבר אין לו עם אדם לא דרך יבשה ולא דרך הים, מלבד מחיתם הבאה להם דרך הים, הוא רק מצפה על פי המעבר הצר המבדיל בין שני עמודי אורקוליס. על כן לא תתפלא בראותך אותי נכון ברוב שרעפי לצאת ממסגר הזה. אנה אלך? דרך ספרד ביבשה אין יוצא ואין בא, ועוד איך יזיד איש לעבור דרך שם אם לא ימיר דתו? אם אזחפש ואתנכר, חיי תלואים לי מנגד אולי יכירוני, דרך הים יקר היא למצוא ספינה, והאחרון הכביד איך אלך? אם לשמור את הדבר עד בוא אניה או לו יהי נכון לבוקר, הן תם הכסף באמתחתי. -

במבוכת רעיוני סר וזעף האיר המקרה אל עבר פני ברק תוחלת, תוחלת! טוב מדומה, משען רוח שפלים, 'ומסעד לב נדנאים, אבל הנשקע בהמית ימים נתמך אל כל הבא בידו, ומורדף יום אף בית עכביש ישים מבטחו.

סוחר אחד מכנעני נכבדי ארץ, בשמעו אותי מתאונן על רוע מזלי, קראני בהחבא ויאמר לי:

— התחמוץ ללכת עמי לבארבריהאז -

עניתי בחפזי:

— אֵלֶךְ.

— אך — הוסיף עוד לדבר — השמר לך סודי אל תגל, כי ידעת מה עוה קנאת הסוחרים, דע כי אני הולך אל מלך מארוק להתחנן לו ולבקש מלפניו רשיונו להשתקע בעיר לאראוי לערוב מערבי דרך ים בצמר ודונג, אם יעלה בידי אתה תהיה על ביתי, ואם לא-הן לא חסרת כל.

נמשכתי בחבלי תקותי והבטחתו כי איש ישר הוא, ואפת. וילך ויקח לו ולמשרתו יחדו מכתב היציאה (פאספארט) מאת סופר העיר, ואני לקחתי מכתב אחד לבדי אשר שאל בעבורי רב חובל איש גינואה אוהבי. כי כן כוננו בל יודע הדבר לעין כל.

ויהי היום והנה אני שיט באה טיטואן ויתן הסוחר שכרה וירדנו בה לבוא עמה, עברנו לפני מצודת סאן-רוקו וסאן-פיליפו ועיר אלחזירא הנצבים זה אצל זה מול פני גיבראלטאר. בקענו מי המעבר, כי בהיותם נלחצים באפסים מביעים בשטף זרמתם ובארבע שעות היינו בין ההרים הלאה אל עבר אפריקא. באנו בנהר העיר, אך עד העיר לא באנו, כי כן דבר המלך מקדם בל יבוא שם איש נוצרי או יהודי במלבוש נוצרי על דבר מעשה שהיה, וממוני המלכים שהיו שם על סוחריו לאומותם יצאו והלכו לטאנגיא הוץ ממוני צרפתי, כי מטעם המלך הלך לעיר ראבאד ויניחו תחתיהם משנים יהודים שם. ארבעה משנה המה: של צרפתי, של ספרד ופורטוגאל, של אינגלא, סווייד ודינמארקי, ושל וינצדיג, גינואה וראגוזה. אחרי קחתנו רשיון הערבאים שומרי החוף, ירדנו ליבשה לצון בבית אחד רחוק מן העיר אלפים אמה הנקרא מארטין, ושלשה ימים היינו שם.

אלו מכון הבארבאריה לא יגן עליה בשפאים זקופים בצלעות הים הסוגרים את מבואה ויהיו להם למשמר, אלו מאת אלף גבורי חיל ומלומדי מלחמות אירופא ימצאו דרך לבא ורחב מחנה להעריך מערכותיהם, לא אפינה כי בימים מעטים תלכדנה

כל גלילות מארוק מן הקצה אל הקצה. בזה נוקשה וגם נלכדה גאות דון-סיבאסטין דוכוס בראגאנסא במלחמת אלקסר בשנת 1577 לספירת הנוצרים.

שם מצאנו סוחר אינגלענדער אחד בא לקנות סוסים ופרדים הנמצאים לרוב בארץ ההיא בחורים וטובים, אך הסוסים לא יכוננו רק לרכבה, כי אין עגלות בארץ למשוך, ובמרעיתם באחו כל היום, וישבעון וירוון מדשני ארץ, תכבד עליהם העבודה ולא יצלחו מאד למלאכה כיושבי הארץ.

הסוחר הביא עמו מטתו ואהליו כדרך כל עוברי ארחות מערב, יען לא נמצא מלון ולא מטה בכל הדרך אשר אתה הולך. ויהי בבקר, ויבא אליו איש יהודי מטיטואן להיות לנו לעינים ולמליץ, כי בעיר הזאת ובערי טאנגיא, לאראגני, אלקסה, ארזילה וריף נמצאו רבים מזרע היהודים אשר נסו מארץ ספרד. ביום השלישי שמנו לדרך פעמינו במשמרת ששה רוכבי סוסים ערביאים בעלי מלחמה מהעומדים על הפרק להשחית כל הלובשים מלבוש נכרי הולכי על דרך, ונלך מאחרי קיר חומת העיר עד הגיענו אל דרך סלוזה.

באמרי „סלוזה“, לא יעלה על לבך כי דרכיהם כדרכינו הולכות למישרים במעברות ותקונים. מעשה ידי הטבע יאיר על פני כל המערב בהוד והדר, אך כל ידי אדם תרפינה, אין מסקל אבן, אין מרים מכשול. בלכתנו בדרך תכנתי עלילות לדעת את האנשים ואת שיחם למען אמצא חן בעינם, בהתנהל גם אנכי לאטם, כי לא ידעתי איך יפול דבר. ובאיש ישראל התוכחתי בדברי תורה, והסיבותי לב שניהם להטות עלי חסד.

ויהי השמש אל מחצית היום, ונשב לאכול לחם בנאות דשא תחת צאלי עצי השדה, אל מיכל מים הנגרים בלאט, ובנהמת חסד המליץ רפד שמיכה על החציר ויכרה לנו כרה מכלכלת מביתו די השיב את נפשנו. והנכרים גם המה התיהדו בארוחתנו כי כשר הדבר והשתיה כדת, אשישה אחת מים חיים אשר החתים היהודי בטבעתו ובצמיד פתיל עליה, והאיש דניאל ואחוזת

מרעהו מאנו להתגאל בפתבג המלך וביין משתיו ויבחרו לאכול זרועים ולשתות מים. גם הישמעאלים שמו להם לחם לבדס, כי לא יוכלון לאכול את העברים או את הנכרים לחם כי תועבה הוא להם. אחר כן העמיסו הפרדים, ונסענו בפנות היום ובנטות צללי ערב טרם יחשיך, ויתגפו רגלינו על הרי נשף, תקענו אהלנו במישור מצל מרוכסי פסגה, וילכו שניהם בתוכו, הסוחר והמליץ שניהם יחדו, ואני עמדתי בחוץ עם המשרת, כי אמרתי: לא יתכן יהיה כעבד כאדוניו! נוהגי הימים קשרו רגליהם כדרכם ביתד נצנחת בארץ, כי כמו שאין מלון לאורחים כן אין מכלה לצאן, ולא רפתים לבקר, ולא ארוות לסוסים, וכולם שוכבים תחת אהליהם או תחת רקיע השמים.

ויהי אך החלו להבקע עפעפי שחר ויתנצלו מרחבי רקיע את מעטפות קדרותם, ואנחנו קמנו איש ממקומו, ואשא עיני, וארא הכוכבים במסילותם, והנה מכניעים נצוצי יפעתם ונסוגים אחור מפני שחר, ואתבונן עליהם, ואומר כמצחק: אולי בהיותי מציץ על פני העצמים האלה אף שוכניהם יביטו במכוני?*) המשרת כי כסיל היה התלבי, ויחשבני כמחרף מערכות אלהים חיים, אמנם הסוחר מלא את דברי, וישחק גם הוא לפתיות משרתו.

עודנו מדברים, ויקומו הגויים לאמר: הנה נלכה, כי הכל נכון! רכב איש על פרדו והלכנו. לעת האוכל בחרנו כיום אתמול הדר הכרמל והשרון לערוך את שלחנו; ואחרי הונח לנו עת-מה שכנו לדרכנו, באנו לאבל גדולה, ומשם נגלה לעינינו עיר טאנגיא לחוף נצבת ונודעת מהררי חול הים אשר סביבותיה אל מבוא העיר, והנה רגשת ערביאים נטושים על פני השדה לשבור בר ולחם ומזון, כי יום השוק היה, ויהיו בעינינו כשפעת גמלים וחשיפי עזים, לא יוכלנו להתמהמה להתבונן בהם ועברנו העירה.

) כוננוניל בספר רבוי טולמית

מי יוכל להגיד פליאתנו בבואנו שמה? תשואות זרות ראו עינינו, חרשי ברזל ומנעלי סוסים מפה ומפה מראיהם כלפידים, עטופים בסבך זקנם רבת חלאת, יזע מצחם היה דולף על חזיהם. ערומים עד חצי שתותיהם, חשופי רגלים ויחפים, העושים במלאכתם במנהרות או על פני הדרך. חשבתי היותי במאורת גי תחתיות. אנחנו מובאים בית יהודי אחד, (מבלתי יוכל איש ללון בבית ערבי) ואת הכבודה אחרינו, ומצאנו מנוחה על כל התלאה אשר מצאתנו בדרך.

החשך כסה הארץ ואנחנו לא ידענו מה נעשה. והיה לפתע פתאום שאון קול המון עלו עלה באזנינו, המשרת היה פורט על פי הנבל, ושאל: מה קול המון הזה באזני וקול התופים אשר אנכי שומע? ויענו אנשי הבית ויאמרו, כי שכניהב היו מזמינים את בתם לעת דודים, וכי אם נחפוץ לראות נחדב בשמחה את פנינו, ובל ישמרו מעינינו, הובילנו שמה.

ילדות משחקות שמה היו, אחת מחזקת בידה קלחת מלאה סיד, ובידה השנית — בלויי סחבות וטובלתם בסיד, ותתוה על הרצפה ועל דלתות השער, כדוד בשנותו את טעמו לפני אכיש, ואחת — ראשה כפוף על שכמה וצעיף בשתי ידיה, אחת למעלה מכתפיה ואחת מלמטה מלעומת הבטן, ומתהפכת בלאט וברפיון ידים. חשבתייה כמשתגעת, ויאמרו לי כי כן מרקדים בעריהם. כל זה היה בתוך עלמות תופפות בתופי חרש כדמות בקבוק פתוח מלמעלה וסתום בעור מלמטה, או כתופים הנראים בבמות ישחק (קומידי) במעשה אקסור אך לא במדת השיר רק במקרה. היוכל איש להתאפק בראותו אלה ולא ימלא פיו שחוק? אך הבל בני אדם כזב בני איש על פני האדמה. כמו זר נחשבו מעשי אנשי מערב בעינינו וכמו זר נחשבו מעשינו בעיניהם. והאמת כי הכל הבל, אנחנו נלעג לילד הבוכה כי ידענו הבל סבת בכיתו, וצבא מרום במרום ישחקו עלינו כי גם עד זקנה ושיבה כעוללים אנחנו*.)

(* המשורר מיטזאטאיו בחלום קיפיו,

ויהי בבוקר יצאנו לראות העיר, היא אחת מעמודי אורקוליס. היתה תחת יד הפורטוגיזים, ויעזבוה בשנת 1661 לאנשי איינגלאנד, וגם אלה כאשר ראו כי ההוצאה מרובה מהתועלת נטשוה ועזבוה, ועתה אערוך לך צורת הבית ומלואו.

הבית הזה כונן בבזקי צרורות ובטיח עב שקערור, מחשוף הלבן אשר על פני כולו יחליש עיני המשקיף בו. תכונת הבית היא חצר מרובעת, ועל ארבעת רבעיה חדר ארוך, וצירי דלתות החצר, והבית רובם מסוגרים מלפנים בלי מפתח רק במוט עץ, ראשו אחד ישען על הארץ וראשו השני תומך דלת הסגורה לא יקרע חלוני, שנים או שלשה חללים מקום לבנה, על פתח החדר היא צוהר לרוח ולא לאור כי לא יכלו זיקי השמש. המטה מוצעת על הקרשים גבוה הרבה מן הארץ, כי הקרשים תקועים בקלעי הקיר, תחתיה יסתירו כלי הבית, מהקורה עד פאת המטה או עד למטה לארץ יריעות משי אדום או פשתן לבן תלויים. לפעמים העניים יפרשו היריעה לכסות חסרון המטה, זאת מטת איש ואשתו, הבחורים והבתולות לוטים בשמלה וישכבו בה. מראות קטנים תלויים בקירות ונר זכוכית הדולקים בלילות שבת, שילחנם כדמות כסא, וכסא אין להם כי יושבים על הארץ, כי ישמעאלים הם, שופתים סיר הנזיד על כיור או האח אשר של חרש. ספון וקרקע החדר והחצר מצופה במלט כעין כותל, קלעי הבית כגובה קומת איש מכוסים במפרש גמא רך, לא יראו בהם פסל כל תמונה, לפי דעתם הוא — בל יפנו אל האלילים, ולפי דעתי — בעבור היותם כסילים או כי לא יכלו ולא ירצו להטותן שכמם לסבול עול החכמות, על כל פנים לא תראה בבתיהם סמל מערומי אשה או צלמי זכר או תבנית חשופי שת ומערי איש. גגותיהם במעקה ומחוברים יחדו, באופן כי דרך הגגות הולכים מבית לבית ומחצר לחצר, פתח החצר קטן ושפל כי אף הגמדים יכופו כאגמון ראשם לעבור, אצל פתח החצר מוצאת הפרשדונה יעלה באשם, ובבתים בנויים על טור אחד

והמעט אשר על שני טורים או על שלשה, על הטור העליון יציע סביב לחצר לכל צרכי הבית.

הנה זאת תורת הבית אשר ישבנו בו, וכמעט כל הבתים הם על מתכונת הזוה. רק בתי הפקידים נוצרים כוננו כדרך בתי אירופא. בתי הדלים מלאו קיא צואה בלי מקום, אך בתי הקצינים אף באין הדר זכו בעיני.

החנויות הן כמחלות בקיר, כמנהרות אשר ראיתי בבואי, גבוהות מן הארץ חצי קומת איש ויוכל איש היושב בהן על הארץ לקחת את כל אשר יחפוץ בהושיט ידו לבד בל יעמוד, כי לא יכילו שני אנשים. דלת החנות נסגרה במפתח עץ, במערות אלו מוכרים כל ממכר. המעט הם סוחרי בגד, יותר מהמה רוכלי בשמים, ועל כולם מוכרי מאכלים. רק בראותי כל אלה נהפכו מעי בקרבי: בשר צלי שמן, בורית, חמאה, זיתים, ומינים שונים — הכל הולך אל מקום אחד בשני חריטי מאזנים עשויים מקש, והכל נקח באצבעותיהם ונתון מיד הקונה אל יד המוכר ומיד המוכר אל יד הקונה. אבני המשקל הם אבנים מן השוק, תופרי בגדים ערביאים לא יצלחו רק לבגדיהם לבד והיהודים לבגדיהם לבד, ומאלה גם לבגדי נוצרים. הערביאים עושים געלים להם וליהודים; והיהודים — געליהם ונעלי נוצרים. ביום הראשון. הסוחר, המשרת והמליץ נסעו ללאראגי לדבר על עניניו עם אח פקיד גינואה פראנסיסקו קואפי היושב שם וקרוב למלכות, והניחני בטאנגיא לשמור הונו ועזבוניו, וארוחתי נתנה לי מאת בעל הבית דבר יום ביומו עד שובו.

ש ע ר ב

חפשי מכל שיג נתתי את לבי לדרוש ולתור ביהודים, בדרכם ובעלילותם. האנשים טובי לב, עושי צדקה, אוהבי הגר, מכבדי התורה ולומדיה, ומוקירים מאד יהודי אירופא הבאים

שמה (הנקראים בפיהם בני חורין). העדר הספרים והשמועות מטביע לבותם בבוץ הסכלות והפתיות, ומשקיפים נפלאות כל חדשות ונצורות לא ידעום. ראמות להם חכמות ואולתם שמחה, באמרם כי רבים חללים הפילה החכמה במהמורת האפיקורסות, נהרת החכמה לא הופיעה ולא הוגיעה להם עד הנה לבצר שגיאות המוסר וחבלי הנעורים, מסוה אמונה נבערת מדעת מסלף לבותם ומעור עיניהם, אוחזים מנהגי קדמוניהם ויאחזו בם, עד כי יעברו על חוקי האלהים חיים, ולא יעברו על חקיהם. ומשל בפיהם (כשוקים לפסח): מנהג אבותינו תורה היא! בל יבחנו מי אפיהם ומה מנהגם אם יש להם על מה שיסמוכו*) או אם הוא כמנהג יהוא בן נבשי, ולא יבינו כי הלכו כן מנגד למגמת התורה, אשר בחקותיה חפצה להרחיקנו מחקות העמים, ונהפוך הוא בהם כי כן הולכים בדרכם מן הקצה אל הקצה, או יפרשו הפלגת המליצה כצורתה ואומרים: הפשט לא יופשט! או יערימו סודות ויחתרו תעלומות על דבר ברור כשמש, נשענים על המשל על כל קוץ וקוץ תליתילים של הלכות, יתהו מחלומות ומחזיונות יבעתו, על הרעים יצומו ועל הטובים יחגו, מתהוללים באימות ופחד לילה כי לא יזיד איש לישון בדד בחדר אחד בלילה או אשה ללכת יחידה מבית לבית, נשבעים בנר דלוק ואומרים על המלאך הזה בחשבם כי מאורי האש הם מלאכה מעלה, משוגה הבאה להם מפי הפסיק „משרתיו אש ליהט“. סוף דבר נשתה גבורת איש חכם בהם ויהיו לנשים קלות מדעת, ובכל זאת לבם לא צפון משכל, כי יבינו לאשורם בענינים אזורים, ולרגעים ישלח שכלם ברקים המגלים היותו תפוש ונעכר במעבה חלאה לא עב מטבעו כשמש המכוסה בעב הענן.

הנשים יפות מראה ובריאות בשר, רק נמשלו כבהמות נדמו ולא חלק להנה בחכמה ובתבונה ודעת, אינן מכירות לדבר לקרוא או לכתוב כתב יהודית, ערבאית או ספרדית, ונשים

(*) מגן אברהם חלכות טורים.

כאנשים שפתן מתבוללת כמשפט כל היהודים מתגוררים בכל מגוריהם אשר לא ישימו לבם ללמוד לשון עמים אל נכון: שפתן ספרדית במבטא פורטאגזי, אף לא מתפללות, אם כי הוטל עליהם מחכמי המשנה, באמרם: „כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות“, והאשה לא מטוהרה היא בימי נדת דוחה והימים האלה יפלו לפתע פתאום. המנהג הזה הזקין שרשו משנים קדמוניות ונדבק להנה מחקות הגוים כי אף נשי הערביאים לא תתפללנה. הובאתי למדרש התלמוד. דרך למודם צלולה מדרך אנשי פולין וקרובה לדרך המזרחים. גם ידיהם רב להם בקבלה—מנוס המתחכמים לבל ילמדו בחקירות. הה זיד! תחמוד בתעלומות יען אין צריך לראיה! לוי חכמו ישכילו זאת החכמה על אופניה להסיר המסך המבדיל ולהוציא היקר הכמוס באוצריותה, הלא עיניהם תחזינה כי כלה זרע אמת ההולך ומשתרג למעמקי ולמרחבי הפיליסופיאה הטבעית, וכי הוא עוטה מעיל בל תשורנה עין רואה ולבלתי תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות, אך הם לא כן ידמו ולבם לא כן יחשוב. וכיראם מגשת אל כבודה בת מלך פנימה בחרו להם לקשור קשרים באותיות, לאחור איסר במלות, ויתנבאו בהמה באין מבין. דבר ספרי חכמה כ„מורה“ ודומיהם יקר ביניהם, כמעט ישאו שמותם על שפתם כמזכיר דברים נפלאים. למזער קראו ארחות משפט בספרי פוסקים ומעט מזה המקרא, וקוראים על פי התורה בטעמיה ספרי איוב, משלי, תהלים, ישעיה, דניאל.

ביום השלישי חפצתי לראות שפת הים: תמונתו חוף גיבראלטער. אך זה מורה באצבע חכמת אינגלענדר אשר כוננו וכללו יפיו, וזה יביע אולת הערביאים כי יד הטבע אתם לעזור ומראה להם הדרך והמה בועטים בזבחה, ותרפינה ידיהם משום אבן אל אבן, אין ספינה בחוף רק סירות דוגה. אניות מלחמה אין להם רק השודדות בים. בלכתי לחוף עברתי לפני במת הערביאים בעת

תפלתם. עמדתי להביט מרחוק אל מראהו ואל קומתו, כי העברים או הנכרים לא יבואו שעריהם רק בהמיר דתם. היא לשכה ארוכה במפלש קנים על הקרקע, חצר לפניה בתהלוכות סביבותיה, בתוך החצר יש כיור הרחצה שרוחצים שם רגליהם טרם בואם גג הלשכה, מכוסה באבנים כפופות ירקקות, ובצדו המגדל. אין להם חוק הפעמונים. איש אחד עולה על המגדל בשבע עתים מזומנות ומתפלל בקול גדול לקרוא את העם לבא להתפלל בעלות השחר (אל מודדיו), בבוקר (אל כבאח), צוהר הראשון (דהד אל לאווילי), צוהר השני (דהר אל תאני), הערב (אל אסאר), הלילה (אל מגריף), וחצי הלילה (אל עאשא). אולי תבין כן: צהרים וערבים שמות שניים, ראיתי המעשה וזכרתי ההלכה במסכות יומא: „קרא הגבר, רב אמר: קרא תרנגול, ושמואל אמר: קרא גברא“.

ביום השבת הלכתי לבית-כנסת יהודים, ארבעה להם בטאנגיא חדרים קטנים באין הוד והדר, שם ישבו כסאות עץ ולא ישבו על הארץ כי אם בתשעה באב. מנהגם כספרדים. מבטא האותיות לשון הקדש נכונה בפיהם, הלא און תוכל לבחון בין דגש לרפה בין ח' לך' בין כ' לק', רק בצדיק קריאת ספרדי אמשטרדם היא הנכונה, קוראים הע' כבלשון ערבאית ואולי היטיבו, והג' רפויה, כמו g בלשון הולנדי, השוא כוננים אל תנועה אחריה באותיות אחע"ה לא מצמידים עליו הקריאה, ואף הנע חציו נח בפיהם, במתגם קוראים קוראים אותו כ„פתח“ כ„דעת“ „מנחת שי“ במאמר המאריך, האשכנזים קוראים המלרע כמו מלע"ל ואלה בהיפך בנינתם, הו' קוראים אותו כמו w בלשון אינגליש ובזאת יבחנו הו' מב' רפויה, אמנם בתנועות יבדילו מעט בין שורוק לחולם ובין צירי לחירק. חכם מאנשי מוקנים דרש בלשון ערביאית ואמר הפסוקים בלשון הקדש, ושמעתי שהיה מבליע הפתח בהא הידיעה, וביתר האוחיות בראש חיבה קרא הפתח כחירק והחירק כפתח, ואשתומם ואשאל ואין פותר. קרא הת' כמו ch בלשון ספרדית או אינגליש או ci בלשון איטאליאנו או cz בלשון פולין, עתה קום קרא כדרכו פסוק הנושא והוא „טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר“, ושמע אין

ירעט באזנך, מתנועעים בהתפללם כאנש אילין, אלה מפנים לאחור
ואלה משמאל לימין, הדין עם מי?

ביום הראשון יצאתי להתהלך בשוק אשר לא יכולתי להתבונן
בבואי, ולא המיר מראהו לנגד עיני, חית בני כפרים שפניהם
דומים לשוליי קדרה מכוסים לחצי בשמלה מגוללה, בלה כולה
ומטולאה, נטושים במבוכה על הארץ למכור כל מיני מאכל אף
בשר הגמל, מראהו אדום מאד ורזה, אומרים כי טוב למאכל אך
לא תאוה לעינים, וכן אל כארמה דינסאירה, רצוני לומר, תאני
הנוצרים - הוא מין חאנים סגורים בכיס מלא קוצים מבחוץ ונקרא
בלשון ספרד קוסימבוס.

בימים ההם הקיסר מארוק שלח שלש אניות לשר פלך
גיבראלטאר לתקן אותן, כי הערביאים לא יצלחו לכל ומלאכתם
כאשר יעלה המזלג, וימאן השר. חרה אף הקיסר וישלח בחמתו
ספרים לטאנגיא להוציא בעוד שלשת ימים כל בני אינגלאנד
מארצו חוץ מהפקיד כי ישאר לערבון, בעצם היום אשר שב
הסוחר ובשורה בפיו כי עשה והצלחת, הגיע גם ספר הקיסר
וכרגע תוחלתו נכזבה, ויצא הסוחר ביום ההוא בדבר הפקיד
בספינה לבדו לבשר אנשי גיבראלטאר, ויעזוב כל אשר לו
בידינו עד עת בוא דברו. התברכנו בלבבנו לאמר, אולי ישלימו
המלכים וישוב, אך לשקר שמרנו. הפקיד עצמו ברח בהחבא
מבית גנו ולא שב עד אחר ימים אחדים, ותהום כל העיר
בלכתו ובשובו.

בלילה הראשון אחרי צאת הסוחר התקוטטתי עם המשרת,
ולמען תבין אודות מצתינו, דע כי הוא סבב את הדבר על
ידי הסוחר להביאני במערב בחשבו לפתות אותי ללכת עמו משם
אל ספרד (כי בורח היה) ולהמיר דתי, ואז הניחותיו בתקותו
להסב פתיותי להועילני.

אחרי היותי במערב לא שמתי עוד לבי להבליי ויחר לו
מאד. שער בנפשו כי נחמתי, ויאצני בכל רגע לשמור דברי.
הוא היה מתנכל אותי בטאנגיא ואשתו פרשה רשת לרגליי

בגיבראלטאר, בראותה כי לא שב לביתו לעת האוכל ידעה כי בורח הוא, ותרץ אל שר המצור ותתחנן לו להשיב את בעלה אל ביתו. הספר בא לפקיד שבטאנגיא, והוא לא ידע.

ויהי כי הציקני בלילה ההוא בדברי ריבות, הסירותי לצעיף המרמה מעל עיניו, כי לא לבגוד בדת הורי אשר נחלו מהר אלהים להם ולבניהם עד עולם.

גדהם ומשתאה בין רגז לחרפה נשמה לא נשארה בי, רגע החריש, אחרי כן פתח את פיהו ויקלל את היום אשר דבר עמי, ויהי מבקש הפקודה והשלום, ופיו למהלומות יקרא אותי, תפש חרב הסוחר להרגני, ואקומה עליו ואגזול החרב מידו ואשליכהו ארצה כי החלה. הקול נשמע בבית ויקומו ויפרידונו איש מעל אחיו. ויהי ממחרת נחה שקטה עצבת לבו ופניו לא היו לו עוד, והוסיף שנית ידו להאיצני על אדות מסענו, קנאת הדת מה נסכלת? ביום אשר שב הפקיד שלח לקרוא למשרת ויאמר לו:

— שתים אני נוטל עליך, או לשוב לביתך, או ללכת בית הסורים.

המשרת נבעת מלפני הפקיד כי פתאום בא אידו, נכנע בחרפה, השיב ואמר:
— אשוב לגיבראלטאר!

ויתאפק ויבא אל ביתו. העלים ממני ולא הגיד לי דבריו עם הפקיד, רק אמר כי עמד על דרכיו וראה כי טוב לו לשוב אל ארצו, ואומר לו:

— עשה הטוב בעיניך ושוב לארצך!

וימהר ויוציא מלחתח בגדיו וארגו הסוחר, וילך לו עם יתר האינגלענדער, אין זר אתם, כי כן דבר המלך, ולא שב לא הוא ולא הסוחר עד היום הזה.

שער ג

כמה מדרך מישרים הרחיקו, אישים בעת יחשבו הגד האותיות
 טרם תבאנה! אל חוף הים אשכונה עתה קויתי, הנני עתה בלב
 הים נמצאתי! זמן בוגד הפכפך ותככים ככה רימיתני ובהחלתי
 מהתלות מרעה אל רעה הוצאתני! מה עשיתי לך ומה הלאיתך
 כי מרורות השבעתני, לענה הרויתני ובתרמיתך הוגעתני? מי
 יובילני עוד לעיר מבצר גיבראלטאר? מי ינחני עתה עד ארץ
 אדום? בדד! צועה! אובד! נכר! בין ערביאים עם לועז, בין
 יהודים מרודים ומדוכאים, אנה אפנה ולמי אנוס לעזרה, מה לי
 פה ומי לי פה כי הצבת לי פה קבר? — שעפי יגונות אלה
 עלו על משכבי כל הלילה ותדד שנתי מציני, ואשכימה בבקר
 נעצב ונבהל, חפשתי כל משכיות לבי, ומבלתי ראות לי תקומה,
 עזבתי עשתונותי אל חפץ המקרה, התאמצתי להיטיב פני ולהניח
 חמתי.

זכרתי דרוש המקניסי בוום שבת ולא נשיתי כי אחרי
 כלותי קם החזן וברך איש ואיש בעבור שיתן מה שידבנו לבו,
 שאלתי:

— אם נתן לכל איש לעשות כן?

ויאמרו:

— תעשה וגם תוכל, כי כן אנחנו עושים עם כל הגר
 אשר בקרבנו, וגם שמענו מהמליץ אשר הביאך כי יש לאל
 ירך לעשות כן!

הכינותי לבי לדרוש לעם בלשון ספרדית. דרך דרושם
 כדרך אנשי פולין וכדרך כל המבוהלים בלמודיהם שמסתבכים
 בחכמות בל ידעון שחרן ויעבטון כן משפטן, לא ידעו ולא
 יבינו כי רק בכלכל הדברים ומערכי הענין כמשפט הלמוד עומד
 כאשר יעמיד והנני מתכונת חלקיו.

שאלות הבל, תשובת תוהו, לשון עלגים ונאלחה וקדיש

אחריהן – הלא זאת חכמתם ובינתם לעיני העמים. אוי לנו כי שבענו קלון מכבוד! לשון למודים, מוסר השכל, מליצה אם כי לא מפוארה היו להם להכמה נפלאה וכדבש למתוק, ויאשרוני ויהללוני, ויתנדבו בכל לבם.

אחרי ארבעה דרושים בארבעה בתי כנסיות אין דורש ואין מבקש, צר לי מאוד כי לא נמצא שם פקיד קיסר ווין, נוסף מכאובי כי אבדתי בחפזי מכתב היציאה, אמרתי נגזרתי, אבדה תקותי לצאת, נועצתי באיש מכירי ויאמר לי:

– שמע בקולי, איעצך, זה חמש שנים אשר פה נמצא איש ווין והוא יושב בבית פקיד ספרד, איש נכון, חכם ונבון, ונחמד מכל עם ועם, כתוב לו ספר אולי יש תקוה!

וכן עשיתי. שלחתי אגרת בלשון צרפת ביד הערבי משרתו, וישב אלי לאמר:

– קום עליה!

הכרת פני האיש ענתה ביושר לבבו ונפת דבריו הגיד בהדר כבודו, אמצני במו פיו ויבטיחני לעזרני כל ימי היותו שם למען אכתוב לו אגרות בלשון אינגליש, וביום ההוא החל להראני את כבודו ואת גדלו, נשקתי את ידו ואצא מעמו שמח וטוב לב. ויהי כי היתה הרוחה ואתהלכה ברחבה עם אוהבי, בהיותנו על שפת הים הגיע שר העיר על רגליו ומשרתיו אחרינו, נערכו אנשי המלחמה בחפזה כחצי מעגלה ויקדו ויקראו בקול גדול כולם כאחד: איל לה יבארק פאמור סידו, רצו לומר, אלהים יברך ויצליח דברי אדוני!

בשובנו לביתנו, אם רעי כי הרה ללת היתה יושבת על המשבר ותלד בן. וימהרו ויתלו מגילות רשימות בשני משולשים משולבים הנקראים „מגן דוד“, בפסוקים ובשמות מלאכים, לשמור היוולדת מליילית, ויתוו באצבעות ציונים על הספים בחמר ובזפת להפחיד את השדים. ויתלו על הפתח פסת בלויי סחבות ורקיקי מצות להיות מנת מאכלם ובגדם ללבוש. זה דרכם כסל למו,

באמרם כי זה חלק וגורל לעזאזל, וזובחים את זבחייהם לשעירים להחזיק במנהג אולתם כאמור.

ביום השמיני אחרי המול הילד, ערכו השולחן לאנשים לבד, שנים שנים, קצרה אחת וסכין אחד לכולם, לוקחים הנזיד מהצלחת בפתותי לחם להשיבו אל פיהם, שותים מים בבקבוק של חרס, ומכסים את פיו בכנף או בשולי כתנתם לסגור בעד הכשפים. משפטם לשתות כוס מים חיים טרם יאכלו, כי אין להם יין. הנזיד הראשון היה הקוסקוסו הנבחר בכל הבארבאריה: הוא קמח בלול במים עד שיעשה כחרצני דוחן וייבשו אותו בדוד על האח אש, ומבשלים בבשר או בחמאה וחלב, והוא מן המטעמים בריאים וטובים. הערביאים יושבים במעגלה על הארץ ומושיבים בתוכם אבן גדולה מלאה קוסקוסו. איש מצדו יחפור בידיו בתוכו יקח מלא קומתו וצנף יצנפוהו בידו וישליכהו אל פיו, ומבלתי היות להם מטפחת לנקות כפיהם מושחים אותם במנעליהם, בכלי מלחמתם ובכותל. בקוסקוסו שולחים מנות איש לרעהו. דרך אכילתם שבתם, וקימתם תמצא גם כן בספר שר צבא רישליו בענין מחמיד ריואביק ציר פרסי שלח לפאריז למלך לואיש הארבעה עשר חלק ראשון פרק שביעי דף קפ"ו.

אחר הקוסקוסו בא אל-כליע, מאכל מיוחד במערב. הם בצעי בשר מרוככים בשמן במרחשת או במחבת, ומשומר משנה לשנה, ובאין מלון בדרכים ישאוהו עמהם למחיתם.

קליות ואגוזים וכוס מים חיים אחר. זה דבר המשתה הוא, וכן ראיתי אחרי כן כמעט בכולם. בשבתות בחגים ובמועדים אוכלים הסאחאנא (הוא מן חמים מלשון "יסכן בס" רבי אברהם בן עזרא בקהלת). הוא פול ספרדי אפוי בתנור ובתוכו ביצים שלמות הנותנים לכל הבא לשאול בשלום, זכר לחורבן. בימי החול אין להם חוק לא כסא ולא מסבה, והיה כי ירעבו לא יתורו על השלום ומרקחת המטעמים המשובחים, אשר הם שכים לרכושנו וצנינים לגופנו, רק על הנכון לשבע נפשם ולמשמרת רפואתם, לחם, דבש, חמאה, דגים, פרי הארץ.

יצאו האנשים ממאכלם והנשים באו, רק אנכי כגר בארץ עמדתי שם, וכמשפט הראשון כן עשו, לא נסוגו אחור מלהסב עיניהן לנגדי, ולכל אשר שאלו לי לא אצלתי להשיב נכונה ולהפיק תשוקתן. רובן שמנו עשתו. אך אחת מהנה היתה יפה כלבנה השוכנת בגדוד כוכבי טוהר. ביום פקדי מיודעי נקרה עלי ללכת בביתה, והיא יושבת על כר מלא נוצה ולפניה המסכת ביריעות צבע הרקמתים ובתכונת כפיה מתארת עליה תמונות שונות, והיא מחיה את כולן. ויהי אך השקיפה על פני, צח ואדום צץ על לחייה כשושנים כי הגיד את לבה נכלם. עמדה על רגליה ותכס ידיה בכנף כותנתה ותחזק בידי ותשק לפיה. כן דרך הנשים העבריות עם כל הבא לשאול בשלומן. פיה פתחה בחכמה, ותורני כי היא העולה על רעותיה (כחול*) על הצפיר, בהראותה כי כאיש גבורתה לכתוב אשורית בלשון ספרדית או ערביאית, ותגד לי מליצה אשר בספרי דון-לופוס-די-וויגא בעל פה, וייקר בואי גם בעיני בעלה, ולא מנעני מכבוד גדול באמרו לי בלשון הקדש (כי איש מקנסי היה) כי שמע שמעי, ואם ייטב בעיני לא אוקיר רגלי מביתו לבעבור יתענג ממוצא שפתי הנעמיים, כי איש חכם אני. מפיו חנף ידעתי, כי איש דברים וערום היה, ולא שגיתי ברואה אם כי באמת לבו נכון עמי. היו לו שתי נשים, כי לא נמנע מהן להרבות להן: האחת אהובה היושבת בטאנגיא ואחת שנואה במוקנים, ויהיו לשנואה ילדים ולאשת חן אין ילדים. ויהי ריב ביניהם ותציק לו לאמר: הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי! זאת חקרנוהו כן הוא: אין האשה מקנאת מחברותיה רק מצרותיה, הגר אשת אברם בורחת מפני שרי גבירתה, רחל בבית יעקב תקנא באחותה ותגרה מדון על הרודאים, חנה ופנינה בבית אלקנה אחת תכעיס את צרתה וצרתה תבכה ולא תאכלי. שכלו ידי מלכינו למנוע ממנו המוקש הזה.

מדי בואי לביתו כפעם בפעם, ראיתי ערביאים באים לו לשאול על האותיות ועל מסחריהם בגורלות אשר היה מפיל

(* וכמו וכתול ארבה ימים" לפי דעת איזה מפרשים הוא עוף הנקרא סינולי

אליהם, עודם מאמינים בהבלי הוברי שמים, השואל לוחש שאלתו על הצט, והנשאל על פי סך נקודות אשר נוקד במקרה מבקש התשובה בלוח ספרו הרשום בצורות מזלות ושמות הכוכבים. גם הערביאים מתעים את העם בדרך זו, וגם בני ישראל יאמינו בגורלות כדבר אורים ותומים.

הערביאים עם סכל, אין דפוס ואין מחבר, אל-קוראן כצורתו הוא כל למודם, בדעות משונות רוח ה' דבר בכלם והכל אמת, והמשיב דמו בראשו, רק המלמד יקח הספר וכותב לכל תלמיד פרקו על לוח עץ וביום מחר ימחקו ויכתוב אחר תחתיו, בל יחללו דברי תורתם סחוב והשלך. כן סגר מחמד בעדם דלת החכמות והחקירה למען החזיקם באמונתם, תחלת דבר אליהם. הוי הבודאים מלבם ויאמרו „נאום ה'!“ אבדה חכמת חכמיהם בכוכבים ברפואה ובמספר, לא יירשו רק הבנים זרים אשר ילדו, רחוקים מכל החכמות, ערומים מכל דעת, אין להפלא אם הטבעו בבוץ ההבלים אשר אגיד לך.

ההוללים הנואלים, הנמהרי לב וכל איש מוכה בשגעון ובחמהון כקדושים אשר בארץ יאמנו, יכבדו אותם, נושקים על מצחם, לוקחים ברכתם, מלעיטים אותם, נשבעים בשמם, יכבדום במותם, ובצר להם ישחרום, קבריהם מנוס לנרדפים, וכאשה שמכסה פניה בפני איש כנאשרה תחשב כי תגיד לשכב אצלם. כצאתי מבית המנחש, והנה אחד קדוש פלמוני עובר נוער כגורי אריות, מתהולל בידיו ובצורות, ויורד רירו על זקנו, אוכל בשר ודג חי. ראיתי ואתמה: הלזה תקרא קדוש? ויאמרו לי: על כי אינם בני חטא. ענית, כי אף לא בני צדקה הם, כי על כן אנחנו פוטרם אותם ממצות, וכי גם חיתו השדה לא בני חטא הם, האם על זאת נזבח ונעביד לבהמה או רמש כבני נוף ותחפנחס? וגם אלה לא על זאת תעו אחריהם, רק על פי תעלומות חרטומיהם. אז עמדו לא ענו עוד, ויהי לנס כי לא חיבו את ראשי למלך או אל קאדו, הוא העומד על הדת, רצוני לומר, קצין.

כל משפטי הערביאים הלא לאמונתם נכוננו, כל אשר נעשה תחת השמים משפטו חרוץ בשחק וחפץ אל שדי הוא, ואין חקר מאין ולאין, האיש הזה משוגע? שגגה יוצא מלפני השליט? „אמאר לה הואה“ רצוני לומר „נאום ה' הוא“, וישישו כי חפץ במ ה' להפיק רצונו, על כן לא יתאבלו על כח ולא יבכו על הנהרג, על כן לא ילמדו מלחמה ולא ידרשו ברופאים, יקד בעיני ה' המותה לאיש הזה? או גזר אומר שיספה במלחמה? לשוא ירבה רפואות, שקר תחבולותיו וכל חכמתו תתבלע, אמר ה': חיה יחיה או לא יסוף בקטל? ה' יסעדנו על ערש דוי ולחומה יהיה לו בשטף הקרב, ולמה זה הבל ייגע לדעת עוז הנטיעים לכוון שקוי או לערוך מערכה?

המת בעיר הולך למישרים בחיק מחמיד להתעלס באהבים אשר בגן עדן כלו רצוף אהבה מבנות השמים, והמת בשדה מלחמה יתגלגל מתחת לארץ ויקיץ במקום אחר. נחש ינחשו בחסידה, כל בית אשר קננה חסידה על גגו — יצליח, לא יזיד איש החפץ חיים לצוד אותה, יען יריע מזל בעל הבית, איש מרמה ולשון יזעק רגשת ההמון בחוצות ויגיד להם נפלאות מחמיד וקדושו, ומדי ישא את שמותיהם על שפתיו נושקים ידיהם לפיהם.

אם לאויל משוגע קדוש יאמר לו, מין נחלי בליעל ובעלי מרמה אשר להם כשעירים נחשבו, ויראו הנערים והנשים מגשת אליהם, הולכים מעיר לעיר — ללכוד פתאים בערמם, דמות פניהם פני שעיר, יען כל הערביאים מגלחים ראשם ואלה יניחו צמת שצרותם מסבכת ומגואלה, יחוגו וינועו ראשם סביב סביב להפחיד רואיהם כאשר עושים כומרי ארץ קדמה לדמות תקופת השמש*), אוכלים לעיניהם אבנים ונחשים, הם הנקראים בינותינו אוחזי העינים, ובינותם אל איזאווי, רצוני לומר, בני עשו. גם הבולזוד, רצונם לומר, איש בגלד נמנה עמם, הוא איש

דוב כדמית מאסקא, והכל עמלים לאגורת כסף ולככר לחם. הערביאים לא יתוכחו בדברי דתם לא ביניהם ולא עם עם אחר, פן ינוצח וירפה באמונתו, לא יפצרו באיש לבוא אל דתם אך אם נשמע בפיו מלות אלה: סידו מחמד ראסול אלה רצונם לומר, אדוני מחמד שליח אלהים הוא, אם כמצחק אם בשגגה או ימיר דתו או ישרף ואין מציל, הלא זה דברם: כל אשר יזכיר אותו רוח ה' נוססה בו ולא יוכל לסוג אחר. היהודים עומדים כשמשתינים, והערביאים ישתוחחו, בימי הרעב איש יהודי התחפש בבגדי ערבי וילך אחרי קדושיהם ויהבל והם לא הכירוהו ואכל וחי, השתין ושכח מכרוע, ויתנכלו אותו להמיתו, עד אשר המיר דתו. לא יצפצפו בביתם והעברים גם כן, לא מפני הכבוד ודרך ארץ, אבל על הנחשים, כי אולי ינוק הבית ולא ימלא עוד. כשמונים מתחילים לחשוב מאצבע קטנה בהכפיל האצבעות לתוך הכף, ולעולם אומרים: אחד הוא אלהים, שנים וכו'.

ראיתי את כל המעשים האלה בימים אשר הייתי עם האיש ווין, כולו שלאנן ושלין, אך לא לעולם חוסן, ורננת העשוקים, אויה! מקרוב, ושמתם עד רגע. בכתבי ספרים בביתו נתן לי פתגם קיסר להצטיק, פתשגן הכתב להנתן דת לפקוד כל מדינה ומדינה לכתוב אל כל מלכי עם ועם בל יעזו אנוש לתת יד או עצה או מנוס לבנו מולאי יאזיד כי מורד באביו הוא, ויספר לי מרדו כי נבאש עם אביו על אודות נשיו, וכי שאל ליהודים אשר בטיטואן כסף ולא יכלו לעבור את מצות המלך, וכי אנשי אינגילאנד עזרוהו בסתר בעבור היות אמו מן העם הזה, ויוסף ויאמר:

— עוד חדשות אגיד לך! מחר אסע דרך קאדים, ובהיותך יהודי לא תוכל לבוא עמי אף בהתחפשך, כי נודעת מפקיד ספרד ולא יניחך, אמנם לא שכחתי כי מעשיך באמונה ולכן דברתי טוב עליך לפקיד סואיד. ועתה קח לך מנחתי מידי,

והיתה לך למשיב נפש ולכלכלך, עד תמצא רוח והצלה ממקום אחר כאשר הפצתי עליך.

נבהלתי משמוע כל דבריו, התחזקתי להודות כעל כל אשר גמלני, ויצאתי מאתו עצב ונכאה לבב.

את פקידים לא היה נמנה כי לא אבה קיסר ווין להסגיר עוד פקודו שם כימי קדם, מסתתר היה תחת מסוה למוד הלשון, וכאיש תבונות פקח עיניו על בני עמו להציל העשוק מיד עושקי בדרך תיכונות צפונות, ומדוע יתנשא בשם פקיד בארצות המערב? אולי חופשו לא נתן לו לצאת כל עת יחפוץ, הלא תראה כי אף המלכים אחרים רק פקידים לא צירים ישלחו שם, הלא ראית כי פקיד אינגלינדר נתפש לערבון, שאל נא לימים ראשונים ויאמרו לך איך ירקו בפני פקיד אינגלינדר אחר, איך הכו על לחייו ביד איש נבזה להשביע בחרפה, ואיך הלך אל ביתו אל עירו ויצו אל ביתו ויחנק לבלתי יחיה אחרי נפלו מכבודו. המסות הגדולות האלה אשר ראו עיניו הורוהו להגיד אותיות לאחור וכרב חובל נבון מבין הרעם מהברק החיש מפלט לו מסער, ואיך שמע נוד מולאי יאזיד השיב נפשו לבטח טרם ילכד במבוכה קרובה ומתחוללת.

ויהי ממחרת שמר ועשה מוצא שפתיו וילך לו, הנני עוד בפחת המבוכה, מה עשה איפוא? אם עזב ליגון לבבי אמות באין עוזר, המנחה תנחמני מעט אך לרגעים, מה ראיתי על ככה ומה הגיע אלי תשמעוני בשער הבא.

ש ע ר ד

כראי הפנים לפני כן דברי ימי אדם לאדם, ואתה הקורא, אם עודך באבך ובדבאך אל תענה בדרך כחך לקצר ימך, כמה חתחתים להלחם? כמה מוקשים להתיק? כמה תמורות לסבול אשר אין ספורות למו? אף בהתגברך על החילים האלה, הקרב ילאך ותחלש, אל תבוא את נפשך לנסות אותם.

כל הימצא אשר כסף המנחה השמיע קול באמתחתי השלכת, כל עמלי במצולות נשיה, ואשימה לבי להתבונן בלשון ערביאית אשר החילותי להכיר זה ימים עשרה חדשים אשר הייתי במערב כפי אשר כצאה ידי די השיג את חפצי, לא מתוך ספרים כי אין להם, ולא מפי סופרים כי הערביאים כיהודים לא ילמדו לשונם לזרים, למען לא תחולל בפיהם, רק במשען לשון הקדש המוצקת ביציקתה ובדעת כללי הדקדוק לשאול כענין, פעם במדרש נערים לדעת פשר הפסוקים ללמוד איזה דברי צחות, פעם בחנויות מוכר, מאכל לראות מה יקראו לו דרשתי חקרתי שאלתי היטב עד כי יכולתי לדבר לשון ההמון; לא לשון המליצה כי נכרתה מפיהם. כוננתי כללים אשר נסיתי היותם במשפט, וראיתי ובחנתי כי לא מחכמה דברו עליה היהודים סרה לאמור, כי הערביאית היא עברית משחתה כי היא הנבחרה שבלשון הקדש, ואם ידך בלשון הזאת אף דעתך תכון עמי לגזור כן: על כל מלה ומלה חפשתי תמונתה בלשון הקדש או בספרדים, כי בלילה גם היא בערביאית מעת היתה ספרד תחת יד הערביאים, המשלתי ודמיתי כל הלשונות אשר ידעתי במה תלכדנה ובמה תפרדנה והעליתי הכלל.

כי כל עוד אשר ירחקו המים ממקורם כן נבאשו ונעכרו, וכל עוד אשר נפלו בני אדם ממקום מושבם כן העמיקו והשחיתו שפתם, אמר ה' לבלול שפת כל הארץ ויפץ אותם, משם נפרדו הלשונות ותהיינה לראשים רבים ולבחינות רבות במקרה לבדו וכלן סעפים היוצאים מגזע אחד, לשונות כל סעיף משולבות אשה אל אחותה והשתרגו עלו להאחו בשרשן. המקום, הזמן, המקרה והצורך האויכו ראשי בדיהם ורחבו ונסבו למעלה, והחליפו שמלותן מעט מעט עד נהפכו לנכריות ולא נכרו האחרונות לפני הראשונות אם כי כוננו כולנה מרחם אחד: נבדלות או דומות כפי בחינת מצבתן או זמן תולדתן, או כפי מרחק או קרבת סרעפותיהם לשרשן. הראשונות תדמנה ביניהן אם כי יוצאות מענפים שונים יותר מאחרונות החצובות מענף אחד, המבטא ומתכנת הלשון תלוי כפי נוף מקורם, כלי המבטא שוים בכל אדם ועל כל זה המלומדים

והאמונים לדבר כפי ערך לשונם לא יכינו לדבר כן בלשון אחרת, האפרתי לא יאמר שבילת, הערבי לא יאמר פ, האשכנזי לא יקרא ע, הנוצרי--לא ח' ולא ע. gi ci בלשון איטאליאני, j eu בלשון צרפת, jota בספרדית, th באינגליז, ch באשכנז, aon בפורטוגיז-- הם כלם אבן נגף וצור מכשול ללומדיהן, וכן תנועות לשון הקדש ליהודי מערב והאותיות ליהודי אירופא כאשר שמעת בדרוש המקנסי.

היהודים המדברים לשון ספרדית כאותם אשר תחת פקודת טיטוּס, כותבים כלשונם וכתב חצי אותיות רש"י והמדברים ערביאית כותבים כלשונם ובכתב רש"י שלם, כולם כותבים בקנה עצי פשתים ותומכים הגליון בברכיהם לכתוב מקום שולחן, כלשון ערביאית כלשונות כל בני קדם כותבים מימינם לשמאלם ואולי הוא נכון, כי הוא חנועת טבענו: והמופת - תופרי בגדים.

הלמודים והחקירות האלה לא לקחו כל עתותי יומי, גם האהבה אכלה חדש את חלקה, שמו היהודים מיעקה במתני לישא אשה, אלהים ה'! עשוקים! רצוצים! אין להם פוז להשיב לערבי ולא מצח להרים ראש, כי כעת יאמר לאחד מהם: שחה ואככה! ישחה ויכהו ולא יזיד אך להביט בפניהם פן יאמרו כי קללם בלבן, ותחת אשר היה להם להשוב מחשבות להמעיט מספר האומללים לא לבד ישאו אשה בן חמשה עשר בת שנים עשר וגם בת עשר שנים, יאלצו גם החפשים להיות עמם בצרה. ואם תשאל להם למה? לא יעשו זה להשלים חפצם ותאותם החזקה בהיות נפת המערב חמה, רק לשמור המצוה הראשונה אשר בתורת משה, ולסגור בעד יצר לב האדם רע מנעוריו, כי רבי פלוני נשא אשה בת שש-עשר ואלו היה נושא בת ארבעה עשר היה אומר חץ בעיני השטן, כי את בחור ירמזון „ביום חסיד ובלילה רשע“*, על כי לא יוכל להנצל ממקרה לילה, ועוד להחיש עת משיחנו, כי אין בן דוד בא עד שתכלינה כל הנשמות שבגוף. הו! אמרתי להם, עד מתי תאהב

(* נוסריקון מלת „בחור“.

פתי? פקחו עיניכם וראו כי הלא זה משפט הערביאים אשר צו בתורתם להוליד כל אשר בכחם בעבור לא תאבדנה הנשמות לשוא, אבל מי ישרש פורה ראש אשר הוקין בלבותם: כל המשיב כופר בכל התורה! למודים כן למוטות עולם יחזיקו בידיהם מוסרות צואריהם.

באשר ידעתי כי מטעם המלך הנשים אם עבריות אם ערביות לא תצאנה מנלילותיו, ואם אנשא, או אהיה שם לעבד עולם או אעזוב את אשתי כי לא תוכל לצאת עמי, לא שמעתי בקולם, אם כי נאותי עשר פעמים במוהר ובמתן ובנצרות יפות.

המה צנוף יצנפני צנפה בהכל האהבה וכסף המנחה לאט לאט, מעט נשאתי עיני אל הפקידים, פקיד אינגליענדר שאלני על מכתב היציאה ולא האמין כי אבדתיו. פקיד סואיד, אשר שמע שמצי מאיש ווין, העלני ללשבתו ויאמר לי:

— בכל לבי אהיה בצורך אז איש ישר אתה, חויני נא אז מי ידעת בגיבראלטאר עד אחקור מלין לדעת אז בפיך נכונה.

זכרתי לו שש סוחר אחד אשר למדתי את בנו לשון צרפת — האיש ממיודעי הוא.
ויאמר לי:

— לך לשלום ולעת נכון אשמיעך את דברי.
משמועה רעה לא יראתי, חף אנכי ולא עון לי, הוחלתי לדבריו.

אש המדון אשר נצתה בין הקיסר ובין מלך אינגלאנד על דברת השודדות עודה יוקדת, ואניות אינגלינדר באות למחוז טאנגיא משבוע לשבוע לדבר שלום, ובבואן היו קונות די מחסורן ומחיתן, התחברתי עם ראשיהן וחובליהן להיות מליץ בינותם, ויהי לי לישועה מספר ימים.

גם בימים ההם רוח לי לחשוף דברים לא ידעתים מקודם ואשר האירו עיני להבין אשר שגיתי. מדי עברי בדרך שמעתי

קול המולה גדולה בבית יהודי, התקרבותי אל פתח החצר והנה שם המון נשים עטופות במכסה לבן על ראשיהן, זשבתני היותן כבתולות המרקדות, אמנם שגיתי, היו מתאוננות על מז, שתיים העומדות בתוך—קרובות המת היו, מתדפקות על החזה ומקוננות בלשון ערביאית, וכל הנשים סביבותיהן סופקות ידיהן יחדיו ובין כל בית ובית שורטות פניהן ובכל פעם צועקות: וואו וואו! רצו לומר וי וי. אז השכלתי על פסוק „לא תתגודדו“ שהוא כמו „ויתגודדו כמשפטם“ (האסור לנו מבילתי לכת בחוקות הגוי). המנהג הזה נזכר ארבע פעמים בירמיה, ועוד שני פסוקים, בצמוס ובנחום, ואמהותיה מנהגות כקול יונים מתופפות על לבביהן, והשני: „ובכל חוצות יאמרו הו הו“, וכן המענות ומטפחות הנזכרות במשנה, וכל זה נקרא בלשון ערביאית גישדור.

בבואם למקום שם קבר אומרים „ה' עמכם“ לחופרים, כבעז לקוצרים. עד שיכינו הכל משכיבים הארון על הארץ וחוטפים שמלות זה מזה להפציר כל אחד לתת כסף לצדקה. גם הנשים באות ויושבות על קברי קרוביהן, קוראות אותן בעזרתן, דורשות על סודיהן למתים וצמחם תתוכחנה כאשר ידבר איש אל רעהו, בעוד בחיים חיותם. ככל הדברים האלה וככל החזיון הזה יעשו גם האנשים ביום תשעה באב.

אם גם אנשים חכמים ונבונים כי נוכח עיני שכל דרכיהם וכל מעגלותיהם מפולסים במאזני משפט, לו יהיה לקהל אחד במקום אחד לקץ העתים שנים ינאץ גם ביניהם חוקים לא טובים לא ידעו שחרם, ומה גם עתה בעז תועה לבב כי לא ידעו דרך ה' לעשות כמנהג סכלותם, ויוצרים צמל עלי חוק אחד.

המנהג, הנחש, והעין הרע — שלשה משחיתים המה אשר תחתיהם תרגו הארץ מערב. במוצאי שבת לא יוציאו דבר מביתם, והם כי לא להזכיר בשם ביצים, אף כי לאכול, מבלי יחלו השבועה בהוצאה או בדברי אבלי; לא ידעתי כל זה. נדעך נרי בחדרי והוצאתיו להדליקו — שחקו עלי, דלקתי נרי בבית שכני —

לא הניחני להוציאן, בראשונה חשבתי כמצחק ואחר כמעט רבותי אליו, אך בשמעי הסבה מלאתי פי שווק, סלחתי לפתיותו ואצא שקנות נר אחד ולהדליקו בבית הגויים.

הערביאים בריבם ביניהם לא יאחזו בזקנם, כי קדוש הוא, ועליו נשבעים. וכן היהודים. חסידי היהודים אף לא יגעו בו פן יפול משערות זקנם ארצה, ופוגם בדיוקנא עילאה.

בצאתי יום אחד מבית הכנסת מצאתי איש אחד על הפתח וכוס בידו מלא רוק, הושיטו אלי לרוק בתוכו כאשר עשו כל היוצאים, נחפכו מצי בקרבי, דחיתי ידו, הפלתי כוסו והעמסתיו בכל המארות ובכל הקללות אשר לא נכתבו בספר התורה:

— נבל! בליצר? וחדל אישים!

ויצא איש הבינים לשכך חמתי לאמר, כי הוא לשקוי ילד החולה.

— שקוי? — אמרתי — משומם!

— שקוי, — השיב לי — לרפואת עין הרע, הלא ידעת דברי התלמוד כי רוב הבנים מתים מעין הרע.

— אבל בתלמוד — אמרתי — לא נאמר שישתה רוק לרפואה?

— כן הוא מנהגנו, — הוסיף.

— מנהגך נתעב ונאלח! — ענית.

גם לא תוכל לנשק או להלל יופי בניהם ובנותיהם

הקטנים, ואם עברת לא ירפוך עד רוקך עליהם: חג דודים מכלול הבלים הוא, השער הבא יגידם לך.

ש ע ר ה

עד מתי תחיה לנו האולת למוקש? נשליך את ההבלים ונעבדה את ה' אלהינו, הטרם תדע כי אבדה ונפלה הארץ בהם והם היו בעוכרינו? איה אמרת אלוה צרופה ויראת ה' טהורה, אם כספה וזהבה מהול בחלאה ורעות רוח? הוי החוקקים חקקי

און! הסירו אליה נכר אשר בקרבכם! הסירו כל בדילכם הבלי ואין בם מועיל! ה' שופטנו במשפט אמת, ה' מחוקקנו בפקודים ישרים, לא תגע בהם יד, ולא נחפה על ה' דברים אשר לא כן. הבחור, אשר חפץ לשאת אשה מרגע אשר שמע התעודה בישראל בקנין ושבועה לקים כל דבר, לא ישוב עוד לבית רעותו עד עת דודים אף לא יעבור ברחוב ביתה להיות נקי מישראל, והנערה גם היא לא תזכרנו ולא תדבר בשמו ותתגנב מפיו, אף אחרי נשאה וילדה לו בנים, תאמר „אבי בני“ ולא תקרא לו „בפלי“ או „אישי“. האלמנה לא תנשא לעולם, כי יראים הם אולי תהיה קטלנית כדעת רבי פלוגי בגמרא וכפי הנהר, והבתולה נשאת ביום ששי כמשפטו, ביום חמישי שלפניו ישחטו את הפר למשתה בחצר בית הנערה, בעת השחיטה יקראו לכל קרוביהם ומיודעיהם ונותנים לפניהם אגוזים וקלי וכוס מים חיים, ובצאתם ישימו איש ואיש על ראש הפר קמעה וזה נקרא הסימן הטוב, או פונטאר בלשון ספרדית—הוא שכר השוחט ובשומו. זקנה אחת תצפץ כסוס עגור אטר כל שומעה תצילנה שתי אזניו, וזה אות לטוב לאנשי הבית וקול תודה לנותן, וזוכיפת הזאת נמצאת בכל בתי משוש, חלילה להם אם לא ישמע קולה בכל שמחתם! יהפכו חגיהם לאבל.

בערב יובילו הכלה לבית חתנה לקול המצפצפת והתופים, והיא כחרשת נאלמת וכעורת עד בואה לביתה, וכן תעמיד ביום ששי מעת אשר ילבישו אותה עד תצא מחופתה והוניחה על יצועיה, היא כמצבת אבן. הנשים קושרות קשוריה, תקרענה בפוך עיניה, תיטבנה את דלת ראשה, כשתי קצוות משלכות כמנהגן, וכן מושחות את פניה בששר, ותצבענה תמונות זרות על מצחה, על אפה, ותחת שפתיה בכפר להצילה מעין הרע, וידיה בסס אדום הנקרא אל-חינה, לא ידעו להטיב השער, לא למדו מלאכת התבנית לכונן שמלתן לצורך, ובאמת הנאוה נהדרת מעצמה בכל תכונה שזיהה לצין כל רואי, וכל עדי השחורה לא יוסיפו רק ראי. אחר החופה השאר הקרוב יעמוס על שכמו

הלכה ויושיבנה על כסא. עודנה כנציב שיש לא הראה בה מנוד ראש, ואחרי רגעים אחדים ישאנה על משכב דודים, בתולדות אחריה רעותיה מובאות לה לחברה, ותשמחנה ותעלונה יחדיו מעשי ששועי צעצועים. היריעה תמשך ולא תראינה עוד, אז ישימו לחם. ככלותם לאכול יקומו לצחק, בהמולה ודולה יביאו החתן אצל הכלה ויסגרו היריעה בעדם. בכל זה לא נפלים הם ממנו איש איש על פי דרכו, אך על זאת ישומו שרים וצנועים יאחזו שער.

אם תחשוב כי יצאי ויניחו הדודים להתעלס באהבים, לא היטבת לראות. נהפוך הוא, אז יחלו לעשות הלולים, וישמרו שם לראות אם נמצאו בתולים לנערה? ובכלות מעשיהם, יפרשו השמלה לעיני הכל. מי שמע כתועבה הזאת? מי ראה גלולים כאלה? בהמיה כזאת יובילו הכלה לבית המקוה, ולצולם הזקנה מצפצפת, התופים תצלנה אזנים, ושרים ישורו בפיוטים.

כל שבעת ימי המשתה בא איש לנגן והיה כנגן המנגן בשיר לשון הקדש או ערבית, כל הקרואים ישימו מטבע על גבול למנחה, אולי זה הוא פירוש הפסוק, הפורטים על פי הנבל, שנותנים פרוטה על פי הנבל.

חכמת המוזיקה נעלמה מציניהם מכל. אף צורת כלי שיר, במות יצחק שלנו (טיאטרוס) הם שמות נפלאים מהם. כל כלי שיריהם הם אלה התופים שזכרתי, המשרוקיתא שצורתם כהותבואי, וקולותיה גשחתות כשריקות עדרים. החליל מכה לפניהם בקרי כמחליק פטיש את הולם פעם. בשנים אלה שמחים בהם לחאזאו רצונם לומר החוגגים, הם האנשים אשר שבו מהתקדש במיקא, כיהודים ההולכים לירושלים, וכנוצרים לרומא, והם כקדושים ולא יתנו במקחיהם רק חצי מס למלך. החצוצרות תבניתן וקולן כאותם שמחצצרים מנהיגי הפאסט במאקלינבורג, בהז יריעו בחודש רמדאן, הוא החודש אשר יצומו כל שלשים יום מצלות השחר עד צאת הירח. מריעים בחצוצרות על המנדל שלש פעמים בלילה העיר תעם לאכול ואומרים להם: קומו אכלו ושתו אשר נתן

לכם ה' אלהים! והמנענים צורתם כארבעה כפתורי ברזל, שנים שנים משולבים בידיהם ומקשים יחדיו. הכלי הזה מיוחד לשמורים, בו מנגנים וכשעירים ירקדון. היהודים אין להם רק הנבל. בשיר הפה כולם שוים, עם ועם כלשוננו. לא יזמרו התנועות ובין כל אות מוסיפים נ"א נ"א ע"א ע"א כפי התנועה פעמים רבות. יום אשר משורר אחד משבח אלי שירו, שאלתיו על ענינו ויאמר לי, כי היא אגרת אשר כתב הדוד לדודתו.

כאשר הייתי גודע מכל אנשי העיר, היו גולים את אזני בהגיע אניות אל החוף. ויהי היום שמעתי כי באה ספינה מגיבראלטאר ומביאה לפקיד סואיד המנחה אשר שלח מלכו לקיסר מארוק מדי שלש שנים. ירדתי אל החוף לדבר עם רב החובל. מה שמחתי ומה נפלאתי בראותי כי הוא היה האיש אשר שאל עלי מכתב היציאה. כהרף עין רצתי לבית הפקיד. - אדני! - אמרתי לו - עשיתי מה שגזרת עלי לשמור דברך, כי לא מדאנה מדבר יען לא נמצאו בי עון אשר חטא, די זמן היה לך לקבל תשובתך, רב החובל המיושר אליך הוא האיש אשר שאל עלי המכתב, הוא איש גינואה, הוא נוצרי, ולא יכזב בך למען הטיב ליהודי, עתה יבוצ נא דברך וכבודתך.

ויען אלי:

- אם כי לא קבלתי תשובה עד הנה, האמנתי לדברך. אף כי האיש ווין דבר לי טוב עליך, הנה לך מתת, וכל עת אשר תחפוץ לשוב לגיבראלטאר או ללכת לעיר אחרת רק כל מחסורך וצידך עלי, וגם אתן לך מכתב אחר, לך לשלום! ויצאתי מאתו.

כאשר לא חפצתי להסגיר עוד את נפשו בגיבראלטאר חשבתי למשפט להוחיל עוד עד אשר ישוב חמת יומי וישלח שלומי ממקום אחר, ובתוחלת זאת שבת שאון לבי. ותהיינה ספינות הולכות ושבות ולא קמתי ולא זעתי מהן. למקצת הימים לפנות בוקר, ואני עומד על הגג לרוח זיום, כי הימים ימי

חרבוני קיץ היו, וויקי שמש נוצצים ממזרח להחיות משוש כל הארץ, ואביט לנוגה חצציהם עוד אניה באה, רוח צח נוסחת בכנפיה ומרחפת על פני המים, ואתברך בלבי לאמר: זאת תוציאני מרשת זו! יצאו שומרי החוף לקראתה אחר מכתביה לבקר וישובו, אויה! באמרם כי באה מפאת הקדים ולא הביאה לא מכתב ולא עדות. לא הניחה להשליך הברזל ויוליכוה אל טאנגי חדשה, עיר קטנה הרחוקה אלפים אמה מאחורי צלע העיר, ומיראת הדבר לא הקריבה עוד ספינה אל החוף. כנביא צעק: אין מלך, ואין שר, ואין זבת, ואין מצבה, ואין אפוד, תרפים. ואענה אחייו: אין סוחר, ואין דורשים, ואין איש וויג, ואין פקיד, ואין ספינות אינגלענדר. נחמתי כי לא שבתי לגיבראלטאר בעוד לאל ידי, ואתעצב אל לבי ואביט ואין עוזר לי. עוד בטאנגי גמרתי אומר ללכת לטיטואן, העיר הגדולה וטובה מטאנגי, גם היא חוף לה במארטין. העם היהודים היושב בה איש נכרי לא יכיר ואחיו אשר באירופא לא ידע, אוי ישמחו לקראתי.

שמרתי עוד חודש ימים עד יצמח זקני ונסעתי. לפני בואי העירה לבשתי חצי כלי גולה אשר הלוח אותי היהודי בעל הפרדה אשר רכבתי ואכואה.

ש ע ר ו

למען תבין אודותי בטיטואן אודיעך, כי בהיותי בגיבראלטאר כל מעשי היו עם אנשי הצבא ודבר לא היה לי עם היהודים, על כן לא יכולתי לשקוד על דלתות בית הכנסת, אם כי הלכתי פעמים או שלש, וגם הייתי לילה אחר בבית ראש ישיבתם, הנקרא ר' יהודה הלוי והוא מעיר טיטואן, ללמוד. אחרי כן הוגד לי כי הרב הזה ברוח שפתיו ימית רשע אם יאבה. שאלתי;

— אם היתח כזאת?

ויאמרו:

— לא! כי ירא ממצמד המשפט.

— ובמה תדעו כחוז? — אמרתי.

וזאת שנית ספרו לי, כי בצודנו בארץ מולדתו, איש יהודי שוקד על דלתות בית הכנסת בבקר ובקר ושומר מזוזות פתחי מדרשים יום השכם והערב המיר לדת הערביאים, והרב קנה כל צדקותיו אשר עשה בהיותו יהודי בכסף מלא.

— אמרו לר' יהודא — עניתי — הנה איש איטאליאה בא וימכור לו מ„ברוך הבא“ (חוא יום המילה) עד „ברוך דיין אמת“ (חוא יום הקבורה).

לא הכירו כי מצחק הייתי בם ויחשבוני לנוצרי או אפיקורס. נשמעו בטיטואן כל חקורות האלה, האנשים חשבו כי אפיקורס הוא בריה משונה, ונפשם שוקקה לראותי כאשר הוגד לי. תשוקתם זאת האיצתני ללכת לטיטואן אולי תהפך סכלותם לשובתי. ויהי כאשר באתי לרחוב היהודים ותהום כל העיר עלי ויאמרו: — הוזה אפיקורוס!

אותו היום ערב שבת היה, וכאיש אפרים בגבעה אין איש מאסף אותי הביתה, הכרת פניהם ענתה בם כי דלים הם, ואקרא בקול גדול:

— מי האיש הנותן לי מקום ללון — כפלים יהיה שכרו, רק ברחוב אל אלין.

הדלות גברה את היראה. ויען איש אחד מהם ויאמר לי: — ולמה תעמוד בחוץ? אני אבקש לך מגוח אשר ייטב לך. ויביאני אל בית אחד וישבתי עמו.

הלכתי עם בן בעל הבית לקנות לי מנעלים, ויהי בדרך בא ערבי אחד והכני על קדקדי. כן דרכם דרך בזיון! חס לבי בקרבי ותכה מכעש עיני, וקול דמי נקמתי צועקים אלי מן הכלימה, אך חחרשתי ואתאפק, כי בגדי יהודי מתג ורסן היה לי עדיי לבלום, וכל פוצה פה נושא את נפשו — הירוע בלחקת חכמים ברזל בכרתי יחד? התונף חרב איש ברעהו? הלא האולת

חללים הפילח ועצומים כל הרוגיה ותגרה איש באיש ממלכה בממלכה. הוי חרב קנאת הדת! עד אן לא תשקוטי? האספי אל תערך, הרגעי ודומי.

אמרתי להביאני אל בית הרב הגדול, הוא היה תלמיד ר' יהודה הלוי הנזכר, ואקרב אליו ברוח חזק ובטוב פנים מאד ואוכר: ברוך המקום שזיכני לברכו ברכת משנה, שהחיני לראות פני איש גדול לא ראיתי עד הנה, ושהלק מחכמתו ליראיו! ואז פשטתי בגדי אפריקא והראיתי תחתיהם בגדי אירופא, ואוסיף ואומר: — אם לא תאמין לדברי תאמין לאשר יראו עיניך, כבלי לבוש כדרך יושבי הארץ אל מי אוכל להשען? אחרי הושיב אליהם אותך על כס ההוראה והחכמה, מי לנו גדול ממך? פני האיש כפני החמה, ובפה מתוק מדבש השיב לי: — ילך אדוני לביתו לשלום וטרם בוא החרסה אשלח אליו חליפות בגדים.

וכן עשה, עודנו מדבר עמי ואיש בא לקרוא לי בשם משנה נקיד וינידיג, ואשוב מאגל הרב אל מול המשנה, גם ואיש הנה טוב ראי ילפה נינים, וארא אחרי כן כי היהודים יובם לבנים ייפי עינים ומעוטם שזופי שמש, והערביאים בהיפק. בבואי אליו אמר לי:

— משנה פקיד וינידיג אני, לא רבים יחכמו בעיר הזאת במכתב ספרדי ויודעיו מזפארים בו, וייראו לחלל תפארתם בלמודים אחרים, וקנאתם תמעט חכמה, על כן שמחתי לקראת בואך, כי אנה ה' לידי איש כלבבי אשר יוכל לכתוב בעבורי, עד תלמד לאחי המכתב ועקב מלאכתך כסני תשקול. ואקוד אפים ואומר: — אנכי אעשה כדבריך.

בערב ישבתי לאכול עם בעל הבית, בקשתי דרך לבחון את האיש ולדעת שרעפיו עלי. גם הוא מהבאים מגיבראלטאר היה, שם למד לצלג בלשון אינגליש ומתחכם בו. שבע הללתיהו כי כביר מצאה ידו בזמן קצר, אחר זאת כמדבר לפי תומו הודעתיו כחי בדברים

הרבה והרימותי ידו על העליונה, ואז הפליא על חכמתי. ביום השבת בצאתנו מבית הכנסת נשאל נשאל מאחורי על מעשי ועל דברי, ורוחו מלא מדברי אמש השיאני על גפי כרומי המעלות. במוצאי שבת החכם והחזן בית הכנסת השיבוני טרם אצא, ויאמרו לי: — יעמוד נא אדוני פה עמנו, אל יהי נחפז ללכת, נמתיק סוד יחדיו בבית אלהים.

עמדתי. העם העומד בעזרה לצאת שב לאחור וכולם פצרו פיהם לדברי.

בחנוני באמונתי, נסוני בחכמתי, ותשובותי מה היו? להביא עצות מרחוק, להפליג בראשית הלמודית, לכונן פסוק על הזקדמה או לשחת הקדמה בפסוק, פעם אפלטון באר דברי משה, פעם נמצאים בדברי סוקראט, והכל הוכחתי בדברי חכמים וחדותם, ובמליצה צחה ונכונה. האנשים כי לא ראו מאורות כאלה מימיהם, חדשים לא שערום משפטים כל ידעום, תמהו ונבהלו ונחפזו להשיב לי כאיש אחד בלב אחד:

— עתה ידענו כי ברוב אולתם שגו הדוברים רע על נפשך, ואנחנו ננער חצננו לכלות כל תלונות בית ישראל מעליך, וביום מחר תבא לישיבתנו.

וילכו לאהליהם שבעי רצון ושמחות.

בבוקר הלכתי לישיבת הרב אל המקום אשר היו שם, גם המה לומדים היו בתלמוד במסכת בבא קמא. למדתי עמהם כדרכם. ואחר הוריתי להם, כי גם דעת התלמוד תלויה בדעת הלשון על מכוניה ואתן ממקור ההלכה אשר לפניהם: „השור והבור והמבעה רב אמר: מבעה שנאמר נבעו מצפוניו, ושמואל אמר: שנאמר אם חבעיון בעיו“, כי המחלוקת תלויה יסודתה בהבין כח אבני הבנין.

ארבעה עשר יום שקדתי על דלתות הישיבה ובכל יום השמעתיים חדשות, עד כי נדרשתי לאשר שאלתי בלבי למען דרוש, ויהי כמשיב ידו עניתי כי המשא כבד יכבד ממני. ויהי כדברם אלי יום יום עד חתחננם אלי, הדיחוני בחלק שפתיהם

ואבעיר תשוקתם לשמוע אותי ביום השבת — כן התעמר בי הזמן נוכח, הורק מכלי אל כלי, פעם שמטני בפחת הפחדים, פעם משכני בתקית התקוה, וידיו עצבוני ויעשוני, ענין הדרושים וכל הפציהם תשמענו בשער הבא.

ש ע ר ז

טרם אדבר אל הדרושים אטיף מלה על בתי כנסיות שזכרתי, כי אף בזה חדשה תצמח. המעלה לקורא התורה הוא רק שולחן מוצב ארצה אצל הפתח לראות אור כי בתוך הבית כמעט ימששו חושך, ועל כן אם לא יעצרו הגשם או השלג ישימו השלחן חוצה לעזרה, והעם כחציתם ביתה ומחציתם חוצה. העזרה היא החצר לבדה והיא הישיבה, כסאות סביב לה לכל יבוא ללמוד, והחכמים יושבים על הארץ אצל פתח בית הכנסת ולחוק, וכי תשית לבך אולי מקבילות דרכיהן לאשר נמצא כתוב בספר, הלא תראה הפסוק במלאכי: „מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו“, ולא אמר „ויסגור דלתים ולא תבואו“ או „ויסגור חלונות ולא תאירו“. ואתה תחזה כי דוכנם הוא כתבנית המזבח, הנקרא „שולחן“ ביחזקאל כמעט לכל מעשהו, ותשוב עוד תראה כי ישעיה אמר „בחצרות קדשי“, זכריה — „תשמור את חצרי“, נחמיה — „ובחצרות בית אלהים“, ודוד — „כי טוב יום בחציריך—קראו בשמותם בית ה'“. כמשפט הזקנים היושבים בשער ושם כל העם גדון ישפוטו גם הם על סף פתח בית הכנסת מקום ללמוד, ואולי אלה דברי דוד „בחרתי הסתופף“) בית אלהי מדור אלהי רשע“. וכמתכונת לשון זאת תמצא בדברי חכמים „תשבו כעין תדורו“, רצו לומר דרך קבע. רק משפט שבתם הוא נגד הנמצא בתלמוד, כי התלמידים ישבו על הארץ והחכמים על הכרים כי יבוא אליהם דבר למשפט.

על הריב מדינים תשבת השבועה ובין עצומים יפריד החרם חרם! נשק ומגן האולת והשקר, סלון ממאיר הככלה כרם ה צבאות, ומוקש נסח מכל עדת לאומים הרודפים עקבת השכל והאמת.

אבל אשר הרגיו בטגי והמר רוחי היא המשא הזה אשו חזיתי. ביום השבת והנה אורחת ערביאים שומרי המלך באו בבית הכנכת כשפנת משחיתים, וישאו כל עושי המלאכה כל נושא ככל, ויבהילו להביאם לעמוד לשרת במלאכת המלך, איש איש על עבודתו ועל משאו. וכן כל הנשים המתפרות כסתות או עושות כספחת לעשות מלאכתם חנם. הנוגשים אצים במקל יד באבן או באגרוף, יחזיקום בשפת בגדיהם על החזה ויסחבום באין חמלה, ואוי לבורח! חיות מרעים האלה נקראים סוחארא, רצונם לומר אנשי השכירות. היהודים, ברכת התורה עודנה בפיהם או רגליהם רגל ישרה להתפלל, יעזבו התורה והמצות וככבש אלוף יובל לטבוח יצאו לפעלם ולעבודתם אשר יעבדו בהם בפרך עדי ערב. הוי יוצאי מצרים! ההיתה כזאת בימיכם! העל אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו! כדבר הזה יעשו בכל עיר ועיר ובכל מדינה במלכות הרשעה ההיא, ואתה, ענתות, בא נא אל מלכינו ושרינו, כי מלכי חסד הם, וקרא: „דרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה'“, אבל במערב קום קרא: „קומו צאו מן המקום הזה“.

לפני בוא יום השבת אשר אמרתי לדרוש הלכתי אצל הרב ואומר לו:

— שלמים וכן רבים אוהבי החדשות יתאו תאווה לשמוע אותי לדרוש, לא ללמוד ממני כי אהיה כמכניס תבן לעפריים רק לדון בדבר חדש, ועתה להפיק רצונם אני שואל את פיך, ואם ייטב בעיניך לתת את שאלתי ולעשות את בקשתי תעשה עמי אות לטובה, פניך ילכו בקרב הבאים, יעבור מורם לפנייהם ובראשם, ויראו שונאי ויבושו כי אתה עזרתני ונחמתני,

ויען ויאמר:

— החפץ נתון לך לעשות לעם כטוב בעיניך, ולמען יודע כי אנכי מגן לך אבוא אל בית הכנסת בראשונה ופיך ישמע כל עמי וכמוני יראו וכן יעשו בתי כנסיות אחרים. נשקתיו על מצחו ויצאתי.

כל זה היה מורה באצבע כי מאהבתו אותי עשה לי את כל הכבוד הזה. אמנם עוד לא ירדתי לעמק מחשבותיו, אם מישרים אהבני, או למען נסותי בחלקקות, אשר על כן הודעתי דברי לבעל ביתי, ויגד לי כי ספר כתב הרב עלי לרבו בגיבראלטאר, ורבו השיב לו כי אמת היה כי רוח מינות ניססה בי אך כי בעל תורה הייתי ואולי יש תקוה כי מאיר התורה ינחני באורח מישור, ואשרי המחבה ויגיע להאיר עיני! שמחתי לשמועתו, וממחרת בישיבה הסיבותי את שיחי וספרתי להם מעשה שהיה ברומי, כי קיסר פלוני תזת ענוש בן מות אחד על רוע מעלליו, גדלהו וינשאהו עד כי נכלם על הכבוד לא נכון לי, היטיב את מעשיו ויעש הישר והטוב. ומדי דברי ידעתי בפניהם אותות אשר הגידו פעולת דברי בלבם. אחרי הריס נסי כן עליהם לא מעדתי עוד להאמין כי הסירותי את לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר, ולא הגיתי בלבי רק להעריך הדרושים כמשפט. ביום השבת עת דודים היה בבית הכנסת אשר הייתי מתפלל בתוכה ובא הרב וכל להקת הנבונים, ראיתי כי השעה משחקת לי, אם כי השחית את אשר כוננתי והגיעני להמירו לפתע פתאום, בעת הוצאת ספר תורה שאלתי עוד את פי הרב וחזן בית הכנסת, עליתי על דוכן, הרימותי הטלית והכתונת על זרועותי אמה מזה ואמה מזה. דרשתי בלב חזק ורוח נכון. מי הבין, מי לא הבין ומי חשב להבין, וכולם הודו את שמי כי עשיתי פלא. ויתנדבו כמשפטם וגדול יתר מאד. ביום ההוא גבה לבי ורמו עיני. בבואי אל ביתי, הבעל הבית רץ לקראתי ויחבקני וינשקני, והשכנים והשכנות שמחו ועלצו לפני, כי לא עשו כן הנשים המשחקות בשוב דוד מהכות את הפלשתי. גם יכולתי לשבת בארץ, כי היתה רחבת ידים לפני והורותי

הלשון וכתב ספרדי, וירבו התלמידים, רק בעבור אנשי המקום כי רעים וחטאים היו, ועל חליצותי אשר היו עלי למשא לא נתתי את לבי לשבת שם כל הימים. כל יהודי העובר לפני בית תפלת הערביאים יסור נעליו מעל רגליו, ואוי לו אם ישכח או יעבור. להצילני מעט מרשעת הגוים ההם נשאתי בגדי כדרך הריניגאדוס בעבור יכירוני כי מארצות אירופא אני וישנו אותי לטוב.

הריניגאדוס הם אנשי צבא הנסים מספרד וממרים את דתם, כן דבר הקיסר מארוק, כי כל הבורח מספרד לארצותיו או ימיר דתו, או ישיבוהו לארצו לההרג. ורבים בחרו להמיר דתם מלהיות תחת עול ספרד, הכי קשה עבודתם, וכאשר הצרביאים לא יצליחו לכל, כאשר הודעזיך, בכוא אנשים האלה שם יושיבום לשרי צבאות ולצורכי מצרחה, על כן כולם נמנו על כלי מלחמה ולמשמית המצרים, ובהיותם כמוני בלתי מלומדים לבגדי מערב נושאים אותם בדרך אחרת. ועתה אזוך דרך לבושי מערב כגוים כיהודים, אנשים ונשים, ואחל מן הנויים. ודרך כלל אומר: כי כל מלונה נכונה לביתם, כל סחבות נכינו ללבושם, וכל אוכל אם כי נבזה טוב למאכלם. לא ידעתי אם כפליסופים יחשבונו או כבהמות נדמו.

בגדי הגדולים הם כתונת שש, בגד תחתון אדום או ירוק, שמלת לבנה אשר יתגוללו בה, ועל ראשם מגבעת, בגד אדום תחתיה, ונעלות ירוקות ברגליהם, מעט המה הלובשים מכנסים. מהם ישאו בחורף אדרת בגד על כתפיהם. דלת עם הארץ אין להם רק השמלה, והופכים פניהם לקיר בעת התגוללם למען לא יביטו על מעוריהם. רבים בלא מגבעת ובלא מנעלים, ומהם במקום שמלה ישאו כחונת דק או בגד עב פתוח מתחת לצרועותיהם וכפי צרכם יוצאים החוצה. כולם מגולחי שער הראש הם חוץ מאוחזי עינים. השחורים ורבים מהלבנים יניחו צמרת שערות בפאת ראשם, כי עת עלותם למרום יקחם מחמיד בציצית ראשם, וגם מבחורי ישראל מגדלי בלורית הזאת המה לתפארת.

היהודים ישאו כולם כנתת שש, בגד התחתין לבן, מכנזים בגד העליון ושמלה שחורה ארוכה ורחבה על כתפיהם אשר יעברו דרך הצואר וישאו שוליה על כתף ימינם. רוב הבחורים בימות החול לבושים אדרת מקום שלמה כאדרת הגוים אך מבגד דק ולבן. כהם לבשתי כל ימי היותי בטיטואן, ואני והריניגאדוס נשאנוהו כדרך אדרת שלנו. מגבעת ומנעלי היהודים שחורים הם. ואם יזיד איש ללבוש אחד משני אלה אדום, יאנסוהו להמיר דתו, באופן כי השחור על הלבן הם היהודים והלבן על השחור הם הערביאים. האדום הוא אות תפארת הערביאים. בו יודעו כי הם שלומי אמוני מחמיד ויוכיחו זה במישור. אומרים, כי בעלות מחמיד למרום צנף על ראשו מצנפת אדום ומצא משה מכוסה במגבעת שחורה, כראות משה אות הסירוהו מהר מעל ראשו וישליכהו ארצה וישם אדום תחתיו. ועל כן כל יהודי ההולך לדת הערביאים היוצאים בקו ישר מזרע מחמד ישליך מגבעתו מעל ראשו.

לבוש הנשים בבתיהן בין ערביות בין עבריות הוא כתונת ממתניה ולמטה כאשר לנו, וממתניה ולמעלה מלסניה תמונת חושן מרוקם בזהב או במשי, ותהי להנה כשני בגדים מצומדים. לבוש העליון הוא הדור בחשב חגורת ופתיגיל ורחב מאד. שלמת כרפס מרובעת בזר משי סביב חגורה על חלוצים. בפקודת טיטואן הבעולות מכסות ראשן בפסת משי אדום יורדת מאחוריה עד שולי השלמה ומכסה שתי קצוות תלתלים ותאפוד אותן לה בשלמה. סביב ראשן צפירת שש כפולה שבעתים כמצנפת ישמעאלי מהתוגר. עגילי אזניה הם כטבעות גדולות ועבות כאצבע קטנה (אולי על כן נקראו עגילים), כוחלות עיניהן ומאדימות ידיהן כאשר שמעת בענין הכלה. רוב הבתולות תלבשנה השלמה והכתונת לבדן ותכסינה ראשן בצעיף משי, וכן הבעולות מגבול אלקאסר עד קצה ממשלת מארוק דדיהן הן הנזכרות במסכת יומא, נראים ואינם נראים. לא תביט אל מראיהם אבל תכיר את תארים ועבים. ולפי זה לא נצטרך לצייר בנפשנו אשה בכותנתה לבד להבין משל התלמוד כי לא דרך כבוד יהיה, העבריות בלכתן

בדרך מתעלפות ברדיד אחד ובשפתו מכסה כל פניהן חוץ משתי פניהן, הם הרעולות דמסכת שבת, ולפי זה מבארים הויעלות דישעיה כמו „נשאו את רדידי“. הערביות מתגוללות בשלמת שק. רגליהן החתלו בסחבות, ועל גבהן נושאות ילדיהן או מעמסת בגדי עדים. פניהן לוטים בבגד לבן ולא יראו החוצה רק עין אחת. הערביאים בני שדה בקיץ ערומים הם כיום הולדם. הנשים לבד תחגורנה שק לשמור כבודן.

קנאת איש ואשתו בין הערביאים קשה כשאלו ועזה כמות, איש בבנו באחיו ובאביו תבער כמו אש קנאתו. ובמקום שהן הנשים לא יוכל להיות שם איש. תן עיניך בקיסר ובנו אשר ספר לי איש ווין, ולולי המקרה אשר קרני בטאנגיא לא יכולתי לחוך בגדי נשיהן. גוד מביתי עוף אחד וברח בבית ערבי ובחדר מטתו. בהיותי נחפו לצודו, ובבגדי נוצרים. העפלתי לרוץ אחריו עד שם, לא היה האיש בביתו ועמדתי שם רגעים להשכיל ולדבר עם האשה, יען נשי הערביאים לא תסוגנה אחר מלדבר עם הנוצרים, רק יראת בעליהן תעצור אותן בביתן וכן תרבה תשוקתן: כל העדר מוליד תאוה, ויורה להן הדרך לזנות תחת בעליהן ונגד פניהם. איש ואשה גוים ויהודים בבואם לבית אחרים משפטם להניח מנעליהם על הפתח, הערבי כי יבוא אל ביתו וימצאו על הפתח מנעלי אשה אף אם הוא בעל הבית יעמוד בחוק. כי יקר מקרה שתשא אשה או בתולה אל איש אחד ויכוננו כסא ביניהם ילבש הגבר שמלת אשה, מכסה פניו, מניח מנעלי אשה על הפתח ויבוא להתעלם באהבים, ובבוא האיש בתו יעמוד על הפתח עד צאתו, והוא יצא ויעבור לפניו, ולא יזיד האיש לשאול לו: מי אתה ואנה תלך?

היהודים במערב מניחים הזקן ומגלחים שער הראש כערביאים. רוב יהודי אירופא מניחים שער הראש, ומגלחים הזקן כנוצרים. ויהודי פולין (אחריהם נמשך הרבה מערי אשכנז) מניחים שניהם למען הלך נגד חוקות הגויים, אולי יאות כי יחליפו מנהגם אלה באלה, כאשר מצאנו כמה פעמים בתלמוד לעשות מר כאתריה

ומר כאתריה, כמסאני דאלעזר זעירא בבבא קמא.
 מאשר יקרתי בעיני היהודים ונכבדתי, חוקתי ואמצתי
 מאד לשמור ולהוסיף חנם וחסדם עלי גם בדרושים הבאים.
 שלשה חדשים דרשתי מדי שבת בשבתו בשנים עשר בתי
 כנסיות, לא נשאר רק אחד, ועל כולם, יתברך השם הגותן חכמה
 והממציא חן, נפלאות היה לנבונים, גוראות לבוערים בעם.
 במנוחות שאננות כאלה אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם. לא כן
 חשב יומי הקשה והעיר בים שקט סערות. הסכת ושמע לי בשער
 הבא, ותראה האורב אשר שם לי מאחרי.

ש ע ר ח

כל ימי האמנתי, כי רק הפילוסוף או הבהמה יתעלמו מדעת
 החדשות, יען התשוקה הזאת הטבעה בלב האדם מאת גיחו מרחם.
 כל חכמתנו היא להנחותה במישור, וכי יעזו אנוש להתפאר כי
 נתקה מנפשו וכי נדעכה מלבו—לא תאמין. בו תבער בעת התעלמו,
 חבור מאויינו הוא לבנו, יתנכרו, יחלשו, אך לא ימותו רק בגוע
 איש. אם היטבת לראות, כן לבות כל בני אדם. ואם לא, הנך
 את לבבי.

מצאתי ריניגאדו אחד בשוק ויוציאני חוצה לעיר לרוח
 היום אל פתח העיר. ראיתי המון שחורים ערומים שכובסים
 שמלותם אל העין ודורכים אותם ברגליהם, אמרתי: הכי קרא
 שם הכובס רוגל? שאלתי לו: אם מול בערלה הוא, ואיך מלו
 אותו? ויאמר כי מול הוא, ובמלקחים, כחותך פתיל הנר. ויספר
 לי, כי עודנו אוכל חזיר ושותה יין ולא צם בחודש רמדאן),
 דברים אשר המה חטאים גדולים לערביאים. היה עמו שחור אחד,

(¹) הערביאים כישמעאלים עושים כן בסתר, כנראה מספר הזכרונות של

שאלתיו על כפות ידיו ורגליו לבנות. ויגד לי, כי הם מבני חם, וכשקללהו נח אביו גהפך עורו לכושי, ויבך ויתחנן לו, וכחמלח אביו עליו חננו שישובו כפות ידיו ורגליו לבנות, וכי על כן יכנעו להתמכר ממכרת עבד, לקיים בהם קללת אביהם: „ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו“. כאשר שמעתי כן ראיתי פעמים בשבוע הוא יום הדילא¹). בדילאל הזה נמכרים אף השחורים והשחורות, העבד או השפחה ילכו אחרי השוטט, והקונה יבקר אותם כבקרת צאנו, ויהיו לו לעולם או יתעמרו במ וימכרנם לאחר. בימים קדמונים נמכרו אף הלבנים וגם היהודים, כנראה מיוסף וממשפטי משה.

אם העבדים מורע חם נחשבו, בני הכפרים הנקראים „איל גארב“, רצו לומר אנשי מערב, יוצאים מפלשתים, כן קוראים להם היהודים. הם בני קדר הנזכרים בישעיהו: „כל צאן קדר“ שתרגם יונתן „ערבאי“, בעבור כי פניהם כפני קדרה. השריפים יסתוללו להיות מורע אהרן²), גם אלה קדושים הם.

בהיותי בישיבה בא אחד מהם, ויקומו כל העם לנשקו על כתפיו, שאלתי:

— למה?

ויאמר:

— שריף הוא כאהרן הכהן.

— מי היה השריף הראשון?

— סידי (רצה לומר אדני) פלוני.

— ומי הקדישו להיות לכהן? כי אהרן נקדש מפי עליון!
ולא יכול לענות אותי, כי נבהל מן הכשת והסכלות. היהודים

(1) כמו „צלל“ כלשון הקודש כי יש להם צווי תסוב למבטא דלית, מלשון צלל שפתי" הוא הברזוא" הנאמר בדניאל, רצה לומר, קול קריאה, קול האיש עתי השיטט למכור כדרך האוקסיון.

(2) שריף — רצה לומר כהן, כמו „אחד מן השרפים צייר רצפה“, שהוא נדמות קטרת. חכמינו, זכרונם לברכה, אמרו כי מיכאל משיח נדמות.

אשר היו שם, מי קרץ בעיניו, מי מלל ברגליו, מי הורה לי באצבעותיו לשתוק. וישחקו על תומתי לאמר, כי אורח אני ולא ידעתי משפטי ארץ. ויתנו לו איש כמתנת ידו לכפר פניו, ויצא מעם פנינו ברוח נכאה בלבו והכסף באמתחתו.

רשעת הגוים וכלי הגולה כפל רסן היו לתשוקתי, חסדי אל סבבוני כי לא סקלוני או לא התעללו בי עלילות ברשע על שאלותי ועל דברי.

אף גם זאת ראיתי בטיטואן. אחד מתלמידי הביאני לראות בית כלאכח המטבע. יש לכסף ולזהב מוצא בערי גיניאה הסמוכית למערבו, וסותרים בעפרות זהב, אבל כאשר לא יכלו לצרוף את הכסף ולבחון את הזהב מזוקק, מתיכים ככרי ספרד וימירום לתכונת מטבעם. מערך וצורת המטבע תכיר דלותם. ככר מערבי הנקרא מאתקאל (רוצה לומר משקל) כסף או זהב, שוה כטאליר וחצי בקרוב, ומתחלק לעשרה אונקיות או דראחם כסף גרוע, וכל אונקיא לארבע מוזונאת (לשון מאזנים כעין משקל) או אוגו או בלאנקיליוס בלשון ספרדית, וכל מוזונא לעשרים וחמשה פלוס (לשון פלס, ויבחנו כן בין שקל ואון ופלס, זה קטן מזה, ואתבונן כי לא נאמר בפסוק „שקול מעגל רגלך“ אך „פלס“, ולפי זה רצה לומר: נחה מעגליך בצדק אף בדבר קטן) וכל פלוס שלשה זאליח, באופן כי שני אלפים זאליח הם כמו טאליר, ומריבים ומכים זה עם זה על זאליח אחד. הפרוטה שם מדומה לרוזם מטבע קל או מעט, וכן אומרים: מא עאנדי האטע פרוט (רצונם לומר: אין אצלי, או אין לי עד פרוטה אחת).

בימים אשר הייתי בישיבה מצאתי בהם יום אחד תמונות חדשות. האחד נודע, כי גדול היה בשבתו עם הזקנים ואצל הרב, ושמו רבי שלמה דאווילה אורח טיטואן ותושב ברבאר, ויצוהו הרב עלי אם אלך לעירו להיטיבני, ויענה: מי יתן ויבוא האחרים היו מזכירי בית מס עובון המלך, ואתפלא בראות, כי ימצאו כל חשבון הקשה בעל פה, באמונה, כמו הגה: על שני

דבויים אנוסים הם להתלמד כן, חסרון הספרים ופחזות המצויים,
 פא יגיתום לחשוב רגע.

ויהי היום, מצאתי בני הישיבה במבוכה רבה למצוא
 מרובע ערוגת בית סאתים הנזכרת במסכת שבת, ויחתרו לריק
 ולא יכלו. הודעתי להם פשר דבר. מיום ההוא כל הדבר הקשה
 הביאו אלי. עוד רגע אחד וישאלוני, אם יש לאל ידי להבין
 פירוש הרב אברהם אבן עזרא על התורה? השיבותי, כי הוא נערץ
 בסודו ונפלא בחכמותיו, כי צריך פירוש לפירושו ולמפרשיו, אולם
 במקומות הרבה לא נשגב בל נוכל לו, עפצפנו יבחנו, אימתנו
 לא תגדיל הקטן וזדוננו אל יקטין הגדול. הראוני הדבור בפרשה
 ואתחנן, את הדברים האלה, הטעם של עשרת הדברים ולא על
 הדבורים, והיה טעמו כטעם לשמור הענין ולא המלות, כי
 הדברים הם הנאכרים בפושת יתרו אך ישנו במקצת מליהם.
 הבינותי להם את המראה, ויתמהו איש אל רעהו. ועל השלשה,
 כבא פעם אחרת דורש אחר ויראני דרוש עת האסיף בספר „בינה
 לעתים“ ויאמר: שאלתי את חכמים כולם ואין מגיד לי כונת
 המחבר להצדיק ארבעה מינים למושכלות המדידה, קלות כי נער
 המחל החכמה יכתבם. הגדתי לארם מה שיחו של המחבר. כשמוע
 מספר החלום ואת שברו, התפלא ויצא להגיד לחכמים את כל
 אשר קרהו ונפלאותיו לבני אדם.

כל הקורות האלה יגידו לך חקר תבונת האנשים ההם.
 אחר שלש אלה, האיטיב להתברך בלבבי לאמר: חזקתי כל לב
 פוסח במחשבותיו עלי? ואולם תראה, כי גם באלה פקוחי פליליה,
 לפני קנאה מי יעמוד?

בדרוש האחרון ויבא רגז בבית הכנסת, באשר הבאים
 מגיבראלטאר שם הם, ורבים חתנו של רבי יהודה הלוי, תהלתו
 בקהל חסידים בעלי הפסקה,—כן נקראים הצמים ששת ימי השבוע
 לילה ויום. משנה אינגלענדר כי היה מראשיהם נשבע ואמר:
 ירא ה'! כי ידרוש. וזה יקרא: אין עת לדרוש! מי קם לצאת,

מי עמד לנגדו. סוף דבר לא דרשתי, יצאתי והלכתי אצל הרב הגדול ואמר לו:

— נקום נקמתך ממנו, למענך תעשה לא למעני, לא עלי תלונותיו כי עליך, הוכיחך כזה והעריך לעיניך כי הרעות אשר עשית לעזרני.

את הדברים האלה דברתי מתוך אש עברתי, וחרדו אל דברי, התאמץ הרב להסתיר המית לבבי ואמר:

— השמר והשקט, אל תירא, אנכי אשיב את שבותך כבראשונה וכבודך כבתחילה. עודנו תכלינה עינינו, כי בעונינו גוע הרב חותני ולא שלמו ימי אבלנו, ויספדו לו החכמים בדרושיהם איש יומו מדי שבת, גם אתה כאחד מהם אתן לך מהלכים בין העומדים האלה ותדרוש בשבת אחרון הוא הנכבד, כולנו כאיש אחד נבא לשמוע בלמודיך, וראה כל העם אשר אתה בקרבו אח מעשי, כי נורא הוא אשר אני עושה עמך, לך לשלום!

ואפול על פני ויצאתי.

נתחתי את הדרוש לנגזחיו ויסדתיו על החיים והמות. אחרי ההקדמה והמליצה לכבוד הרב והעם, הוריתי כי כל יקר וכל כח יקרא חיים, וכל העדר ומגרעת—מות; „לתת לנו מחיה“ אמר עזרא על רשיון כורש; „להחיות רוח שפלים“ אמר ישעיה על הנחמה; „ותחלימני והחייני“ אמר חזקיה על הרפואה; „חיים וחסד“ אמר איוב על הטוב; ועל כל הנברא אמר נחמיה „ואתה מחיה את כולם“. וכן להיפך, „אל נא תהי כמת“ על המצורע, „ואם אין מתה אנכי“ על העדר בנים, והעור והעני חשובים כמת, והיראה—„וימת לבו בקרבו“, כי איש ואיש מברואי מטה הוא כחלק מן הכל וכאבר מן הגוף, כי כערך האבר או החלק כן יגדל עצבונו בהעדרו. שכר אברהם הרבה מאד בעקידת בנו, בהיותו בנו יחידו אשר אהב. דוד לא יתאבל על מות לבן? מתי? לשבעת הימים, ויצעק ויבך וירגז על אבשלום בן סורר ומורה, כי השונמית אשר בנה גדל והלך ברגליו („ויצא אל אביו“) ומדבר היה („ויאמר אל אביו ראשי ראשי“) לא תשוב כדוד, „אני הולך אליו והוא לא ישוב אלי“,

אבל תרוץ אל איש האלהים תחזק ברגליו ותשבץ לו, חי ה' וחי נפשך אם אעזבך", כי עצב העדר האב גדול מעצב העדר הבן, זה יש לו תמורה וזה אין לו תמורה, הלא ירמיהו בהגדיל לצרותינו צועק, יתומים היינו ואין אב", כי בבוא דוד צקלג וכשמעו בדרך כי נשרפה מהעמלקי נשא קולו ואת העם אשר אתו ויבכו, ועל מה בכו? הלא לא המיתו איש כדבר הכתוב? בכו על הנשים אשר נשבו אם כי תוכלנה להגאל בכפר, ואיך בוכים? עד אשר אין בהם כח לבכות", ומה יעשו אנשי טיטואן על הרב הנאסף אל עמיו, כי לא אב משפחתו לבד היה אך לכל העם? מה יגדל הכאב על העדרו! בו אבדו בניו אביהם, תלמידיו - רבם, יתומים-עוזרם, אלמנות - מעודדן, אביונים - מושיעם, וכל האנשים - הודם זיוב והדרם!

דברים אלה, הנאמרים בקול עוז וברוח נמרצת לאנשים אשר ארחותיהם עקשים בפלפולים ונלזזים בחדושיהם, היו בלבם כרעם בגלגלו, לבשו חרדות והיו כחולמים.

בנתח השני הרביתי את אותותי ואת מופתי בדברי חכמים, כי איש צדיק תמים בארץ הוא ספר תורת אלהים מפורש, לוחות לבו מעשה אלהים המה, והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות", משם תצא תורה ודבר ה'". ימות או יחלש? נשברו הלוחות. ככחו בחייו וככחו במותו, לוחות ושברי לוחות יושמו בארגז כבודו, כי הניח אחריו ברכה, ואז העירותי המאמר במנחות: הזהרו בתלמידי חכמים שהרי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון". הרגזתי לעלות הקושיא: מי נתלה במי? והצדקתים יחד על בחינתם. בדרוש הזה גאלתי את כבודי, הוספתי על חועלתי והובשתי והכלמתי כל הנחרים בי. כן תמו דברי הדרושים, וארא כי כל שוגה במ לא יחכם, כי אם יישר יעיר קנאה, ואם יבער יהי לשנינה, וכל אליה קוץ בה.

שלשה ימים לפני בוא יום ראש השנה, בא אלי משנה צרפת לאמר בשם משנה אינגלענדער הנמצא אז במיקניס, כי צוה להוליכני שם להיות לסופר לאליהו לוי משנה הקיסר, אחרי

ימים שב אלי ואמר: לא תלכו! ובשוב המשנה יאמר לך למה! בימי חג האסיף שב המשנה ממיקניס ואמר, כי לא רצה להכניסני בצרות אליהו, כי זעום מלך הוא.

בטאנגיא נוהרתי ונפשי מלטתי מצדית אהבה. בטיטואן כמעט נאחזתי כצפור בפח עם בת בעל ביתי. יפיה ותומתה הלמו לבי בל ידעתי, הקנאה זחלה בעצמותי, התאוה הציקתני, היראה עצרתני, והכבוד גערני—האהבה! גברת התאוות! משכנות מבטחך איום! דבשך מהול ברעל, סבאך מהול במים. מצאנוך בלבנו ולא ידענו איככה, תציקי את נפשנו ולא ידענו למה? אם בת אלהים את — למה תענני? ואם בת צפעונים — למה תיטיבי? ארץ משובבת מרצת יושבי בה, יהודי עשוק ורצוק, שמלות העבדות, זקן כחרטום, הכל נעלם מעיני בעת ההיא, ואומר כדברי פופי על החטא: בתחלה נתעבנו, אחר נסבלנו ולבסוף נחפצנו! אך טרם בוא עד קצו השתרגו קורות אשר התיקוני.

אור לראש חודש שבט שמעתי אומרים, כי איש טונים ושמו יעקב עטאל בא לעיר ואליהו עמו. הטונים הזה ואחיו ידעתים בגיבראלטאר, שני בני בליעל מלאי מרמות ותוך אשר ברחו משם על אשר הוליכו אבק השורף לקיסר מארוק בלי רשיון השר. שאלתי לפי תומי: מה משפט אליהו הזה? וישיבוני, כי משנה קיסר היה, ויחר אף הקיסר עליו לא ידעו למה, וגזר להשחית זקנו ולהוליכו לבית האסורים, באשר היה ימים רבים, ועתה שלחהו עם הטונסי לעבוד לו. בבוקר לפני יאירו פני המזרח, והנה איש דופק על דלתות חדרי, חשתי להלבישני ויצאתי, ויען ויאמר:

— חתנו של אליהו לוי אני, וחותני כתב לי לשלחך אלי בל תאחר רגע, הסוס מאכן למסעך, צדה לדרכך ואיש חברתך. ואומר:

— לא נתן לטונסי לעבד לו?
— כזבי משנאיו. — השיב — הקיסר השיב שבותו וינשאו מעל כל השרים אשר אתו.

מוסח בשעיפי הייתי ונדרחף מהאיש, השלכתי את גפשי בזרועות יומי, נשאתי בגדי, אמרתי שלום, רכבתי ונסעתי.

ש ע ר ט

כמה חליפות! הזמן הוא רק נכון בתהפוכותיו. עברתי מאז בדרך זו ללכת להיות סופר, ואחר שתי שנים עודני עובר על זה. מי יודע מה יתהפך עלי במחנה יומי? בצפיתי אצפה, בפעם הזאת אין איש אתי רק הערבי בעל הסוס, בלילה השמים היו כסותי והארץ יצועי. ממחרת מרגע בואי העיר העברתי הבגדים הצואים מעלי, לבשתי מחלצות, גלחתי זקני ובאתי לראות את פני האדון החדש. האיש מלא ימים היה, פניו נקודות אבעבועות, ישב על כר לאכילת הצהרים, ובשפה רפה אמר לי שלום. הוא היה יושב בבית גדול אשר היה מקדם בית מס עובון המלך. נחשתי בזה אות לטובה כי לא נתן רק לקרוב למלכות. לעת האוכל ספר לי קורותיו בלשון ספרדית צחה, כי הקיסר צוהו להביא קנה מתכת ואבק שורף מאינגלאנד, והוא שמר לעשות כאשר צוה, אך על אודות השודדות ים, האניות אשר היו בדרך יראו ללכת, והקיסר חשב כי הוא הסיבן אחרנית, וישימהו בבית הסחר וענש אותו שלשת אלפים פיאסטראם, (והעלים ממני דבר הזקן כי כבר צמח בפניו), ועתה כי נחם המלך על הרעה, הריצהו מן הבור, השיבו על כנו, ויצוהו להביא סוהר מגיבראלטאר לשאת ולתת עמו, והוסיף להתפאר רכבודו, כי מני קדם ציר בספרד נשלח במצות המלך. גם במעלליו נכר כי עקש דרכים הוא, אך לא דמיתי שיהיה ערום מכל נחש וכל חית השדה, מסתתר היה בכל מעשיו, זמותו בל יעבר פיו, פורע ומעדיף אשר האיר מכבודו וכוסה או מחסיר כל המחשיך הודו או יתוה קלוננו. הוא היה מלך על כל בני שחץ, הולך קוממיות, ורוח כביר אמרי פיו. ויעפיל לעבור לפני במת

הערביאים, בל יסור נעלו מעל רגליו, להראות לכל העמים, כי עודנו בתקפו וגבורתו בחצר בית המלך, וייראו ממנו.

אל תהי פוסח להאמין באלה אחרי שמעך כי היהודים רצוצים ועשוקים, כי קרוב למלכות היה. האנשים האלה בארצות בערב־ערייא, אם גוי ואם יהודי, הם רק כלי המלך. כל עת אשר ישרת במ המלך מארץ הזו הוא כלי יקר לא תגע בו יד פן יבולע, אם יסתיר המלך רגע פניו מהם — כגלגלם לנצח יאבדו, רואיהם יאמרו אים, נוראים הם ולא נאהבים, נכונים הם להרע ולהיטיב לא ידעו, לא ימלאו רק מחרבות אחרים, אומרים לאביהם ולאמם לא ראיתים, אחיהם לא יכירו, בניהם לא ידעו, איש ברעהו מחמאות פיו וקרב לבו, יקריב לו מנחה והוא שב מנכליו להכין לו כלי מות, מושכים האבירים בחבלי התוחלת ויסחבו הצעירים בחתת על גופי מרומי גדולתם, הרחיבה שאול נפשה תחת רגליהם רק הדיבור יצא מפי המלך — ואינם, במשלים יאנח עם ובאבדם תעלוץ קריה, לא כמות כל אדם ימותו, רובם ופקודת כל האדם לא יפקד לכולם, הן למות, הן לשרושי, הן לענוש נכסין ולאסורין, או הדמין יתעבדון ובתיהון נולי יתשמון. אחד מאלף מצאתי אשר מטובו היטיב, ואחד בכל אלה לא מצאתי אשר בא עד קצו: הם הנקראים סאחאב אל סולטן, רצה לומר אוהבי המלך, וענינו חובבי השליט. על כן כי יאמרו אליך: פלוני נשא מן המלך עד שחקים — רחם עליו, התפלל בעדו או בעדך, או שם בסד נפשו, או יכונן להשחית. כי תשמע לאמר: פלוני מאצילי בני הארץ הוא, מפנות העם ומזרע הפרתמים! לא תאמן, חי ה' כי שקר הם דוברים למען החניפו כי יראים ממנו, הוא רק אבן מערמות העפר כי היתה לראש פנה עד ישיג המלך את חפצו. במשרתי המלך בארצות בערב־ערייא אין מערכות במעלות הרוממות, חפץ המלך ממית ומחיה, מוריש ומעשיר, משפיל ומרומם. על כן רגע יעלו שמים, רגע ירדו תהומות, ולעד נפשם ברעה או בטוב תתמוגג. לו ידעתי כל זה מני עד

מני שום רגלי על ארץ מערב, לא תקרינה אותי כאלה היום
אבל מי יגיד לנו האותיות?

באתי בחדרי וישבתי שם להיות נכון לקריאתו ולמשמעתו.
שני ימים עברו ואין קול ואין עונה. ביום השלישי בא אליהו
ומגלה עפה בידו, ויאמר לי: קרא! וילך לו. חשבונות סחורתו
אשר לו ביד אחרים היו, ורצה להודיעני בזה, כי לא אבד
תוחלת אונים. בפילה הוא אמר להביא גליון חשבונותיו ויהיו
נקראים לפניו. ממחרת קראנו בלשכתו ויצוני לכתוב לו אגרת
לשן איינגליש לסוחר אחד לגיבראלטאר. לא עזבתי הרגע
ההוא השוחק לי, ושאלתי לבן משק אליהו לתת לי כסף לקנות
מה, ויתן לי.

לימים עוד אחדים הגעו לטנגיא הטונסי ואחיו, מארת ה'
תהיה בין שניהם! לא נבראו רק לשבט האנשים ולנגעי בני אדם.
הצעיר עבד את הרב, ויחדיו הולכים הלוך באשר המלך יוציאם
ויביאם. צר לי מאד כי באו ללון בתוך ביתנו, אבל מהרו עבדי
מלך ויחלטהו ללכת למסעיו, ופנה את ביתנו ויעזוב את אחיו
לגור באשר ימצא, והלך.

עד אשר הגיעה תשובת הסוחר, התהלכתי בארץ לארכה
ולרחבה. מעת היותי בלונדין שמעתי כי איש יהודי מגיבראלטר
ושמו קרוזו נהרג במצות הקיסר מארוק, ובהיותי בטאנגיא פעם
ראשונה הוגד לי, כי אחיו נמצא שם במשמר. בפעם הזאת
הלכתי עם אוהבי לבקרו בבית האסורים. בבואי עלתה צחנת
הבור באפי. דרך חור אשר היה על הפתח בחנתי במחשך המקום
את כל האסורים בכבלי ברזל ברגליהם ובמוסרות על צואריהם,
קשורים יחדיו, וישבו, יעמדו או ישכבו כולם כאחד. הורוני את
האיש ואתקרב אליו, והנה הוא יושב על הארץ אסור בויקי
רגליו לבד, ולבדו לבוש כאנשי ארצו, כחשו בפניו יענה באנחת
לב, לא גלח זקנו ולא עשה שפמו. כראותו איש בבגדי נוצרים
וכשמעו כי הייתי יהודי, נפל על פניו ויבך.

— ההו—צעק בלשון ספרדית — מדוע באת אהובי להזכיר

את חטאי ולראות ברעתי? זה שתי שנים שאני מכלה ימי ברקב
ובמשואה הוא! ארץ! למה לא תכסי דמי? טוב מותי מחיי!
ואתה אליהו, מה פשעי ומה חטאתי כי דלקת אחרי?
התאמצתי להשקיט רוחו כי מר ולנחמו לאמר, כי לא
לנצח האיד נכון, כי תכלית גדול היראה הוא ראשית התקוה.
עצר המית נפשו ובדברי נחת אמר לי:

— סלח נא אהובי, רוח יגוגים התעני,

ואוסיף ואומר:

— הודיעני נא את דרכיך, אם ייטיב בעיניך ואדעך, כי
שמעתי שמעך מרחוק, ותתן פוגת לך בהשיח דאגת לבך, ומה לך
פה על אליהו אשר זכרת?
ויאמר:

— אני אצשה כדבריך, כי עשית עמדי חסד לבא לנחמני
במאפליה הזאת, אמנם למען השם קבור דברי בקירות לבך.
התחזק, וישב ויאמר:

— ארץ מולדתי גיבראלטאר, ארץ החפשים! ארץ חפץ!
שלשה אחים אנחנו: האחד יושב בלונדן, ואני ואחי הקטן. אהבת
כסף ודעת לשון ערבי הדיחוני לבוא במערב, וזה כמה שנים
אשר נשאנו ונתנו פה במצות הקיסר. מי גבר כאחי הזה! לו
תאר, לו הדר, לו חכמה, ולו תבונה, בלעדיו לא הרים המלך
את ידו ואת רגלו, על פיו יצאו כל הקרובים אליו ועל פיו
יבואו. לקץ ימים נשאלנו מן המלך, ויצונו ללכת למאזאגאן
ולהתחבר עם אליהו לוי משנה למלך גם הוא, זרע מרעים
ומשחיתים, — מתי ימות ואבר שמו? — לערוב מערבינו בחטי המדינה
ובתוצאות הארץ. צוה ה' אתנו את הכרכה באסמינו ובכל משלח
ידינו, ונכספנו להביא גם את אחינו היושב בלונדן לשבוע מטובנו
ולתת לו חלק ונחלה עמנו. כתבתי לו אנרת, ויען כדברים האלה:
„חפץ הקנינים והעושר לא יפתני לעזוב מושבי בטח,
ארצות המערב טובות הנה אם לא תשחיתן רעות יושבי
בה כראש מאראקא: כעס, אין בפיהו נכונה, קרבים הוות,

ברוב אולתו ישגה ושגגתו ישגו הנקיים, קל לכעוס, ולפני זעמו ולפני כעסו מי יעמוד? מי יתן ויצאו כל האנשים אשר בהנה! יהי ה' עמך!

וחתם כמשפטו ק א ר ו ז ו ו

שמנו האגרת הזאת במערכת המכתבים ולא דברנו עוד מזה ושכחנוהו. אחר כל זאת, הקנאה עוררה מדנים בין אליהו ובין אחי. אחי היה עריץ מטבעו, ומתפאר בפני אליהו על תקפו וגדולתו עליו בחצר המלך. לפני שבר גאון! ויבקש תואנה להדיחו מחברתנו ועלתה בידו. התפרדנו מעל אחיו, והמכתבים אשר חשבנו ללא הועיל, נשארו תחת יד אליהו. בעת ההיא רצה המלך להחליף את משכורתנו ולהעבירנו לחוף טאנגיא. ואחי התחנן לו להוליכו ללארגיא. יום אשר היה אחי מסתולל ומהתלל באליהו, ויחר לו מאוד, וחשב מחשבות להפיל אחי, חפש במכתבים לטמון לו מוקש ומצא אגרת אחי אשר בלונדן. למה לא מראשית שרפנו אותה! אך מי חשב ביום ההוא מרמה כזאת ותועבות גדולות כאלה? שם האגרת בכיסו, ויהי כדבר אליו אחי יום יום, ויען לו: השמר לך כי יש לאל ידי לעשות עמך רע! לא זכר אחי את האגרת. ויהי כי הוסיף ידו, נלאה אליהו להכיל. כאשר שמע כי נבאש אחי על דבר החוף, ויאסר בלבו: הגיעה העת להנקם ממנו! מה עשה? תסמר שערות בשרי להזכירו! חתך מהאגרת השורה העליונה, ויבא אל המלך במארוק, ויתראה לפניו כאיש נעצב וחרד לדבר, ויאמר לו המלך: מה לך פה אליהו? ויען ויאמר: אדוני המלך? בידך עתותי וימי חיי, שלוף חרבך ומותחני, ואל תצוני לדבר! ויאמר המלך: מה היה לך? אל תכחד ממני ותחיה ולא תמות. ויען אליהו: יקרה נפשך וכבודך בעיני, קום קרא ותשתומם! ונתן לו האגרת, והיא כתובה בלשון ספרדית, וישאלהו המלך: האין פה כומר נוצרי ונדרשה מאתו מה הכתב הלז? קראוהו לו, ויביאו אותו לפניו. כשמוע המלך את פשתגן הכתב אשר הועתק לו ללשון ערכיאית, אחז בשרו פלצות, שינה עז פניו, ונהם ככפיר זעפו בו, ויסב פניו לכומר ויאמר: מה משפט האיש בארצות הגוים אשר

ברך אלהים ומלך? ויאמר: בן מות הוא! ויאמר המלך: הביאו לי קארדונו! לא ידע אחי בכל זה וילך בשמחת לבו כהולך בחלייל, ויבא ויעמוד לפני המלך. והמלך עד יחקור מלין ובל יוציא לאור משפט לדעת אם אמת נכון הדבר ומבטן מי יצא הדברים, ולמה גרוע וקרוע הוא. בחמה שפוכה הראה לו המכתב, ויאמר לו המלך: ראה פרי צדקתך עליך, דמך בראשך והמלך וכסאו נקי! ויצו לעוטרים אותו: תפשוהו ופגעו בו! הדבר יצא מפי המלך ופני אחי חפו, ויבהילוהו עודנו משתומם נאלם ונפעם, טרם יצדק בדברו או יאמר: חטאתי! נתנו לפניו מחסום ומחנק לצוארו, הכוהו, הלמוהו, מחקו ראשו, מעכו רקתו, סחבו פגרו, נתחוהו לקרעים, שרפוהו במו אש, פזרו אפרו, ותמונתו מתוארת על הגליונים היתה ביד הילדים כסוחה לצוה ולדזמן בשוקים וברחובות, ושכר נתן להם מאת המלך, כי הצדיקו את דינו, ואני עני וכואב שמו אותי בבור. ישפוט ה' ביני ובין אליהו! אם יש אלהים בשמים אראה נקמתי ממנו! קול דמי אחי צועקים עליו מן האדמה, לכליון חרוך אגוש מכאובי כי יראתי שמרה לפי וגדולת אליהו נצרה על דל שפתי, אין איש עושה עמדי חסד להזכירני אל המלך להוציאני מן הבית הזה, כי ידע כי שקר עוחוני ולא חמס בכפי, כבר הסכ על אליהו רעתו והשיב עמלו בראשו, אולם עודנו עומד לפניו, ואני ככלי אובד נשכחתי כמת מלב, עתה ידעת צרתי ומצוקותי ממך לא נכחדו:

ככלותו לדבר נפל על זרועותי ויבך עוד לקשה יומו. מדי דברו עפעפי נולו מים, ואומר:

— צר לי עליך אחי, גול על ה' דרכך ובטח עליו והוא יעשה משפטך, יעברו ימי בכיתך ויוציאך לריה, אנכי הסתר אסתיר דברייך, וגם אלה כאיש תבוטת תחריש בואי אליך, יען ממספר משרתיו גם אני, לא נעיר הצפעונים ישנים אולי יפרישו, ויאמר אלהים יתן בני כי מרה לא תהיה באחרונה.

עוד שאלתי לו על מעשה ערבי אחד בלונדן, נמצאים ערביאים בלונדן ובנצורה והאלכים על בתי הקפינים בכמבי אפנה

אשר בודאים מלבם באמרם: מארץ רחוקה באתי, בן נגידים אני כי נשברו אניותיו בעציון גבר ונפל מנכסיו. איש מהם דפק יום אחד על דלת בית משנה סידני, וכאשר מאן לתת מה שרצה, לקח אבנים וישבור החלונות, צוה המשנה לתפשו ולתתו בבית הסוהר, דרך חכמה לא ענשוהו ויליכוהו לטאנגיא לשתות שם כוס חמת המלך. שאלתי לקרדונו:

— מה נעשה לצרבי הזה על זה?

— היה עמי בבית הסוהר — השיבני, — ויגד לי את כל אשר קרהו. וכאשר הובא לפני המלך השיב בלב חזק: קנא קנאתי לכבוד שמך ולתפארת תעודותינו, כי מי שלח פיו במשיחנו ונקה? ויפטרוהו ויתנו לו משאת מאת המלך. כן מתעמרים בתורתם וקנאתם מרמה!

נתתי לו שלום ואומר כי נתראה פנים פעם אחרת ויצאתי. כל אותו הלילה רעיוני בהלוני על משכבי, ומאז לא ראיתי אליהו רק כחתת אלהים וכתועבת ה'. אמנם לא נבעו מצפוני לעיניו.

ביום השבת הלך אליהו לבית הכנסת, לבעבור ישוררו עליו פיוט בעלותו לספר תורה לחדש עדין נגד כל היהודים כי החליף כחו וכבודו. היהודים במערב מתהללים בפיוטים ומשוררים אותם לכל עולה לספר תורה במועדים, בפיוטים לא נבחר רק החרוז ולא המדה והיתדות, ויכוננו השו"א כרצונם כמו ב"שירי תפארת", ובענינם הבל ואין בם מועיל כרוב ספרי חדושים ופרושיהם המחברים אנשי פולין, רבים ורעים. שוא כל חכמת אדם במלאכת השיר, מתת אלהים היא, וקו של חסד משוך לאנשי סגולה אשר הנן והקדיש הטבע טרם יצאו מבטן.

בצאתי מן בית הכנסת שמעתי קול צוחה בעיר, פעם החלילה, יללת המשרוקיתא ורעם כל הקרב. בתולה ערביאית הובאה לבית חתנה. היא יושבת על סרדה אחת וסל חופף עליה, כי עין לא תמשול בה, ויורו המורים אל רגלי הפרדה, אחד אחד, ואל תשכח כי הכל במבוכה.

אחרי ימים בקרתי קארדונו אל המהפכת ולא מצאתיו עוד

שם, ויעלוני אל עליה מרוחת אשר ישב שם לבדו והאלך בבית אחד הנה ואהד הנה.

— מה זה קארדוּוּ?

ויאמר:

— מחר אני למקנים במצות המלך עם אחי שר הציר.

— ומי ילך אתך?

— אח הטונסי.

ואומר:

— האל למושעות יצוה ישועתך, רק השמר לך ופקח עיניך

על איש עושה מזמות.

אחי שר הציר שב מהכות מורדים במלכות והביא עמו שש מאות ראשים לשאם על ראש המגדל כמשפטם, להודיע לבני אדם גבורת ימין המלך ויראו ממנו.

הימים ימי חג המצות היו. בסדר היהודים כל אחד מחזיק במנהג אבותיו, לא ראי זה כראי זה. ההרים ימושו והגבעות תמוטינה ואיש ממנהגו לא ימוש, למועד מועדים וחצי תכלינה כל אלה הניחלקות ונדעה מה אחרית אלה, אבל לא אחריש מהגיד את אשר דאיתי בליל ראשון לספירת העומר. למה יביאו מלך לבית הכנסת ומניחים אותו על התיבה, ובצאתם כל אחד לוקח ממנו מלא שתי אצבעותיו ויביאהו? אודה כי עמדתי משתאה והייתי כנציב מלך. בליל צאת החג עורכים שולחנם במיני מגדים ומבקרים זה לזה, הקרואים אוכלים מאשר יחפצו ומברכים לבעל הבית. מי יגיד לנו מה אלה למו? אולי יהיה כחוקת העורכים לגד שולחן? הנקדם בעולות אלה את ה' הנשגב בחביון עוזו? אם כרצות אנוש ירצה כבודו במחשבותינו אנו? מה ה' דורש ממנו? כי אם עשות משפט ואהבת חסד.

ש ע ר י

שמעתי דבת רבים—והבוערים הם הרבים—כי ירוקו מחרדת פתנים אשר בקרבם על הפילוסופים החוקרים מקור האמת, ובלא דעת ידברו. לכו ונבינה גדר המלות ולא נחלוק על הענין. מהו פשר מלת „פילוסופיה“? אהבת החכמה. והחכמה מה היא? דעת האמת. ואיך יכירו את האמת אם לא יתורו עליה? ומי יתן ונמצאנה! העת אשר ידברו סרה על הפילוסופים האם לא יפלטו? איך יוכלו להוכיח דבריהם בלתי זה? האם נביאי ה' לא התפלספו בדברם אל העם? ואף אל שדי לא התפלסף עם איוב? וגם החוקים אשר לפי קבלתנו אינן כי אם גזירות לא על פי שקול הדעת נגזור כי כן תאותנה? אליכם המתחכמים בתלמוד! אליכם אקרא, עת תפלטו בהלכות האם לא תפלטו? לא חשבתם אז לאהוב החכמה? מה בין פלפול להתוכחות? מה בין עיון לחקירה? דעו נא וראו כי כל מדבר מתפלט כפי שקול דעתו.

אחרי הימים ההם, הסוחר בגיבראלטאר שלח בן משק מעשי לסנגיא, והוא איש גינואה היה, ואיש מכירי, ונפלאה חברתו כחברך אנשים אחים. שש אליהו על בואו, באשר ידע כי מצוקותיו לא היו לו למוקש ולא חללו את כבודו. צוה להכין צידה והאוהל, כי בעוד שלשת ימים נפנה ונעלה למיקנים באשר שם המלך בעת ההיא, ולא יוכלנו להתמהמה יותר, כי סריסי המלך הגיעו למהר אותנו. נסענו. ויהי השמש לביא ועלטה לא היה, צמדנו מפחד שודד לילה, ותקענו אהלנו בערבה אשר שם דוואר, רצה לומר מעגלה, (מלשון „והדורים אישר“ או „דרי דרי“ דמסכת מגילה).

הדוחאים הם סכות ערוכות כחצי גורן או כגורן עגול הם כפרהים, על כן נקראו השוכנים באהלים, ובמשא בבל נאמר: „לא ידל שם ערבי“. קרבת המקום הזה חפצנו לנסות אהלינו, ויהי כראות אנשי המקום אנשים קצוצי זקן, כתרו אותנו להשקיף על פנינו, ואף הנשים יצאו ממעונותיהן פניהן תבושים בטמך אדרתן.

כל יקר מוליד פליאה, והפליאה נולדה מהטכלות ומולדת החכמה. - מערב תלד לבד, ובאירופה אף תוליד. סרנו אי היתה. הראשון הגה אליהו הדומיה ברוחו הקשה ויאמר לגוי:

- השלום לאדוניך?

ויאמר:

- שלום, והוא צוה לי להזכירך לשלם את נשך, כי זה ימים רבים אשר עברו ימי השלום.

ויחר לו, נפלו פני אליהו ויען:

- הלא כתבתי לגבר עמיתי להשיב את חובי בכסף המתוכן בידו מתשומת ידינו.

- עמיתך - השיב לו - כחש בפקדון ובתשומת יד,

ועודך נושה בו.

קול השופר הזה שמעתי ולא נוהרתי לפקוח עיני על עניני, בחשבי כי היום ישחק לו ובהגדילו בדמיוני לפני המלך והשרים ותלין אתי משוגתי עד עלות חמת צרתי לאין מרפא.

חבוקר אור ונסע. בהיותנו במישור גדול נשאנו עינינו וראינו חיל גדול חיצץ כולו. יום השוק היה באותו השרה. בגשת אליהם, רצה אליהו לקנות כספוא לבעירנו, וילך בתוכם רוכב על פרדו, ויהמו כל הפלשתים עליו ויתנכלו אותו להמיתו, לא ידעו כי עבד מלך הוא, יהודי הוא-ודים; לא רפתה רוח אליהו על זה, אז ההאנף וקצף עליהם, הודיעם את ערכו בנאוה ובגודל לבב ויגער בהם, ויהי כהזכירו את המלך חרדו אל דברו ויתמהו מגערתו. ערביאים אף אם עבדים-הולכים על סוסים, והיהודים אף אם שרים-הולכים כעבדים על הארץ. היהודי לא ירכב רק בלכתו מעיר לעיר, יצא וירכב ירד ויבא, אבל לא ברחובות עיר או בהמון עם: הגוצרים הם פראנקיס (חפשים) וכן יהודי אירופא. כזה ראה בקינת צור: „דדן רוכלתך בבגדי חפש לרכבה“.

ביום השלישי בעוד ככרת ארץ לבוא אל אלקאסאר, וגבוא

לבמה אחת, והסבו הערביאים פניהם אליה, וישאו ידיהם מול פניהם ויתפללו. ירדנו מהבמה העידה, והגה נחל שוטף לעבור, הוא הנחל אשר נשקע בו מולאי מחמיד בן קיסר מארוק בבואו עם דין סיבסטיאן להלחם בדודו מאלוק. נחתו כל היהודים מעל פרדיהם, ורק אליהו עבר עמנו רוכב בתוך העיר.

ביום הששי התקדרו שמים בעבים, ויהי גשם שוטף עלינו. ערב שבת היה ועל הדרך מעון אריות. מבוהלים ודחופים קרבנו זה אל זה, לחצנו בהמתנו בצנינים לצדיהם, וכנסים מנוסת חרב מהרנו למצוא מחנה בטח. יעפים ויגעים לא הניחנו אליהו ללכת לעיר מיקנים רחוקה כמטחוי קשת, קדם הוא ללכת עם משרתיו והגוי, ואנחנו שבתנו שם עד יום ראשון.

בעיר מיקנים פאם ומארוק עיר המלוכה, היהודים אינם שוכנים בתוך העיר, רחובותיהם הם מגרש, לא יוכלו לבוא העירה רק יחפים, עמם ינחו כל הנוצרים הבאים או באחת מבתי החצרים לבדם, ככומרים הנמצאים שם. היכל המלך בנוי על ידי אומנים ספרדים בימי מולאא איסמאעיל נצב בתחלה, ובינו ובין העיר רחוב היהודים. אליהו מיום ראשון הלך אל המלך לבשר בוא הנוצרי, והנוצרי לא נקרא לבוא אל המלך שלשים יום, או לא חפץ המלך, או לא זכר, או לא יצא מביתו, או היה עת גשמים, או היו כלם תשובות אשר בדא אליהו מלבנו.

בבית השכן הקרוב אל ביתנו עת דודים היה, ואני והגוי קרואים והולכים לראות. וישנו בשני דברים מאשר ראיתי בטאנגיא הכלה טרם תצא מבית אביה שוברים ביצה אחת על ראשה, ונושאים אותה לבית חתנה על הכסא, כאשר נושאים אסטאזיא במעשה אקסר, כי כאשר חזיתי לא תפתח פה, לא תשמע, לא תראה ולא תנוד. גם בזה התאנף אליהו בי.

— למה הלכת ולקחת ממגדנית בית דודים ואת פי לא שאלת? הלא אנכי אדוניך ובלעדי לא תרים ירך, אולי גם תגלה סודי! ורעה מזאת, המעט לכתך לבדך ולקחת גם את הגוי עמך! השמר

לך, אל תוסף שנית ירך, כי ביום הוסיפך נוד תנוד מביתי ולא תוסיף עוד ראות פני.

ראיתי כי מתאנה הוא לי למצוא בי עון אשר חטא למען שלחני מאתו ולהצדיק דרכיו או להפריד חברתי עם הגוי, התעמר בי בטאנניא עד בואו למחוז חפצו, ועתה כי לא יכול שאת המשא כי עצר כחו מבקש להקל מעליו. אך כל יגיעיו היו לריק, כי צמד עלי הגוי למליץ וידבר אתו קשות לאמר, כי לא נמכרתי לעבד לו וכי הוא חפץ בי להיותו לרעו. בקש אליהו לכפר פני הגוי, כי הוא המטרה לתוחלתו.

ממחרת החליף מדתו, ויצוני ללכת אל חכמים בישיבתם. שלשה שבטים לקח כן בכפו לשוטט בצרי: להרחיקני מהגוי, להוגע אותי כל היום ולהכשילני בעת אהיה נשפט אתם על מחלקת מה. בתומי הלכתי, ואכזיב מרמה במרמה. דרך למודם אחת לכל. אמנם מצאתי ישרים בשפתם, הראוני פירוש הכותב במסכת ברכות על ענין העמדת השמש בגבעון, אשר גמרא אומרת, כי השמש לא עמד למען לא תשחת כל בנין הבריאה, אבל עמוד אש נראה על פני רקיע כדמות שמש עד יקום גוי אויביו. ויטו אחרי דעתו או אחר דעת הרמב"ם ב"שמונה פרקים", כי כן כונן מראש לעמוד באותו רגע, בל ישל בחדוש רצון או בהשחתת הבנין. אותות אלה הורו כי לא אבוש בינותם, ותחת האשימנו בהתפלסף עמהם לאור החקירה לבד, הודיעוני כי תיטב בעיניהם, תחת חקירה במבין מהכות כסיל במאה דברי רוח, כי החכם יעשה ברצון מה שהכסיל עושה באונס, אלו נחנוך כן לקטן מצעוריו לא ימצא בזקוניו מטובך באלף שגיאות אשר לא יוכל להרפא. שקדתי על דלתות הישיבה יום או יומים ואחד.

מדי יום יום לעת הצהרים ראיתי איש אחד בא לקחת קצרת נזיד וסת לחם, שאלתי לו:

— למי היה?

ויאמר:

— לקארדוא.

או זכרתי הראשונות, ואומר:

— אל רחום וחנון! עודנו בבית הסוהר? ועד כמז' לחם? ועור מצריו יבקש? ידעתי כי נכון בידו יום חשך.

— אם לא יעשה כן — השיב לי — ירדוף האויב נפשו עד אבדה.

וילך ויגד לקארדו את אשר קרהו, ויבא ויקראני מבית שכנתנו לאמר, כי קארדו חפץ לדבר עמי. נועצתי עם הגוי ויאמר לי:

— השמר לך, לא ישמע שם קארדו על פיך, דמך בראשך. עניתי למשרת:

— לך אמור לקארדו כי נכמרו רחמי עלי, אבל אין בידי ועיל לחאתו, אובידה את נפשי ולא אצילה את נפשו, והוא משכיל יבין הסוד. אבל אמור איכה נהיה הדבר הזה? ויאמר:

— הסונסי רמהו, עזב את כל אשר לו בירו, והוא ברח ואין עוד, עבר דרך פה אחיו ויאמר לשלם הגזל לחלקים שבוע בשבוע, אשר נדר שלם פעם אחת ולא שנה לי. ואומר:

— אהה! אני אבדתי בעניי, כי לא שמעתי לעצתו, והוא אבד כי לא שמע לעצתי.

במיקניס ראיתי דילאל ביהודים — דילאל בעל כרחם. כל הסוהרה הבאה למערב חלק ממנה הוא למס המלך, ובעת כי גנזו מלאים, ימכור ליהודים בערך המעריך להם כל אשר לא יישר בעיניו, ולא יוכלו היהודים למאן.

חלה לב הגוי על תוחלת ממושכה, ויום אחד אחרי אכלו אמר לי: קום ונתהלך בחוץ לראות את הארץ. לקח שני אנשים לשמור אותנו, כי לא למדו אנשי העיר ההיא לראות נוצרים. בבואו לטאנניא פגעתי תחלה חרשי ברזל ערביאים, ופה הצורפים חברים, צורפים למלאכה ולא בעלי כסף או זהב. פטיש, כלסות, פצירה, פים והאש-האש-האש — כל חנותם ואת כליה זה חלק רובם.

הצמידים העגילים והחרוזים בטלים במעוטם. ראיתי כי מלאכתם לא מפוארה אבל נכונה כפי מסת ידם. וזה אשר הורני אחד מום באמרו: חכמתנו גדולה מחכמתכם, תקון הכלים יורה לכם פועל הדברים ואנחנו פה כאומן בלי כלים. הוא אשר דבר משורר אחד: הצורך מלמד האדם בדברים כבדו ממנו, עליו ישן הלוחם בהניג הקרב, עליו משורר החובל בשאון גלים נצים, עליו אף המות לא יתן אימה, עת כי הצורך יאלץ אף חיתו שדה רכי הלבב ירהיבו עוז, חיל ינובו.

עיר מיקנים תהלוכות חשוכים ומכוסים במערות צורים, אלה הם רחובות סוחרים ומוכרי כל ממכר. סבבנו את כל העיר, ובשובנו סקדנו את כל בתי היהודים, לא חרץ מבני ישראל לאיש ממנו את לשונו, הילדים והילדות ברחו מפנינו, כי כן פחד הנזים טבוע בלבם, וחזקי לב כבדונו, מי יזיד לפצות פיו על החפשים? בין הנפקדים מצאנו הכלה שכנתנו בבית בעלה בחברת ילדות סביבותיה ומלעיטות אותה בבצעי לחם טבול במים להשמינה, בי רזה היא. כן משפטן וזה יפין. שמו לפנינו זיתים מלוחים ומים חיים לרוב, על כל כוס וכוס הקרבנו אשכר כספינו על משפחת הכלה או על מצחה לקול המצפצפת כסימן הטוב בשחיטת השור. כח המים חיים ומלח הזיתים יחדיו רמו את דעתנו והתעו את לבבינו בסתר, ועצמו במעט. בצאתם נגלה תרמיתם לעיני הכל ולא לעינינו, יחוגו וינעו ראשינו ומעדו מתנינו, הננו מדברים לא בדעת ופועלים לא בהשכיל. אליהו ומשרתיו מבוהלים לבקש אותנו בשוקים וברחובות, מצאונו ויביאונו לביחינו, רבדו ערשינו ושכבנו כל הלילה עד הבוקר. בבוקר צמדנו למשפט עם אליהו.

— מה תדבר ומה תצטדק — אמר לגוי — לפני המלך כי ישמע הדבר הרע הזה? הן קלות, מה תשיבנו? ואתה איטאלינו — הסב פניו אלי וידבר בשפה רפה — עמוד על דרכך אם לשוב אל טאנגיא או ללכת אל מקום אחר.

התנצלנו את כל אשר יכלנו כי מקרה היה בלתי טהור, כי

כח הפים חיים כבד ממנו כי לא נסונו. וימאן להשלים אתנו. אז החאמץ הגוי ואמר, כי הוא בא לעשות חפציו עם המלך ולא לשרתו, ואם לא חפץ בו ישוב לארצו. אז אליהו נבעת יצא מעם פנינו, כי ירא להמשיך עליו חמת המלך או לאבוד אהבת הגוי. על אודותי המציא תחבולה אחרת. הביא אלי איש בליעל ורע מעללים לגעור בי בשקריו ולפגוע בכבודי. לא יכול עוד הגוי להתאפק, קם בחמתו במטתו ויחזק במקלו ויגרשהו, ויאמר:

- אדוני אליהו! למה לך כל אלה? תן לו שכרו ושלחהו לגפשו ויבא לחסות בצלי.

ולא ענה אליהו אותו דבר כי גבהל מפניו, בראותו כי כל תחבולותיו להפרידנו מן הגוי לא הועילו רק להחזיק האיסר, וכי אין בכחו להשכירני כי הכסף אזל מכליו, בחר לשאת את פשעי ולהושיבני על כני.

אלה בני נוח וחרפה אשר הביאוני עד הלום, ינוח העיף ויחליף כחו, ייגע הנרפה ולא יחטא, כל הדברים יגעים וחיו רגע ישבתו ויאבדו, כי מרפה בראשיתו ילאה, אחר יפרוץ ואחריתו עדי אובד, על כן אל תעזוב יגיעך וטוב לך.

ש ע ר י א

עמל וכעס נשכח, ויזכור המלך את הגוי, ולא ידע מאומה מכל אשר קרנו. צוה אל אליהו לגלות את אזנו ולהביאו אליו ביום מחר נהדר בכבוד, והביא עמו תבנית קנה מתכת אשר היביל עמו דרך אניה למכור למלך. עגלת הקנה ברזל היה, ונפלא בתכונתו כי יתנהל באצבע להטות אל כל אשר נחפוץ. הכינו את המנחה ערוכה בכל בציצים ופרחים ושמורה צעיפי משי.

המנחה היתה מני קדם אות הכנע תחת יד המקבל מיראתו או לכבוד; הכל הביא מנחה לה' לכבוד אלהים, יעקב לעשו

סיראתו, בני יעקב לאחיהם יוסף, ויוסף נשא משאת מאת פניו אליהם, אהוד לעגרון, שאול לשמואל, מואב וארם לדוד, כל הממלכות לשלמה, נעמן וחזאל לאלישע, הושע בן אלה לשלמנאסר, יהודח ופלשתים ליהושפט, עמונים לעוזיה, מראדך לחזקיהו, וכן בכל מלכי תרשיש ואיים מנחה ישובו, מלכי שבא ונבג אשכר יקריבו, ובת צור במנחה לך יובילו מלכים שי, והנמנע מתתה כפורק עול או כמבזה נחשב. ככה עשו בני בליעל לשאול ויבזוהו ולא הביאו לו מנחה, וכן נמצא הקשר בהושע בן אלה ולא העלה מנחה אל מלך אשור, כן עושים גם היום בפרס, במוגל וכתוגרמה, אלה התגדלו בחלול כבודם בקבלם ואלה כמלך מארוק יושיע כן דלותם. המנחה אות הוא בין אלהים ובין ישראל כי עבדיו אנחנו, ולא יראו פני ריקם, עשיר בשורו, עני בשיו, מנחת הפקידים קרבה לקול הנוגנים המביאים עמם, לעור עיניו ולישן לבבו.

התחפשתי עוד בבגדי יהודי להיות מנושאי המנחה, התחפשתי כל ישא המלך עיניו בי, וירחיב פיו לשאול להרבות לו לפי רוב האנשים. אל תתהדר לפני קיסר מארוק ואל תקל יותר בעיניו, פן יהיה לך למוקש או פן תהיה לבוז. ישבנו בחצר החיצונה עד צאתו, שמה היו כל משרתיו ואנשיו וכל איש אשר לו ריב לבוא אל המלך למשפט. ויצא המלך רוכב על סוס לבן, ויענו כל העם ויאמרו בקול גדול בלשון ערביאית:

— אלהים יברך אמרי אדני המלך.

המלך זקן ומלא ימים, אולם בריא וחזק בתכונתו, עיניו כלפידי אש, קולו קול עז כדברו רתת, אימתו תבעת ומשיחו יגורו אילים, כי יתאנף לפניו ילך דבר, ויצא רשף לרגליו, ויכלה ברגע, הולך ועובר בינות גדודיו הרחוקים מזה ומזה כמטחוי קשת, כל הקרב ימות, לא תגע בו יד, אם יפול יוטל ואין סומך ידו, כפרץ עווה. בקיץ משרתיו מבריחים ממרחק הזבובים מסביבותיו בצעיפי משי. צבאותם הם בנשק על כתפיהם וחרב על מתניהם, בלבושיהם לא ישנו מאחריים,

ובאותות ובמחלקות לא נכרו, צבא השחורים המרקדים לפניו בכפוריהם הם למשחק לו. גם הרינגאדוס מביאים לפניו כלוב חיתו שדי לשחק בם. הבא אל המלך אשר לא יקרא אחת דתו להמית, לבד אם חפץ בו המלך ונקרא בשם, עיני כל הנצבים אליו לשפוט יביטו מאור עיניו, כי יחשך אורו, כולם ירגזו ויאחזמו רעד עד יודע אנה יפיל הרעם, אין איש עתי להרוג ולבלע. המלה עודנו בלשונו וזעמו יפול ביד הקרוב אליו, ואין מליץ, כי יענש איש לבקרת כולם חובלים אותו במקלותיהם ואין מרחם, כי יוציאו אליו האסירים בכושרות ישאל: מה עשה זה? כזה וכזה! ויאמר: שמתוהו! וישמתוהו. וזה מה עשה? כדברים האלה! ויאמר: קצצו את ידיו או רגליו! ויתקצצו. צא ולמד ממולאי אביד דיללה, אשר מלך אחר מולאי איסמאיל, מה עשה לאנשיו לעיני אינגלנדר. בו ביום הביאו לפניו איש לדעת משפטו, ויצו לכרות לו יד אחת, ויכרתו. שב לאחור, ושאל אם כרתו הימין או השמאל? ויאמרו: השמאל. ויאמר: אמרתי הימין! ויסירו את ימינו. המומתים לא יקברו אם לא יסלח להם, ואם לא - לכלב ישליכו אותו. רוח משפטו הוא רוח בער, וכן נורא הוא, במורא וחתת יכין כסאו, כי בחדס ימעד וחייו יתפלצון, וכן יעצור בעם כבד וקשה, וכן יעצור שטף רוחם.

כולנו היינו נערכים בשורה ראשונה לתתראות, כל המרבה להביא קודם. קרא לאליהו ויען:

— נאעאם אסיד! (רצה לומר: מה ינעם לאדני? מה חפצו? הוא מקום „הנני“, או „כן“, כפי הענין, ואף אם יענוש איש הנענש ישיב „כן“ להצדיק עליו את הדין).

ויאמר:

— אנה האינגלנדר?

— הנה הוא - השיב - משתחוה להדום רגליך.
כפף הגוי לשלוף נעליו, כי כן כונן עם אליהו ויאמר המלך:
— עמוד!

ולא אבה. הקרבנו המנהה אל יד משרתיו, ויהי המלך

עובר תגוי ואליהו הולכים הלוך מנגדו, הראו לו תבנית הקנה, ואליהו המליץ באר לו את תכונתו. וירא אותו כי טוב הוא ויצפנהו, ולא דברו מאומה ביום ההוא על עניניו, יען אשר לא זכר אותו המלך. וישלח את הגוי לראות בגניו ולהתהלך בפרדסיו, ויתן לו סוס מתת ונמר אחד אשר נשברו רגליו בברחו, ויצאנו מלפני המלך מלאי שמחה ונפוחי תקוה. הריניגאדים הפשיטו את הנמר וישאו את גויתו להם, ואת העור עשה הגוי מכסה לערשו. חירם שלח לשלמה שנהבים וקופים ותכיים, הפורטוגאזים שולחים לקיסר מארוק ציים איים ופריץ חיות, והקיסר גם הוא יקריב אשכר מחיות ארצו. אל תתאו למטעמותיו כי בעקב הפרח נחש ישך.

שבעת ימים לא שלונו ולא שקטנו מבוקר עד ערב. משרתי המלך, ומשרתיו ומשרתי משרתיו ובני הנכר הגלויים אליהם באו לשוח עם הגוי ולקחת מתנות. לא תוכל למאן, ואם לא יערימו לחבל מעשי ידיך. כל הערביאים כקטן כגדול נוטים אחרי הבצע, והיה המלך לך למופת. אין כבוז נגד פניהם. הגדולים כי יבואו לשחר פניך, אם ימצאו דבר יקר ישימו בידם ולקחו במרמה או ביד רמה, וכן הקטנים בשאלם צדקה. לך נא בכל חכמותיך ובלא מאזני מרמה לחיות ביניהם.

מיום ההוא לא נקרא הגוי לבוא אל המלך עד ארבעים יום, וכסף אליהו הולך וחסר. ביום אחד אחר עלות השחר הגיע סריס המלך לאמר, כי המלך נסע דרך רבאד וללכת אחריו. טרם הצהרים יצא אליהו והגוי ומשרתי אליהו והנשארים כוננו לצאת לעת ערב. מהרתי גם אנכי להכין את שקי, ויבא אלי בן משק ביתי לאמר:

— לא תיגע לריק, כי אליהו צוה לשומרי שער העיר בל יניחוך לעבור.

— הה! איש מרמה ועולה! — צעקתי ברגז ובפלצות, — ככה תעזבני? ואנה משכורתי וחלף עבודתי! מי בקש זאת מידיך להוציאני מטיטואן בחפזון? הלמען משכני ברשתך? מה יתן לי ומה יוסיף דעת כתב ספרדי אל עם לא יבין הלשון ולא יועיל לו? עתה

ידעתי תרמיתך ומזימות עלי חמסת! למה לא שמעתי לקול קארדו
ולא שמתי לבי לדברי הגוי עמך בשדה?

בא אחי אליהו ויחזקני, כי ראה כי גדל הכאב לי מאד והשגיח
על כבוד אחיו ויאמר:

— עוד אשתו ובניו ואנשיו הנה, הלילה יצאו אצלו כי שבת
היום ולא יכלו, אנכי אתן ספר בידך ובצאתם תצא.

ויהי כעלות המנחה, ואליהו שב לעיר רוכב על פרדו
למהר את אנשיו, ואחיו דבר עמו עלי, וישב אלי לאמר:
— קום לך אתם.

טרם יותן לי הפרדה נשא אליהו את קולו וידבר ערבית
באזני העם ויאמר:

— השמר לך, איטאליאנו, כי לא אביאך רק לרבאד ושם אניחך.
ויתלחשו האנשים באזני ויאמרו:

— שים ידך על פה ואל תענה דבר כי מחר הכל נשכח.
יצאנו, לא שאפתי רק להדבק עוד בגוי, מושיע לי אין
בלתו, נחשתי לטובה כי בעבור אשתו הביא שני אהלים. בהגיענו
אל מקום תחנונו, רץ לקראתי הגוי ויביאני בתוך אהלו, ובו
נשבע כי רב ריבי עם אליהו, לא חשך ממני מאומה מן הלחם
אשר הוא אוכל, ואליהו בעל כרחו האכילני מחלב מאכליו וממיטב
יין משתיו, אך להעציבני הרגיו עלי משרתיו ללחצני ברשעותם.
חמשה ימים עניתי כן. מדי קרבנו אל העיר לבס הולך ודל ולבי
הולך וחזק. אבל היגון העמל והכאב אשר התעברו בבטני הולידו
בי קדחת. מרגע אשר באתי לרבאד פרשתי את יצועי ושכבתי עד
למחרת. בבוקר כתבתי האגרת הזאת:

„אדוני אליהו! אם לא חפצת עוד בי שלחני לחפשי, אתה
תמצא סופר טוב ממני, ואני אבקש לי איש אשר איטב בעיניו,
הבה לי שכרי תחת אשר ענדתיך ואשר עניתני, וביום מחר
אלך לגור באשר אמצא, ושלום.”

התחננתי לגוי לקחת הספר בידו ולמלאות דברי בעל פה.
ויהי כקרא את הספר וכשמוע מליצת הגוי פניו הלכו והניח

לי. ירד והעלני ללשכתו, נתן לי להעריך השכינות והעמידני על כני כמאז. איך יסובבנו העדר או שפעת הכסף!

הרחיב ה' לי ברבאד מבמיקניס. העיר טובה ממנה, כי יושבת על מבוא הים, היא הנקראת סאלי כשם הגלילה הקדמונה הנצבת לעומתה מעבר לשפת הנהר, אך מעבר זו נבדלת בשם רבאד, רק הנחל מפריד ביניהן כטראסקון ובוקיר בצרפת, ותרחק אשה מאחותה כהאמבורג מאלטונא. הנחל תם אל מבוא העיר ויקיא בים, פטר גרונו צר ובועה ושוטף בקצף על פני מימיו כסיר נפות, וימנע כל אניה מבוא בנחל עד יתן הים דמי לו וכל רוח לא ישב בקרבה. יקר הוא למצוא שקט פעם אחת בחודש, וכי ימצא נח לא יעמד כן רביע היום, ואין הצר הזה שוה בנוק המלך והסוחרים. רבאד יפה וחזקה מסרלי, מבצר חזק ומגדל עז באשר היו גנוי המלך מקדם, נצב לימין הנחל, וכן מגדל במותם הוא מהגבוהים והיפים אשר במערב. ערביאי סאלי קשים עם היהודים מבני רבאד, יען היהודים הולכים בסאלי יחפים, אם כן אין להם רחוב מיוחד כבמיקניס.

אבנים מקיר בית אליהו במיקניס צצקו לקול מפלתו, אבל שרידי יקרת ביתו ברבאד הגידו על כבודו מאז, ואולם מי יתן לו חצי ערכה לחלצהו מצרתו? אין קונה, והוא מתאונן על כספו אשר השליך. שמה נועדו יחדיו כל שלש נשיו. העולה על כולנה בהוד, בחכמה ובבחרות היתה מטאנגיא ועל כן היא מדברת בלשון ספרדית ויודעת להתפלל, והוא פלאי. ותלד לו בן. אף הגדולה ילדה לו בנים ובנות, אבל הבאה ממיקניס, השמנה כבקר, עקרה היתה. אולי רוב הלבה סגר רחמה והפימה אשר על כסליה מנע ממנה פרי בטן. לא נמצאו דודאים להשקיט המדגים כיניהן על משכב בעליהן, ופעמים רבות שכב אליהו בדרך בל ישא פנים. ריבותיהן עצמו בין בת טאנגיא ובין השמנה, ותרב כן קנאתן ושנאתן עד כי באה הבת טאנגיא אלי לאמר, אם אוכל לעשות כשפים להרחיק השמנה. השיבותי, כי כשפי איובל היה לשום בפוך עיניה, להטיב את ראשה ולעורר

האהבה בעיני רואיה, וכי אם יהיו כל חרטומי מצרים ולהטיהם בכף מאזנים, וטובת חן ואהבים בכף שניה, מכרעת היא לבדה את כולם.

גם שם בא הטונסי לתור על מעשינו ולהתגדל בכבודו. רביא גם הוא סוחר אחד מגיבראלטאר, הוא היה מסתופף בבית איש יהודי מאנשי ארצו, אשר נשא אשה ונושב ברכאד, ושמו יעקב פאסיסקו, עושה מעשה פקיד אינגלצנדר. מצאנו עוד שם איש דיגמארק, המביא מדי שנה כלוב מלא עוף יקר בשם מלכו מנחה לקיסר מארוק. כולנו בני אירופא היינו לאגודה אחת, היום קרואים למשתה בבית איש אחד, מחר מאיש אחר, ויתאמצו כולם להכין הכל כדרכנו ובכל כלי השולחן לתפארת, אף סבבנו כל בתי יהודים, אכן נשמרנו מלכד השכרות והנרדף ממנו.

המלך בהגיעו לרבאד נטה אהלו חוץ למחנה, ככרת ארץ רחוק מן העיר. בימים ההם באה אנית הקנה, חתר רב החובל להשיבו ליבשה ולא יכול, כי הים הולך וסוער עד מאד. צוה המלך להוליכו למוגאדור, ואחרי ימים נסע המלך למארוק ויאמר כי משם יתן אומר לדעת מה לעשות. קיץ היה, והשמים כברזל מהמטיר מטר על הארץ. הערביאים פערו פיהם למלקוש, שלחו ילדיהם בשוקים וברחובות לצעוק: יא רבי אורחמנא! (רצה לומר: אלהים אדני רחמנו) ולא נענו. הוסיפו עוד שלוח הגדולים כי קולם רם, ואולי מחמיד ישן הוא ויקץ, ולא נענו. שלחו היהודים ולא נענו. כן דרכם לשלח היהודים באחרונה, ואם יעתרו אות הוא לפי מחשבתם כי מחמיד חפץ בהם וישתעשע בקולם הערב, והיהודים מעלים באשם עד שחקים ובל יוכל להריח בצחנתם אימר: תנו להם ואף אשמע קולם! תוללים! אל תהולו! הערביאים הבוחרים להיות חללי חרב מחללי רעב צעקו אל המלך להשגיח על הנולד, ויצא דבר המלכות מלפניו על כל מדינותיו, כי כל האיש אשר יבקש ממנו להוציא בר בעור שלשה חדשים בן מות הוא. וספר אחד כתב לשר עיר רבאד לאמר, כי הרשיון אשר נתן ליהודי אחד היושב במוגאדור להוציא

הצמר יוסר ממנו וינתן לגוי, ואם יהיה הגשם על הארץ או יחדש גזירותיו.

כל זה היה הוה אל הגוי כי לא השלים חפצו, והוה על הוה אל אליהו כי תם לחם חוקו. נחפו הגוי לכתוב לגיבראלטאר להוליך אליו ספינה לשאת הצמר אשר הולך וקונה. ואליהו לחוק את בדקו נתן עיניו על סוס המנחה, הציק את הגוי להמירהו באחר, ואחר למכור תמורתו לצמיתות, והאריך כן אף יומו. כיום קבל אגרת מגיבראלטאר אשר בשרה אותו, כי הניה בדרך ים היא, ולמחר בא סופר אחר מן המלך להסיר ממנו הרשיון ולהשיבו אל היהודי. כשמוע הגוי את השמועה נכעת ונפל מעל הכסא אחורנית, נאחו בשברון מתנים ויאמר:

— המלך התעלל בי! החליף את משכורתי עשרת מינים! הכשיל כח סבלנותי! אדני אליהו! מחר נסעה ונלכה למארוק! בא נא עמי או אלך לבדי.

ואין דובר אליו דבר. אליהו התאבל, הנשים לבשו שכמה וידי משרתיו תבהלנה, ויתחרשו כל הלילה. אור הבוקר התיצבו להכין בכל צרכם לדרכם. ולא נשא לבי לאמר: קום לך אתם! כי ראיתם שניהם זועפים.

— כאשר אבדתי אבדתי—אמרתי—אביעה לגוי רוחי ואבקש מלפניו לדבר עם אליהו ולחבוש לעצבותי כאשר יוכל טרם ילך ולא ישוב.

אליהו, אשר קנא להניחני בביתו עם נשיו, הכביד עקתו והשליך גם הנצב אחרי הלהב, וישליחני הגוי לאמר, כי יתן לי מכתב נחתם בטבעתו מיושר אל בעל ביתו בטאנגיא לפטור לי סך מה הנשאר בידו כי כספו הוא.

— מי יאמין לדברו?—ענית לגוי,—מי יבטח באדם אשר שם כזב זרועו ומחסהו?

— ומה לך עוד?—הוסיף הגוי—אם אותו תקח לך קח כי אין אחר זולתו.

ואומר;

— אין כמוהו, תנהו לי.

לקחתי המכתב ובגדי ויצאתי מביתו ולא יספתי שוב אליו

עוד.

הגני עוד פעם אחרת כאורח נטה ללון, הדבר לא היה קשה כבטיטואן, הלכתי לבית פאסיפיקו אולי יאסוף אותי. אולם שם אליהו היה נורא אף ממרחק.

— חלילה לי מעשות זאת!— אמר לי פאסיפיקו— אבאש עם אליהו ולא אוסיף קום, תור לך מקום לחנותך ואז תוכל לבוא אל ביתי, ונמתיק סוד יחדיו.

גם צפור מצאה בית מצאתי גם אני, ואשובה לביתו לשמוע מה בפיו, ויאמר:

— כי יהיה נואש אליהו ממך וישתקע הגוי אשר בא עם הטונסי בלאראני או במאמורא, הוא חוף רחוק רביע היום מרבאד, אז נכרתה ברית אני ואתה, ועתה שמור.

בימים מועטים כל בני ארופא איש מרעהו נפרד איש לדרכו. הגוי אשר בא עם הטונסי הלך למארוק, בהיותו שם כתב בספר לפאסיפיקו כי לא אבה המלך להניחו להשתקע בלאראני, אשר על כן ישוב לארצו. ואחר כתב המעשה הזה:

שני ראשי סוחרי אירופא אשר במאגאדור, שנים צרפתים, מר סיקר ומר בארא, ואחד אינגלענדער מר לייטון הלכו השדה לצוד ציד ומשרתיהם ערביאים עמהם. יצאו אנשים בני בליעל ויחלצו כלביהם, ויקומו המשרתים ויושיעום, וינצו יחדיו. הכפריים זועפים על הדבר, התעוללו עלילות ברשע לאמר, כי מר לייטון הכה באגרוף על פני זקנה אחת וישבור אחת משיניה. לא אבו הסוחרים לכפר פניהם בכסף, באמרם: הרצחת גם ירשת? וילשינום למלך. כרגע יצאו הרצים דחופים בדבר המלך להביא אותם אליו והדת נתנה במאגאדור. מר בארא חולה היה ויפצרהו וילך. לשוא שקדו לאמר: ידינו לא שברו השן הזה ועינינו לא ראו האשה הזאת! הורו באצבע כי השן נישנת היא ושרשיה בפי האשה יבשו. קול הקריה הומים כי אשמים הם, נאספו החובלים על הצרפתים במקל ומטעם המלך

מאתים היו מכותם, ולמר לייטין גרסו שני שינים במקבת תחת שן האשה. כסף המנחה, הוצאת הדרך, עזיבת חפציהם, נגעם ומכאובם, כסף רפואתם - הכל כאין נגדם, חרפתם תמחצם וימאנו להתנחם. הצרפתים נדכאים ונכלמים שבו למוגאדור, ומר לייטון שמור בביתו, אולי היה ביד פקידנו לבקש את הנרדף אבל שונא לו מתמול שלשום, ויהי כמחריש. לא ידעתי אנה יטה מנלם ואיך יפול דבר. אם לאצילים כאלה עטרת סוחרים ככה, צא ולמד מה יעשו ליהודים הנחשבים בעיניהם כקוצים וכדומן על פני אדמה, עתה איה בית פאסיפיקו? ואיה אוהל משכנות הסוחר במאמורא או בלאראניא? מה אנוש על הארץ! חדלו חיל תמורות, וימי צבאו שרשרת בהלות משוכה מבטן לקבר, הבל ימיו, לילותיו עמל, חיוו רוח. בהבדל ההוות יבדלו האישים, אבל איש לא נמלט מרגשתם ותשואתם.

ש ע ר י ב

ואני עתה אנה אני בא? פאסיפיקו אין כחו כולו בברושים אין חפץ, כי לא ידעתי הלשון ערביאית כספרדית. הועדתי פני לפקיד צרפת אשר שם, שקדתי את ביתו בהיותי עם אליהו, ראה חמסי, ושמע שמעי מהגוי. לא לשקר שמרתי, נתן לפני שתי דרכים: או ללכת עמו לטאנגיא אם אחפוץ או למחת את פרשת הכסף אשר אמר לשקול לי ביום אצא. נצרתם נפשי לעת הצורך ודרך ר' שלמה דוילה צעדתי, לא שכחת, כי זה הוא האיש אשר מצאתי בישיבה בטיטואן, הוא היה מראשי העדה, רכושו מקדם היה רב מאשר לו עתה, אבל עוד נכסיו רבים. שבע שנים היתה לו תשומה עם סוחר איש לונדון כעיר מאמורא. קרוב למלכות היה, ויחדל להרחיק נפשו מנכלי המלך אשר נכל לו על דבר אניה מלאה פשתים אשר רב המלך עליה ולקחה, ועל דבר קנבים אשר הפיחו עליו להבאישו את המלך. אחרי הפרד איש

לונדן מצמו, נבוכו מעשיו ונתבלבלו חשבונותיו. צוני לכוונן ולברר אותם להצדיק מכסת איש כערכו, כנושה כאשר נושה בו. עוד צור אחר מצאתי כן.

שני דברים ראיתי בימים ההם לא אכחד ממך. עיר רבאד מני קדם היתה מנוס לשודדי ים, ועוד היום יסובבו על פני חומותיה כהתימם לשוד על פני האיים טירסירא ומאדירא. התאמין כי אספר לך, כי רב החובל ערבי הנמצא שם בעת ההיא לא ידע באיזה מעלות השמש רבאד שוכנת? קרה לידו ספר לוח המעלות בלשון אינגליש ובקש ממני לבאר את הלוחות, והראשונה שאל לי על סאלי. וזאת שנית, ערבי אחד השתגע, ואיככה? כרת זכורו, עודנו חי כטומטום ואני דברתי עמו. אם יהיה שור או שה לגדר לא ירצה אם כנתוק אם ככרות, וגף כי כולו נכרת.

אם כי סאלי ורבאד כעיר אחת הם, לא שקדתי הראשונו כאחרות. פעם אחת אשר הייתי שם, ערבי אחד איש נרגן ומדון התאנה לי להאשימני בכזבים לאמר כי הכיתי אחד מבניו, וזה למען אכפר פניו בכסף. הצטדקתי כי לא היו דברים מעולם. — אם כן איפוא בני משקר — השיב בשפתותיו נוטפות מזר. אט תאמר לו כי כן הוא, נלכדת באמרי פיך כי ערבי לא יכזב. אמרתי כי אולי יהיה אחר, ולא שוה לי עד תתי לו כסף. ומן אז חדלתי ללכת.

וכי תאמר בלבבך, איך יקומו היהודים במשפט בריבם עם הערביאים? דע כי הכסף יענה את הכל, לך נא אל השר השופט ותקדם פניו במנחה, היה ראשון בריבך וצדיק אתה, כי יבא רעך הוא יחקרהו והוא יכזבהו, ואם דל אתה, תהיה אך עשוק ורצוף כל הימים.

עוד מכתב אליהו באמתחתי. פקיד צרפת נמנע מהלוך עוד לטאנגיא. ידעתי כי פאסיפיקו עוד לו אח במאזאגן, ושמו ישי, והוא סופר בבית איש מקציני עם הנקרא רבי מרדכי אל בבאר או די לא מאר בלשון ספרדית, איש חכם וישר וירא אלהים. ואיבה עזה היתה לו עם אליהו על דבר קארדוון, וכבר כתבתי לו אגרת

להגיד לו קורותי, כי להרעים את אליהו חשבתי כי יעזרני. מסרתי המכתב לאיש אמונים ואצוה אליו להוביל לי את הכסף למאזאגן, ואקח ספר מאת פאסיפיקו לאחיו וכסף הפקיד, ואשים פעמי לדרך עם ערבי אחד. עברתי דרך מאמורא. בלילה ההוא לנו בגבעה אחת בתוך מאנצור (רצה לומר: מבצר, מלשון מגדל נוצרים) ושם מחאזניאה (צבא הצופים, מלשון חוזה) עוברת. ביום השני באתי לדאר אל באידה (בית לבן, דירה כצבע ביצה) הוא חוף, ערב שבת היה, יהודים פרזים ישבו שם, ושבתתי שם. שני סוחרים ספרדים יסחרו את הארץ, ביתם נכון וחוק וקני מתכות סביבותיו לשמור. ליל יום שני באתי אל דוואר אחד וחניתי שם. יום שני למחצית היום עברתי נחל הסוכב על יד אזימור בספינה מתרועעת. אזימור עיר פרוצה אין חומה על שפת הים, ויושביה רעים וחטאים, גם שם יהודים ישכנו, הרחק מן העיר אלפים אמה תגלה לעיניך מאזאגן, למקום ההוא קראו הערביאים מדומא או ברגיא (הראשון לשון אדום, והשני לשון צלע) על אודות האדום אשר נראה שם מרחוק ועל כי יארץ צלעה חוץ לים. מאזאגן קראו אותה הפורטיגיזים מעת אשר היתה תחת ידם. עד בואי העירה עמד הערבי, רחץ רגליו על שפת הים והתפלל, וזאא כי אין איש ואתיב מנגד לראות. פשט את מכנכיו ופרשם על הארץ, ויעמוד עליהם ופניו אל הים, לחש בדברי בלע, ויקוד על אפיו, ויכרע על ברכיו. וישתחוה ארצה שלש פעמים, ובכל פעם צעק: איל לה הואה כבאר! (רצה לומר: האל הוא כביר) אחר כן אמר: איל לה ינעאל איל נצארא ואיל יהוד! (רצה לומר: אלהים יקלל הנוצרים והיהודים) ולבסוף הפך פניו לימינו ולשמאלו ואמר: סלאמא ליכום, ליכום סלאמא! (רצה לומר: שלום עליכם, עליכם שלום).

הנני במאזאגן. באתי לבית רבי מרדכי, נתתי האגדת לישי. רבי מרדכי עוד לו ארבעה אחים: האחד באמשטרדם בעושר וכבוד לבטח, האחד במוגאדור הוא הקטן והעז שבאחים, ושנים עמו במאזאגן. ישי נמנה שם מפקיד צרפתי לעשות חפציו. אמת היה הדבר אשר שמעתי ברבאד על רבי מרדכי על דבריו ועל חכמתו.

בית ישי הליה בית לחמי עם צרפתים אחרים העושים במלאכת רבי מרדכי, הוא בית החשבונות. שם הייתי ארבעה ימים, ולא דבר לי רבי מרדכי מאומה על עניני, אם כי הציקותי לישי להיות לי למפגיעי לגרש את המרפה התהלכתי בארץ לתור חדשות. החוף זוא אל צלע מבוא העיר, ועל עבר אחוריה פתח סתרים פתוח אלי מים אשר יקוו מהים בין חומותיה ויהי לפורטיגיזים סתרה ביני מלחמה לכסות מעשיהם, שתיות החומות עודם באיתנם אבל אל שפתם נלמעה מתרועע ונופל והיה לגלים. בחדר תחתית אחד, אשר כולו אומר שמה ושאה, יש בריכת מים, כי מבלתי משגית עליה נסרחו ונעכרו והודה נהפך לבאשה. אימה וחשכה החזיקתני בהיותי בתוכה, והד יענה בקול רם, כי תאמר כי שם שכנה לילית בהמולת מחנה שעיריה, חוצה לעיר מצאתי מורים רגלים להתלמד מלחמה, ומצנפת יהודי מטרה לזיקיהם.

ויהי ביום הרביעי נחפו רבי מרדכי ללכת למארוק להתראות את המלך. איש איש מאנשי הבית, אוהביו ורעיו שכרו פרדה או סוס ללוותו חוץ לעיר. עשיתי כאשר עשו, וגלך גם אני בתוכם. בהפרדנו אמרתי לישי:

— קום משכהו לצד אחד ודבר עמו עלי, כי זו היא העת הנכונה.

פעל ועשה והצלית, וישב אלי לאמר:

— נשמעו דבריך, והלוא אליו עד למארוק, וכאשר הוא הולך להדבק עם הבאשא שר העיר אשר עבר על פניכם יצא בחפזון, כבואכם את העיר דכאלה כן תמצאון אותו וארבע מאות איש עמו.

שבו המלויים.

פרש הלילה מסוה צלליו על סני רקיע השמים וכוכבי נשפו מחצצים נגהם להאיר על הארץ, ואנחנו הולכים לאורם חושך עד בואם לקו מחצית הליכתם. מה יתרון לרבי מרדכי מן אליהו כיתרון האור מן החושך. הושיבני בסתר אהליו, השכיבני עלי ערשו, לא אכל פתו לבדו אם לא אכלתי גם

אנכי ממנו, דבריו בנחת ומצוה כמתחנן. נשא השחר את כנפיו לשכון באחרית ים, ויקם איש מתחתיו לסצת. בדכאלא יום השוק היה, אין מספר לגמלים, לחמורים, לפרדים עמוסי תאנים ותמרים צמוקים ואבטיחים גדולים רטובים וטובים אשר הביאו לנו מנחה. דכאלא היא ארץ שמנה ודשנה, ארץ חטה ושעורה וממגר כל תבואות שמש, אם תהיה על חוף הים, היה סאה סולת ומאתים שעורים בשקל, אף בשערי אירופא הקרובים אליה לא תחסר כל בה רק מים לשתות. אמרתי לרבי מרדכי, כי אם תהיה אף ארץ נחלי מים תתחלף לי בארץ הנבחרת, על כן מאזאגאן וראר איל באידא הקרובות אליה נכונות הנה לסוחריהן.

לראות בעלמות השדה אמרתי כי רופא אני. כל הנושא כובע בראשו לעיניהם הוא כרופא, תאוות החיים הטבעו בלב כל אדם, ומה להם לאמונתם כי ידבר לבם? אך בזאת תאות להם, כי אם ימות איש או יחיה מיד ה' הוא ואין לרופא חטא משפט מות, לרופאים לבד יפתחו פתח בתיהם, ואף בחצר בית גשי המלך, והייתי מאוהל אל אוהל להעלות ארוכה ומרפא יותר מאיסוקרט וגאלינוס. תכונת הערביאים איתן, כימיהם דבאם, פסח או עור כל מום רע לא רבו ביניהם, ואומר בלבי: הצרי אין באירופא אם רופא אין שם, מדוע כל ראש לחלי וכל לבב דוי?

ישבנו לאכל לחם תחת אהלינו ויאמר, כי הבאשא רכב והלך. הבשר עודנו בין שינינו, נטשנו את האוהל ואת הכלים כאשר המה, אשר העתיקו והביאו המשרתים אחר כן, לרוץ בחפזה אחרי הבאשא, כי היתה דרך ארץ הבאשא (כי פלשתי היה) דרך ארץ פלשתים באמת. מקץ שלשת ימים ונגיע למארוק. לפני בואנו אל העיר שמנו לחם בשדה יער מלא ארזים על כל גדותיו, מי יעלה לנו למערב ויקחם לנו לחג האסיף?

חכמת אל תמים דעות נודעת בכל מעשיו, אם העדיף או אם החסיר מגרעות נתן לכל נברא למצן יבקשהו מזולתו, ואיש את

אחיו כן יעזור והיו לאחדים לקיים המשפט המדיני וחסרונם שלמותם הוא, ועד שלימות דרכיו יתברך, על כן אנחנו מברכים על בריאתו נפשות רבות ועל חסרונם.

עברנו לפני מגדל המלך לימיננו ונטינו לשמאלנו לרחוב יהודים, ותצאנה כל הנשים לקראתנו בתופיהן ובמחולותיהן, ואף סוד חכמים וקראי העדה לשאול בשלומנו. ערב שבת בנסות היום באנו, וביום ראשון נקרא רבי מרדכי אל המלך.

עיני המלך בארבאריה לא תשבענה עושר, אין עינו ולבו כי אם על בצעו, נותן אל אנשי סגלתו, סגולה אשר כפשע בינה ובין המות, סך מה לסחור, ומדי שנה ישאו לו מנת כספו, אם ייטיב בעיניו יניחנהו על כנו, ואם לא — יחרים כל רכושו. רבי מרדכי היה מאחד מאלה, לכן ביום עלותו אל המלך התפללו היהודים בעדו ויצומו לתתו לרחמים לפניו. במיקניס המלך יצא רוכב על פרדו ועתה היה במרכבתו ומגן השמש על ראשו — דברים אשר בהם יודע המלך מאחרים ולא יראה בהם איש זר. אלהי השמים הצליח דרכו והטה חסד עליו לפני המלך, ויצא רבי מרדכי ביום ההוא שמח וטוב לב והעיר מארוק צהלה ושמחה. אם ינתן לי כל הכסף אשר נתן ביום ההוא למשמרת המלך ומנות לאין נכון לו ואל היהודים על מזמוריהם ותפלחם, כמעט יהיה ביתי מלא כסף וזהב. עיניכם אל תחוס על כספכם אם תחפצו לסחור את ארץ מערב, זרעו לצדקה ותקצרו לפי חסד, וכל עולה תקפוץ פיה.

והיה בהניח ה' לו ולי מסביב, לקחתי עמי אחד מפרשיו ואבוא העירה. כמיקניס כן מארוק, אפלה ורובה מכוסה, גם שם הקריה הומה אחרי לראות את הרומי או הנאצרני (כנוי לנוצרי). זין דבר בעיר אשר ימשוך לב איש אירופא, אף לא יהיה רק בן כפר אחד.

גם הטונסי מצאתי שם, ככלב הולך אחרי אדוניו או כנגע הנראה בכל הבית, בכל מקום אשר ירוק הניח רפש וטיט. תשובתו שם מגיבראלטר באשר שלח במצות המלך על מעשיו, לולי פני מלך מארוק האינגלנדער נושאים, אם תדרוך כף רגליו עוד שם

אחרי ברחו ואומר לו: למה לא ישבת בין משפתי אירופא לבטח?
 אולי כי תחפוץ לא תוכל? ויאמר, כי ישמור עד אשר ישלח ציר
 ללונדון כאשר בטח. תקותו התעתהו ותשמע איככה.

לא אכחד תחת לשוני מחוות לך עוד איש אחד אשר
 ראיתי, והשמר לך פן תשכח איש מכל אשר זכרתי ואשר אזכור,
 כי לקנצי מילין יעמודו ותכיר מראהם. רבי מרדכי ממיקניס הנודע
 בשערים בשם איל חאזאן בכא, (רצה לומר: רבי מרדכי, וכן תבין
 החזן דמסכת שבת), איש חכם וישר ועושר רב, גדול ליהודים, דורש
 טוב לעמו ונכבד בעיני המלך והשרים. גם לו שתי נשים, הוא היה
 יושב ראשונה במלכות אחרי מות קארדונו, אבל גם הוא סרץ גבול
 גדולתו בגאותו ובהרוממו יותר, הוא לבדו בכל היהודים אשר רכב
 בשוקים וברחובות במצ"ה עשן בפיו, ויהי למטרה לכל חצי הקנאה,
 אם כי גראה בכבודו נורא ונאהב, ויבוא גם הוא לשוש עם רבי
 מרדכי לטוב.

עד במארוק הוליך את הקול שם להקת הבונים החפשים ובל
 ידעו מה הוא, ינאצו האנשים האלה ויגרשום מהסתפח בנחלת ה'
 לאמר, כי הזונה אחריהם עובד אלהים אחרים, ויורו עליהם זיקי
 השיר אשר הסוגר הוא הפסוק, בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל
 תחד כבודי, ואומרים כי עליהם דבר יחזקאל, "לא מהם ולא
 מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם", רק הזדון יפתנו לשפוט את
 הנעלם ממנו, העור לא יבחין הצבעים, אם נגלה סודם או אם
 יגלה לא ידענו ולא נדע, זאת ידענו מפי עדותם ואותותם, אם לא
 ישקרו, כי את ישרים סודם, ואין דבר נגד פני עליון ונגד חסידיו
 מאיזו דת שיהיו, ולמה ואיך תתחרה הלאה? לא תפרוש כי אם
 אולת.

שבועות ימים היינו במארוק ואולי עצרנו עוד, אלו הטונסי
 לא החיש אותנו בנכליו ובצדיה, ראה בבית רבי מרדכי כלי שעות
 יקר מפנינים, ויהללוה למלך להעירו לקחתו ממנו. אור ליום
 ראשון בחצי הלילה קם כל איש ממתו למהר ולצאת מן חציר,
 חסד אל כי המלך פטר רבי מרדכי מאתמול, והבאשא אוהבו גלת

את אזנו בסתר על מרמת הטונסי, פתחו לנו שער העיר ויצאנו כבורחים, אחרינו בא הבאשא ואנשיו ובדכלא נועדנו יחדיו, למען ראות מלומדי מלחמה ישבנו שלשה ימים.

בעלי פרשים עדר עדר כברקים ירוצצו בנשקיהם דרוכים ויצעקו במרוצם: הא איל קאייד! (רצה לומר: הנה לכם הראוי להיות ראש), ובהגיעם לגבול אשר הציבו יורו הבזק, וכן יעשו רצוא ושוב ברגש ובהמיה, לא לאחרים כחומה נשגבה אשר תראה במערכות אירופא, גבורתם לא כן. כבוא השמש העמידו המצפים סביב אוהל הבאשא ואהלנו, ראש הצבא הולך סובב סובב מצופה אל צופה ונושא קול לאמר: הא איל אעשאש! (רצה לומר: אתה הצופה) והצופה עונה: רצא בלאק! (הנני על משמרתי). וכל הלילה עד הבוקר לא יחשו ואל דמי להם. הרגלים עורכים במערכה בלב ולב שתי שורות עקלקלות ומקולקלות, ואיש עומד בצד המערכה, זה הוא הראש, מטפחת לבנה במגבעתו ומקל בידו, ואומר לעומד אצלו: אאיגיא! (רצה לומר: הבה ירה), ויור, ואחריו יורו כל המורים זה אחר זה עד תומם. עלילות ההליכות, תחבולות החליפות סדר המערכות – הם משאות כבדים יכבדו משכלם העב, מעצלותם ומתורתם. כל עת היותם במחנה להתלמד, איש יהודי לא יעפיל להתראות. מי יבחין במהומת עם כבד האיש אשר יעשה בזדון להשליך עליו אבן עופרת? ומי יבקש את דמו מידו?

אחר שלשת ימים ותעביר הרנה במחנה למקרא הצדה ולמסע את המחנות, ונקומה, ונכונה הכל לפעמינו ונפן ונלך. בדרך התוכחת עם אחד מראש הצבא על דרך למוד מלחמתם, מחזיק באמרתו היה, כי אף באין תחבולות יושע עם ותשועה אף בלי יועץ, כי לה' התשועה ומחשבות חרוץ אך למותר, וזאת תשובתי אליו: – אם אחד משחק בשחוק האיסקאקי במועצת ודעת, ואחר עמו על פי המקרה אף אם יודע הכללים, מי מהם ירויח? הלא ההכנה לאדם, ולאֵלהים מוצאיה, שר צבא חכם יכין דרכו ואז לז' התשועה. למה שלח יהושע מרגלים ליריחו? למה צוה לו ה' לתקוע בשופרות להקיף את העיר? למה שם אורב מאחרי

העיר? האם לא יאמין בה' המבטיח אותו כי כל מקום אשר תדריך כף רגלו בו לו יהיה? ולמה גדעון לוקח כדים ריקים ולפידים אחרי אשר אמר לו מלאך ה' כי יהיה עמו ויושיע את ישראל ואחרי גסותו בגיזה ובטל וירא כי מלאך ה' הוא? הלא להשכיל כי תשועת ה' באה אחר הכנת האדם! הלא זה הדבר הכמוס בסתרי הזוהר: באיתערותא דלתתא איתער איתערותא דלעילא! ואשר חכמים הגידו בברכות: אין הברכה שורה על כלי ריקן! ואם ככה עשו האדירים האלה אשר לבם בטוח ונכון, אנחנו איסוא מה יותר נעשה כי לא עמדנו בסוד ה'? הלא תראה כי גדעון אשר צוה מה' להרוס מזבח הבעל ירא את בית אביו ואת אנשי העיר מעשות יומם ויעש לילה? הלא תראה כי שמואל לוקח עגלת בקר בידו להתעלם משואל למשוח דוד בדבר ה', וה' לו צוה? הלא תראה אשר אמר ה' לשלמה בגבעון: והקימותי את כסא ממלכתך על ישראל לעולם, ושלמה השכים בבוקר לבנות המלוא ואת חומת ירושלים וכל ערי המסכנות ערי הרכב ערי פרשים, ה' ידבר שלום ושלמה יתכונן למלחמה. דע נא וראה כי באלה הפץ ה', ואז יהי נועמו עלינו ומעשה ידינו כונן הוא, אם עצת איש ה' יבלע לו נתכנו עלילות להפר מחשבות ערומים ולהשיב חכמים אחור, אבל תחבולות אדם המה ידי ה' ובינותיו לפעול על בראיו.

אבל אוזן הערביאים ערפה לכל ויכות. שאלתיו: מה שמו ויאמר: אבדראחים. כאשר היה דרכי לחפש אחר מקור המלות והשמות בלשון ערביאית, נתתי לבי לדרוש ולתור על שם זה. היהודים מוסיפים בשמותם יה או אל: ישעיה, ירמיה, שמואל, ישראל. הכשדים - בל או נבו: בלשאצר, בלשאצר, נבוזראדן, נבוכדנצר, נבושוכן. הפרסיים - אחש: אחשורש, אחשדרפנים. הפינוסיוס - באל: אסדרובאל, אניבאל כדברי רולין. היוונים - קלי: טימיסטוקלי, סופקלי. הערביאים - אבד: אבד איל מאלק (עבד המלך) כנוי לאל, כמו "עבד מלך הכושי" הנזכר בירמיהו, כי כן הוא שמו לפי פירוש הרד"ק, אבד איללה (עבד אלהים)

כמו עובדיה בלשון הקדש, אבדיסלאם (עבד השלום או אבשלום) - גם זה כנוי לאל, אבדילקאדר (עבד שדי), קאדר (היכולת) ונזכר גם בבעל העקרים, ואבדראחים (עבד המרחם), ואולי הוא גם אברהם בתמורת ה' בח' אם כי היה ארמי, כי כל לשונות הקדם נכנו על מתכונת אחת: כדברי הרב אברהם אבן עזרא בקהלת. וימלא דברי ערבי אחד מלמד נערים: עאבד בע' בלשון ערביאית הוא עבד ממש, ובא' לבד הוא הנכנע לכבוד אחר, על זאת לנו להבחין ביניהם בלשון הקדש, אם כי קריאתם וכתיבתם שוה, דרך משל הביטה וראה תנאי גלית: „אם יוכל להלחם אתי והכני והיינו לכם לעבדים לבד (רצה לומר: דרך כבוד) ואם אני איכל לו והכיתיו והייתם לנו לעבדים“, ומוסיף „ועבדתם אותנו“, רצה לומר: עבד כמשמעו, ומזה תראה כי עקש בדבריו היה למען תפוש את ישראל על כל פנים.

ויהי בדרך גשם נדבות הניף אלהים, שמח רבי מרדכי על המורה לצדקה, כי מלאו גרנותיו בר ויכול עתה להוציא, לכן שמענו בבואנו העירה, כי הסוחר אשר הלך עם אליהו קבל בדרך אגרת מן המלך להסב פניו למוגאדור ולהוציא משם רק ספינה אחת בר. אם רדת הגשמים הצמיח משוש בלב רבי מרדכי, תשובת המכתב אשר שלחתי לטאנגיא הולידה שמחה בלבי. כעצב נבזה נפוץ נואשתי ממנה, ועתה הייתי כשאר אשר הלך לבקש את האתונות ומצא המלוכה, עדיתי אז גאון וגובה, וחשבתי מחשבות בגדולות ממני, החשיתי ימים להניח מנוחה לרבי מרדכי עיף מן הדרך ומרגעה גם לנפשי, שמעתי כי ישי רצה לעזוב משאו בבית רבי מרדכי, ואתברך בלבבי, אולי אמלא מקומו? לא כן חשב רבי מרדכי, בדעתו היה להוליכני למוגאדור לשבת עם אחיו ולחלוק ביניהם מעשי.

האח! האח! ראתה תקותי, אחליף עיר מאגוגאן, מקום משולח ונעזב, במוגאדור הנבחרת מכל ערי מצרבו! ויהי כן. אחרי שבועות ימים נתן לי רבי מרדכי משכורתי שלמה, פרדה אחת וטשרתו וישלחני.

שער יג

הפעם הזאת לא אוכל להתאונן על יומי, אולי נלאה מהוגיעני ונכמרו רחמיו עלי, אבל לא נקנה טובו רק על ידי יסורים ואחר העמל והטורח, דרך המביאה עדיו מלאה כלה קמשונים כסו פניה חרולים, לבנו יתאמץ לעבור יחף על פני כולם, לבוא עד תכונתו, אם היום תהיה עבד לו והיה לך לעבד כל הימים, נחפשה נא דרכיו ונחקרה בכל אשר יטיב אחרי אשר ידענו איך ירע.

לא הרחקתי מן העיר אלפים אמה ותרבץ הפרדה תחתי, מלאה תחלואים היתה ולא תוכל לעמוד, וכעמדה לא תוכל ללכת, ימי האיד היה (רצה לומר חג, לשון גיד, כאשר נקרא המועד חג על שם הקרבן מלשון „חגים ינקופו“ או מלשון מועד), והערביאים הילכים מדוואר אל דוואר לשאול איש בשלום רעהו. ויהי אך ראו אותי הילדים וישחקו עלי וישליכו צרורות. לא רציתי להתקוטט בהם, כי היה חרות על לבי דבר הסוחרים במוגאדור: אמנם בל היות כדון קישוט על רוסינאנטי, צנחתי וברחתי ללכת ברגלי שני ימים.

שני חגים יש לערביאים הנקראים איל עיד איל כביר (רצה לומר: חג הגדול), ובא אחר רמאדן כמו פסה הנוצרים אחר ימי המכאוב, ואיל עיד איל סניר (רצה לומר: חג הצעיר) יום תולדת מחמיר. המון עם חושבים החדשים על פי החגים האלה, דרך משל קבול על עאיאד (רצה לומר: קודם החגים), באיין איל עיאד (רצה לומר: בין החגים) ועוד. אבל יש להם עוד שמות המיוחדים, כמו שאעאואן, רמאדן ועוד. אין הבדל בין חגים לשאר ימות השנה רק כי יתפללו פעמים יותר כמו המוספים, אבל עוסקים במלאכה. ימי השבוע חושבים כבלשון הקודש עד יום חמישי ואחר כך נהר אל גאמע (רצה לומר: יום הכניסה מלשון „וישמע שאול“), נהר אל סיבת,

הוא יום השבת, והבמה נקראת אל געמעא (רצה לומר: כנסת). ממחרת לפנות ערב הגעתי לסאפי, והגדול ביהודים לכבוד רבי מרדכי או מיראתו הביאני לביתו ועשה לי כבוד ומשתה גדול. בבוקר השכם שמתי פני ללכת למוגאדור בפרדה אחרת וערבי אחד לקצבי הרים מפה ולשפת הים מפה הלכתי מהלך שלש שעות, ואחר עליתי על הרים גבנונים וזקופים המתאבקים ומסתבכים בעד הצנן עד הגיעני לזביל איל יהוד (רצה לומר: הר יהודי, על אודות יהודי אשר נפל משם. גיבראלטאר כי היתה מקדם תחת יד הערביאים שמרה את שמה, „גביל“ רצה לומר: הר, ו„טאר“ רצה לומר: עופף, קראתי עליה „נודי הרכס צפור“, או ארץ הגבלי הנזכר ביהושע). ירדתי מעל הפרדה, כי המקום צר ואין בו משעל מדרך כף רגל ועליתי על ידי ועל רגלי. כמה קדושים יקראו מנהיגי האתונות והגמלים בעברם משם! ברדת ההר הוא פחת גדול כלו התחתים, ועמק תחתיתו יניא זיקי שמש מבוא. השמש נטה אל עבר מערבי ואנחנו (כי נלוו אלי עוד עיבורים אחרים) בעמק בכאים ובמצבה סבכי היער משכנות שודדים, עקרו בעלי ברזל מן הפרדים בל ישמע קול רגליהם, ובדומיה ותחת צאלים הלכנו שלש שעות אחרות ויצאנו מן החורש הנירא בעת אשר נטו צללי ערב, ונחנה שם. ביום ההוא לא האמנתי בחיי. ביום השני הררי חול לשמאלנו והים לימיננו מתגבר והולך, אם ארכב אפחד משטף גלי הים ואם אלך על רגלי יטבעו בבון או בחול. עמדתי רוכב. כל גל המתקרב הניס במבועיו הפרדה להטמן בחול. רביע היום הלכנו כן עד אל פתח העיר. הובאתי אל אחי רבי מרדכי, נתתי לו האגרת, ונחתי מאשר יגעתי.

מוגאדור היא ארץ חדשה נבנית על חוף מושיט בים בלשון ערביעית סואירה (רצה לומר: חומה קטנה מלשון „אדלג שור“, שם כזה נזכר בדברי הימים א', וילכו לטבוא גדור). מני קדם אניות המסחר הלכו לאגאדור, עיר הנקראת סאנקט קרום מהפורטוגיזים, רחוקה מהלך שני ימים ממוגאדור, ואשר היתה מאז תחת הפורטוגיזים, ואחר אשר קמו יושביה וקשרו בקיפד

מנע מהם המסחר והסיבו למוגאדור. כל פקיד וסוחר בנה בית לצצמו במצות המלך, על כן היא הנבחרת מכל המערב, כי נבנית רובה על ידי נוצרים. נחלקה לשני חלקים: רחובות המגדל אשר הם כמגרש לעיר ושם בית המלך והשר ובתי הסוחרים והגדולים, והעיר אשר ישכון שם יתר העם. מוקפת חומה היא. לה שני מבצרים: אחד בצלע הים למשמרת המבוא ואחד למשמרת סביבות העיר. מאתים ריניגאדוס שמרו את העיר. נטף, נכאת, ולוט, בטנים, ושקדים, תמרים, חטים, צמר, נחשת, שמן זית ושמן אראגאן (מין פרי הנמצא במערב), עורות מאדמים, עורות עגלים, חרנגולים ותפוחי אוראני מוצאים ממנה ומכל המערב, ובתמורתם פשתים, האפיטי, סכינים, מראות, בגד וברזל מובאים לה, ועוד כלי מלאכת חרש וחושב, ויתר כלי הבית.

אחי רבי מרדכי לכבוד אחיו הגדול הושיבני עמו בחדר מיוחד לו, אבל היה זר בכל מצעו מן הקצה אל הקצה. אור לערב ראש השנה היה, וחג המילה היה בכית אברהם די לארא, איש אמשטרדם אשר בא למערב והצליח ונשתקע בארץ ונשא בת רבי גדליה הקצין הגדול אשר בכל המערב. נקראתי בקרואים והלכתי. אודך כי נפלאתי עד מאד, בראותי שם חברת אנשים איש על כסאו מלובשים בגדים כדרכנו, הבעל הבית ואחיו, ארבעה בני גדליה, ואיש מבני אבודרהם מגיבראלטאר ושני בניו, שלשה בני אקריש מליוורנו, ופיטשי איש מערבי לבוש גם הוא כלבושינו לתפארת, ואחרים אנשי המקום. פני רוכם גלו מה שהסתיר לבושם, יען הכרת פניהם שזופי שמש ענתה בם כי מערביים הם.

אבודרהם אשר היה בעל לשונות און את דברי, חקר לשונות, תקן משלים הרבה לבחון את כחי, החלתי לדעת תכליתו מרגע אשר שנה הלשון ללא צורך, אך לא פסחתי עוד בשעיפותי בשנותו את טעמו פעם שלישית, כלכלתי דברי במשפט ואשתמר ממנו ואפיל ערמתו בערמתי. בלילה ההוא קניתי לי אוהבים ואויבים. לעולם אחר הכבוד תמשך הקנאה, היא לא תמות לעד.

בבקר טרם עלות השחר, וקול השופר עלה באזני, הקיצותי ואירא, וארא והנה להקת בחורים בעלי תורה אשר אסף יוסף — כן נקרא אחי רבי מרדכי — אל ביתו להתפלל תחנונים. התלוננתי עמו ואמרתי, כי לא יעשה כן במקומינו ולא במקום אשר נגד פניהם כבוד, כי שבעתי נדודים זה שלשה לילות ומנוחה אני צריך, אך לשוא דברתי, כי עשרת ימי תשובה ישנתי לקול השופר ולקול המתפללים בצעקה. הוא הדבר אשר דברתי, כי יוסף היה מטבעו קשה והעז שבאחים, והוא עזר את טבעו לרעה בשתיה אשר לא כדת, וכצאתו מדעתו היה פורץ כל גדר כבוד. שני חדשים שקדתי על עבודתו ולכל מעשהו באמונה, ולא שוה לי יום אשר נאץ את שמי ונבל את כבודי, בני ביתו רבו ריבי, כתבתי לאחיו ולא השיב, וגמרתי אומר לתור לי מנוח אשר ייטב לי.

מצאתי איש טיטואן ושמו רבי אברהם בן סעדון, איש בצל שכל, חזן בית הכנסת וראש לבני הישיבה אשר בבית גדליה. התחננתי לו לדבר עלי לאנשים האלה, גדולים ורבים מעשיהם ואולי יבצר מהם איש עוזר. לא אחר האיש לעשות הדבר, כי חפץ לראותי בבית רבי יעקב גדליה, הוא הנכבד מכל בית אביו, הצליח באשר שלחתי, העבירני מבית יוסף ויציגני בבית גדליה. כל אחי גדליה היו מכירים לדבר ולכתוב ספרדית אם מעט ואם הרבה. רבי יעקב הגדול כותב, יעקב צבי נצב על המלאכה, רבי יהודה עומד על התורה ועל בית עקד המכתבים, ודוד הוא הקטן בטל. היו נקראים מערבאיים אילד איל חאזאן (בני הרבי, לשון ולד) על שם שני אחים אבותם אשר היו כן כאשר היו שניהם באמשטרדם. וראו מה בין עבדים לחפשים, צוו לבניהם לפני מותם לאמר, נחלה שפרה עליהם יקרה מכל כלי חמדה, על זאת החזיקו רכושם רב בידם והגדילו לעשות.

אקריש אשר היה שכן קרוב אל ביתנו, כראותו אותי שש עלי לטוב לאמר: תן תודה לה' כי פדך מיד ארונים קשה ואת

חטאו אתה מזכיר. היום! דע, כי לפני בוא ישי למערב הייתי סופר בבית רבי מרדכי אשר היה פה, ואסחר גם לנפשי, והשתקצתי פה, ויחר לו מאוד, ורצה מקנאתו להוליכני עמו למאזגאן. הלך אל המלך ונשא אגרת מאתו לכוף אותי. המכשלה רבה היתה, כי זמן לא נתן לי לעמוד על דרכי. נואש מכל עזר נסתי ואחזק בקרנות מגדל בית מלך, בו ירוץ כל נשגב מרודפיו בהקריב שם פר אחד. הקרבתי כמשפט ואקח מועד להוביל שי ומכתב למלך. הגיע ישי לעת נכון ומלא מקומי ויהי לי לישועה. לולי מהר לבוא, כלתה אלי הרעה, ועודני מתאונן על כספי וזהבי אשר הלך ולא ישוב. בדברים אשר בין איש לרעהו, קרבן בבית המלך יכשירהו למנוס, כי רבה תפארת היא אליו, כי על כן יראו פניו כראות פני אלהים (כדברי האברבנאל בפרשה וישלח, או שמרו בזה חוק הקדמונים ויחזו בו טעם הכוזרי על הקרבן).

מדי הגלות אמונתי וכחי הרבו עלי המשא, מראשית לעמוד על המלאכה, אחרת להעתיק האגרות ומזה לכוון חשבונות עד עלות להעריך ספריהם. בהיות הערביאים נבוכים בכל מעשיהם ודרכיהם, לא הכינו להעמיד מסחרם על תכונה אחת, אשר על כן הפקידים והסוחרים, יהודים ונוצרים, העמידו איש עתי לשאת אגרת מחודש להודש ממוגאדור לטאנגיא ולשוב, ונקרא רץ הקומירסנו, כי קבוצת כל הסוחרים האלה נקראת קומירסנו סתם, והם מתועדים בית איש לילו לשוש ביניהם משוש או לדבר על מעשיהם.

רבו הקדשות בבנות ישראל במערב בכל מקום, אבל במוגאדור אין להן מספר. חוזק יד הערביאים יפצר בירתאן, כסף הנוצרים יפתה דלותן, וכלא ארצותיהן מדחה לתשוקתן. איש יהודי נצב לעבודת המלך נשא עיניו אל אחת מהנה, ויהי כדברו אליה יום יום ולא שמעה אליו ויחר לו מאד, וילך ויבא תשורה למלך וילשין את כולנה, וישלח המלך ספר למוגאדור להוליך לטארידאנט מספר ארבעים אשר נקב בשמות, תפשו אותן ויסגירן בבית אחד, ארבעים נשים יחדיו בכהלה. מי יגיד המולתן ורוב שיחתן! עשר הובלו, ומתו שתיים בדרך. למען תשורה אחת שלח המלך את דברו,

ולמען תשורה אחרת השיבן אחר וישיבון למוגאדור. אל תשאלני
איך האגשים האלה קשים באמונתם יניחו קדשות בבנות ישראל!
דע, כי בצל עוגביהן הערביאים תסתרנה ולא תיראנה.

לא יום אחד ולא יומים הייתי על שפת הים לשקוד על
הוצאת והובאת סחורתנו, ושם בא סישדי אומאר שר העיר לקחת
המס, ובכל זאת לא נודע לי. ראיתיו, אבל דמיתי היות יהיה סופר
המלך. ויהי היום וישלח לקרוא אותי ויאמר:

— הידעת לשון אינגליש?

ואומר:

-- ידעתי.

ופניתי עורף ללכת.

— עמוד — אמר לי.

הוציא אגרת מחיקו, שמה על מצחו, ואחר נשק אותה ויאמר:
-- האגרת הזאת באה אלי מאת מולאי אבדדיסלאס בן המלך
היושב בטארידאנט, בעבור אוליך אליו מליץ אחד בינו ובין רופא
אחד אינגלצנדר הנתפש במלחי וחובלי אניה אשר נשברה בצלעות
ים גיניאה, כי חלו וכהו עיניו מראות, אשלחך אליו, ושכרך וכבודך
יהיה הרבה מאוד לשרת את בן המלך.

אם יאנה ה' לי דבר כזה באחת מארצותינו הייתי מאושר,
ובמערב מוקש היה לי, מי יודע מתי אצא? ומי יאמר לבן המלך
מה תעשה? ומי יבטיחני שכרי וחפשי? אז ידעתי כי השר היה
וימלך לבי עלי לאמר: לא ידעתי!

— ואיך אמרת כי ידעת? — ענה בקול רם — שקר דברת או
תשקר עתה ובשניהם פשעת.

— שקר דברתי — הקשיתי להשיב — ולא עון לי כי לא
ידעתך, על כן משחק הייתי.

— נלכדת באמרי פיך — אמר — ולא תוכל להתעלם.

לא עניתי עוד ואצא מעם פניו. רבי יעקב גדליה לא התראה,
כי ירא מהתגולל במוקשות פועלי און, אבל לשוא הסתתר, השר
שאל למשרתנו: למי אני אעבוד? ויאמרו: לגדליה.

— קראוהו לי — צוה-ונשמעה מה בפיו גם הוא.

ויביאו אותו אליו ויאמר לו השר:

— האמת הגיד לי סופרך או כחש לי?

ויאמר רבי יעקב:

— אדני! כדעתך הלשון הזאת ידעתי גם אני, אבל

בינינו מוכיח הוא הפקיד והוא ינסהו.

הובא הפקיד לנסני והשמעתיו כי לא אוכל.

— הביאהו לביתך — אמר השר להפקיד — ושם תנפשו

ברוחה.

אחר הצהרים מצאתי כל הקומירסני יחדו אל הלחם בבית

הפקיד וידבר לי בלשון אינגליש, השיבותי בלשון ספרדית.

— למה תתחבא לברוח? — אמר לי — אולי לטוב לך בעת

כל זאת?

— אדני-אמרתי-איש חכם אתה, במערב אנחנו, דבר בן

המלך שלטון, רפואות ושמותיהן לא ידעתי ושגגתי מלאכי מות,

לא תאמר לשר כי אין לאל ידי לשמור פקודיו.

— השמר לך — השיב פקיד גינואה — הנך גר בארץ הזאת

ולא תוכל לצאת אם אין לך עוזר.

— לא נכחד ממני-אמרתי לו-ולא יבצר ממני עוזר ביום

אצא.

שקד עוד בשאלות ותחבולות, אז צעקתי:

— הפלא יומי את מכותי! כי אומר אחכמה — יסכלוני, כי

אומר סכלתי-יחכמוני.

היטיבו דברי לעיניהם ויהפכו כבודתם לשחוק. מענה

בעתו מה טוב!

— אענה לשר כאשר דברת-השיב הפקיד-אבל לא ידעתי

אם בזה ישקוט.

השתחיתתי ויצאתי שמה בנצח משפטי, ממחרת שב משרת

השר ויובילני לפני אדוניו.

— הא לך הפרדה והמנהיג — אמר לי בחרון אף — מהרת

ולכה וא"ל תאחר רגע ואין להשיב.

בעתני באימות למען יכפר פניו רבי יעקב במנחה, ורבי יעקב הסתתר להלוך נגד מחשבתו.

— שמע נא אדוני — אמרתי אז, בראותי כי אין עוזר — אלך כאשר צויתני אבל דע לך כי נפשך בכפך, אנה מפני בן המלך תברח, כי תשלח אליו איש לא יכון להפק רצונו? כל הנצבים עלינו כן תמהו כי אענה להשר קשה. ערבי אחד שלוח מאת רבי יעקב נמצא שם כפי תומו ויבזני לומר: מי הוא זה כי ילך אל בן המלך למליץ? אמאר לה אילה (רצה לומר: גשבעתי בדבר ה') כי ידעתי לשון אינגליש יותר ממנו.

— את מי אשלח? — אמר לו השר.

— הנה איש בא מגיבראלטאר ויצליח בכל אשר תשלחהו. סוף דבר שלח האיש הזה על לשון אינגליש ויהודי עמו על לשון ערביאית, וריניגאדו אחד מליץ בינותם על לשון ספרדית, וענש אותי עשרים פיאסטארס לפטרני. צא נא עתה בכל חכמותיך והלחם בכל תחבולות ומוקשות הערביאים והנקה אם תוכל, ואז תתהלל בחכמותיך וגבורותיך.

טרם אשים קנצי למילין בשער הזה עוד אחת אניד לך לא אוכל להעלים. זה עשר פעמים אשר שמעת להזכיר תמורת הדת וראית למה יכופו הערביאים על ככה, אבל עד כה לא ידעת איך. וזה הוא: יביאו לבוש וסוס או פרדה ונתון הלבוש והסוס על יד איש ממשרתי המלך או שר וילבישו את האיש הממיר, וירכיבוהו על הסוס ברחובות העיר והוא קורא בקול גדול: לא אילה אילה אין לה סידי מחמיד ראסול אל לה! והם יענו אחריו גם כן כלשון הזאת. אחרי אשר סבב כל העיר כן יעשו לו משתה וישלחוהו לנפשו, והממיר—אם גוי אם יהודי, אם קטן או גדול, לא יוכל להנחם, אין חכמה ואין ערמה אשר תצילהו מכפיהם. אולם איש יהודי אשר יצא מפיו בזעפו הדברים האלה אחר היותו לוכב, ניחם ובקש תואנה להנצל, יהיה ערמה מקרה או פחד, הסך את רגליו על כר

הפרדה ועלה באשו אל אפס, ויכוהו ויגרשוהו ויחשבוהו למשוגע.
 עודנו חי במוגאדור ותהי האולת לו למושיעה.
 הנה שמעת עד כה, קורא נעים, וראו זרות עיניך, ואם
 תתפלא לא אוכל להרשיע את פליאותך כי גם בעיני יפלא, אבל
 כל זה כאין נגד אשר תשמע בשער הבא. הכן לבך לשמוע נוראות
 אשר כל שומע ישתומם לבו ותצילנה שתי אזניו

ש ע ר י ד

המרמה, העול, העשק, הזמה, הבצע, האולת, הקנאה, העדר
 האמונה והכבוד — הן אלה קצות דרכי הערביאים, תיכונות לכל
 תכליתם ותכונת כל מעשיהם, כאשר ראית והורית לך בשערים
 אשר זכרתי, והיהודים שכלם נרפש אבל לבם נכון, אומללים אבל
 סובלים בלב נכנע ונגול אל ה', אם פתיתם רעה מבטם טוב, חטאם
 לא יפעל בה' וצדקם יתן לבני אדם. הון ועושר לא רב בביתם
 אבל ישמחו בחלקם, לא יחכמו יותר אבל לא ירשיעו הרבה, הטובים
 בארץ עבדותם אין טובים מהם, והרעים בצאתם לא תראה כמוהם
 לרוע, כי ימצאו חפשים מרוצציהם ונפרקים מעולם לא יבחנו עוד.
 הנה לך במכלול מדות כל אנשי מערב, העשיר לא יצא כי לא
 יעזוב את כל אשר לו, אחד מעיר יצא ויניחו משפחתם ורכושם
 לערבון כאחי רבי מרדכי וכאבות גדליה, והדל לא יטוש אשתו
 ובניו, רק שנים ממשפחה הלחץ יציקום לדסית בגיבראלטאר או
 במקומות אחרים, נפש אדם מן הנשים אחת מרבוז יצאו בתורת
 חסד המלך ובכח כסף וזהב לרוב כאשר עשו בני ששון היושבים
 בגיבראלטאר, אבל חסד המלך לא יותן לכל, נשי הדלים אחת
 מאלף תמצא הולכת דרך יבשה לארגיל ומשם לירושלים להתפלל
 על אחיהם אשר בגולה, אבל נושאות את נפשן אולי יכירן בצאתם.
 אחר כל התשואות ותנוצצות עלי מצאוני, חשבתי מזמה לכונן
 מעשי ידי ועיניי, לאסוף ולכנוס ולעשות לביתי בעוד הניח ה' לי

מסביב, אין שטן ואין פגע רע, בבית גדליה אין סופר חרץ ממני, ואין בית אחר זולתו נכון לי, ואומר כי פה אשב כי איתיו, אך שמרתי ליסד ולירות האבן הראשה עד יעברו ימי חג המצות אבל היוכל איש לאמור בטח: דרך זו אלך? הימשול אדם ברוחו וחפצו למען יוכל להשען על מוצאו? הישלוט על עניניו? מה יצא כל דבר וממנו תוצאות כל המעשים ולכל אשר יחפוץ יטם, אחריהם לב כל אדם ימשוך כסוס תחת רוכבו, או כשור מאכר על תלמי שדי.

ממהרה החג ואני באתי לביתי... מה היום מיומים? דלתות הבית נעולות, דפקתי ויפתחו ויסגרו אחרי, וכן יעשו לכל יבוא. בני גדליה בבית המכתבים, ונשי הבית בחדריהן סגורות, ובני הישיבה מבוהלים יהדו יתלחשו, ואשתופם על המראה, ואבקשה בינה לרבי אברהם: מה כל החרדה הזאת? ולא רצה להגיד. אחר הצהרים האתי לחדר רבי יהודה ולחדר דוד ולא מצאתים, נעליהם בלא חחים ברגליהם ומקלם בידם הלכו על ירכתי הספינה הולנדר, אנשים אשר לא נסתה כף רגלם הצג על הדרך כי אם ללכת ביום שבת מבית הכנסת או לשפת הים על מעשיהם, עדות נאמנה היא כי לא על דבר קטן הלכו. בלילה נסגרו כל שערי הבית בכל עבריה, אין יוצא ואין בא, רבי יעקב נתן לי מכתבים להעתיק בחדרי להסב את תשוקתי מלשאוֹל או לצאת ואיש מלחמה לשמור אותי, חתרתי לנתק מפי השומע דבר ולא יכולתי. יעקב צבי אסף אנשים לשכב עמי בחדרי ואני עמהם, ולכלנו נתן כלי נשק וה הירנו להיות נכונים להגן עליו אל כל המקרה אשר יקרה, וגם הוא אטר ראשו בהם. בבוקר הציקותי לרבי אברהם להבן לי את המראה:

— מגור רעה נעלמת קשה מהגלותה? נפלה אניה בלב ימים?

נהרגו קרוביהם? ירדו מנכסיהם? מה היה?

— רעה עוד מזאת מצאה אותם — אמר לי רבי אברהם.

— ומה בידם רעה כי ככה תבהילים?

— כי מת המלך — השיב — כן כתב סופר פינטו ממאזאגן.

במקומינו בכארבאריאה כי נשמע כי מת המלך כל הארץ לבו

ולמשיטה, כולם לדמים יארובו, איש את אחיו יצודו חרם, איש הישר בעיניו יעשה ואין משפט, יענו הנשים והבתולות, פריצי עם עומדים על הפרק להכריו כל עובר, חדלו ארחות הרעב בכל הארץ, ואם תאמר עד מתי? עד אשר אם שאו ערים מאין יושב, מחרב ומרעב, ויעצור כח הזרוע אחד מבני המלך לעמוד על כסא אביו ולמלוך בחזקה ובפרך, והמלך הזה לו עשרה בנים, מי יודע מי מהם יעזו והכלה אשר יעשה לבוא עד קצו? ה' יגן עלינו וירחמנו! השמר לך, לא ישמע על פיך הדבר הזה!

בדברו עמי הדברים האלה סמר מפחד בשרי, אז ידעתי באמת כי הייתי במערב, אז שכחתי כל המוצאות אותי עד היום ההוא. יאבד יום התחברתי עם הסוהר והלילה אמר לי המשרת לבוא למערב! יומי הכי עז, מערכת תולדתי הכי קשתה, כי תציבני כמטרה לכל הציה? השמועות באות בהלוני עוד. השר התאמץ להצפין הדבר לעיני העם ויצוה לסוחרים: אל תגידו בעיר! אל תבשרו בחוצות! פן תשמחנה ערי פלשתים, פן תעלוזנה ערי הפרזות וישפכו סוללות לעיר! היהודים אשר החישו להכין להם צדה להגן על הגולד, היו בקרת וכום השוטרים. לעת ערב באו לבתינו ראשי אניות אינגלענדר לקחת מאכל לרבי יהודה ולדוד. החרשתי עליתי לעליתי, לבשתי בגדי כפלים ויצאתי עמהם אל הספינה אשר היו שם בני ביתנו, אמרתי: או יהיו עמי בצרתי או אהיה עמהם בתשועתם. ביום השלישי הובאה אלינו אגרת מפקיד הוליןדר לאמר: סורו צאו משם! שובו לכם לאהליכם כי הציר שוקטת ושלוח ואל תעירו הישנים! שבנו ליבשה.

ביום ששי בשבת, הוא הקשה, כי הוא יום כניסת בני הכפרים לעיר להתפלל, ואיש כלי מפצו בידו: חרב, סכין או נשק. בתחלה הסב השר את שוק המוכרים חוצה לעיר והציב ריניגאדוס אל דלתותיה לשמור, והיה כל הבא יניח כליו אל השער עד צאתו, ואם ימאן — הדת נתנה לפצור אותו עד הכאה. מדי הדבר וכראות השר כי לא יכול עוד הצפינו, הניח משמרת משנה אל שצרי הציר, ועל כל חומותיה סביב סקחו הנוצרים את עיניהם על אבק השורף

אשר באוצר חוצה לעיר. ויגלו אוזן השר להביאו העירה, אם להצילו מכף אייבים אם להכינו כל צרכו.

השר למען יחזיקהו על ממשלתו, ביום הששי לשבוע אחר קרא עצרה לכל אנשיו במשואר (רצה לומר: שער המשפט) ויאמר להם:

— הקול כי מלכנו נאסף אל עמיו, אולי שקר הוא, אם עודנו חי—ה' יצרנהו וירוממהו! ואם אמת הדבר—תהיה נפשו צרורה בצרור החיים, ועתה כמוני כמוכם, אינני שרכם ואינכם עכדי ומשרתי, אבל בואו ונשתמר מעדת מרעים אשר הקיפינו, אם תחפצו בי אני אהיה לכם לחונה לנחותכם, ואם לאו בחרו לכם היום ראש אחד להגן עליכם, הלא תראו כי אנשי אחא ואנשי סיאדמא (רצה לומר: סרום והג שני כתית כפרים) צופים לנו, ואם אנחנו מחרישים ימצאו מקום לטמון לנו מוקשים.

ויעו כל העם ויאמרו:

— לכה והיית לנו לקצין, כאשר שמענו אליך עד עתה כן נשמע מהיום והלאה, ואיש לא ימיה את פיך.

אז נשא השר על שכמו המשה לבטח, שכל את אשר עשה והצליח את אשר דבר במצאו בדרך פלא לבד עם תהפוכות כזה כולו בשפה אחת.

בימים ההם אין בית מנתי הסוחרים והפקידים אשר אין שם עשרים או שלשים איש לשמור, ועוד דואגים אנחנו, לא היו השומרים בטוחים מהשודדים ואנחנו מהשומרים, החזיקו המשמרות וכל בדק העיר, הרבה סתמו בסיד החלונות ופתח בית כספם או טמנוהו בא-ץ בתוך אהלם.

פני הדבר המירו כל יום ששי בשבת, יום אשר הערבים ייראו, כי קבלה בידם, כי הא-ץ תמסר לאויב ביום זה, על כן סוגרים כל שצרי העיר בעדם להתפלל. שלש מאות בני אחא ומאתים בני סיאדמא היו מיושבי העיר. נקרב ראשם ועשרים איש עמו אל השר לאמר:

— תגה לנו מפתחות בית גנזי הפלך, כי אין להם זולתינו אדונים

אחרי מות המלך כפי אשר כונן בימי קדם, ועתה השיבה אתהם בשלום.
ויען השר ויאמר:

— בל אחקור אם בצדק משאלותיך. אומר כי אין בידי
לנטות ימין ושמאל, הן לא נדע על נכון אם לוקח אדוננו מעל
ראשינו, פן נשאר רוחו באחד ההרים או באחת הנאיות ולא ידענו,
לכו נא והכינו עוד ודעו וראו את מקומו אשר יהיו רגליו, מי
ראהו שם חי או מת, ושבתם אלי.

ויפנו וילכו. מדי יום ויום השמועה הולכת ומתפשטת אבל
לא על אופן אחד. השר השמיע קול בסתר ובערמה לאמר, כי
המלך הלך למארוק. המתפרצים והמורדים החזיקו באמרם, כי המלך
מת קרוב לרבאד, ואמת היה.

המלך זקן מאד היה, ננע או מחלה צפונה בקרבו, נשפכה
מרירתו יום אחד, או פלחי כליותיו הקיא דם ולא שם על לב, כי
אמר מקרה הוא. ביום השני לחג המצות והוא הולך במרכבתו
ומשריו אחריו, הוא הרכב הוא המנהיג, אין עוזר לו, קרהו אסון
לפתע פתאום, נבקע השחין אשר בקרבו ויצק דם המכה אל חיק
הרכב, הסוסים הולכים הלוך לתומם ואין השוה רגליהם, ויחילו,
משרתיו עד בוש והנה איננו משמיע קול. הרסו אליו לראותו
והנה אדוניהם נופל לפניו מת מתגולל בדמו. החרישו, ולא ידע
איש את קבורתו עד היום הזה.

הקול היה מתעורר בכל יום והסער מתגורר, ויאמר כי בעיר
טיטואן המליכו מולאי יאזיד, הוא הבן אשר מרד באביו. החזיק
השר את השמועה למען הקם סערה לדממה. ויהי ביום הששי
גזר אומר: בל יניחו איש לבוא אל העיר בנשק או בלא נשק!
וננעלו כל השערים. בצאתם מבית תפלתם היטיב את פניו והראה
מגלה עפה בידו, כתב אשר בחכמה בדא מלבו, והוא היה כמבשר
בעיני העם את הדבר בשם אוהבו, ולעור עוד עיניהם צוה לחוג
היום ההוא. ויחלו המורים לירות כמתלהלים אל רגלי ראש
המורדים לאמר: הא לך מפתחות בית גנוי המלך! אבל באמת
כל לב חרד עד יודע הדבר על נכון, וכי אמת יהיה, הנוכל להתברך

בלבבנו לאמר: שלום יהיה לנו? אויה! אז החלו צד ומצוק אשר ליהודים.

כולאי יאזיד בא בעם כבד לעיר טיטואן ביום הששי ברוח משחית וברוח בער על היהודים. נפשו עודנה מרה ממנוסתו ומיאון עזרם, לא הקשיב רק עצת נקמתו וקול חמתו. יצאו המשנים לקראתו לשלום, הדורים בלבושם, ויתפשו וישוללו ויקשרו לזנבות סוסיהם עד בואם אל העיר. ביום השבת צוה לפגוע ביהודים עם עברתו ויהרגו במשמניהם ובחורי ישראל הכריעו, לולי ה' שהיה למו אשר נתן רוחו בפי טאליב, כומר אחד, לאמר למלך:

— חליצה לך, אדוני המלך, להמית צדיק עם רשע! השוכט כדת כחמיד לא יעשה משפט? תהי נא ירך במושעים בך ואלה הצאן מה עשו? אם תחפוץ את דכים אם תשאל את חילם, שלח נא ירך וגע בכל אשר להם, עני חשוב כמת, רק אליהם אל תשלח ירך.

לולי ה' שהיה למו להקים עליהם אדם זה למושיע, אזי חיים בלעום בחרות אפו במ.

— אם כן איפוא זאת עשו — השיב המלך — כל שללם תבזו לכם.

בבתים עלו, בעד החלונות באו לשלול שלל ולבז בז, חפרו את הבארות ממטמונים, חפשו את כל בית והיה כל מחמד עיניהם השימו בידם ולקחו, וכל המלאכה נמבזה ונמס החרימו וימלאום עפר ואשפה, בוססו המקדשות וישפכו כלי הקודש בראש כל חוצות, פרקו נזמי הזהב אשר באזני הנשים וצמידים מידיהן, הפשיטו האנשים ערומים, ענו הבתולות, חללו הנשים, צוחת היהודים מלאה כל הארץ ותרעם הרוח, לא היה להם ידים לנוס הנה והנה, מי שחת זקנו בכעסו, מי שרט את בשרו, האשה פרשה בידיה כמתחננת ואין מרחם לה, עוללים שפכו נפשם אל חיק אמותם וירטשו לעיניהן, נשאו את קולם בבכי תמרורים ובדמעות שליש ויתודו אל ה' כי אמרו כולנו מתים. החמלת

על האבות, הרחם על הבנים העיר את לבם ללכת ולחסות על קברות קדושיהם. ויהי כהתימם לשדוד והמשחיתים יצאו בשללם, שלחו צעיריהם ועולליהם לשאול לחם והגדולים התעטפו ברעב שלשת ימים כי לא מצאו.

את הדברים האלה כתב בן רבי אברהם קוריאט בן רבי יהודה הנפטר בטיטואן לאביו היושב במגאדור, כתוב בפחם על פסת גליון אשר מצא בדרך, והיא כתובה פנים ואחור קינים והגה והי. נושא האגרת מלא את דבריו ויראה ענק אצעה וצמיד אשר חטף מעל אשה. היעמוד לכן, קורא, אם תחוקנה ידיך? ולא תדמה לרמעת העשוקים האלה? איזה לב האבן אשר לא ימס?!

~ ויפלא בעיני כל שומע, כי אין גם אחד מהם אשר נתפש על צערו לעזוב דתו ממצוקותיו, אצבע אלהים ראו במכותם, הטאתם הסבה, והמלך כשבט אפו, ויהי להם לאות ולקול אלהים מות שלשה חכמי העיר הגדולים במשך שני חדשים.

~ כל מקום אשר דרכה בו כף רגל המלך יפוצו אויביו וינוסו משנאיו, ובכל אשר יפנה ירשיע, ותשבנה הארחות לקדמתן, שמועה על שמועה והוה על הוה כל היום באה. אבי המלך השלים את כל העמים ונוטר לאינגלענדר על אודות בנו הבא מזרעם כאשר שמעת, והמלך הזה שונא העמים אשר אהב אביו ואהב העם הזה על אודות אמו ועל העזר אשר נתנו לו. האינגלענדר לבדם הבינו לאשורם וראו כי אביו לא יחיה לנצח וכי ישיבה זרקה בו, על כן החזיקו את יד בנו בסתר, על כן חנן את משנה העם הזה להשיב לו בגדיו ולהקימו על כנו, על כן שם כל דרכיו לקרב כל הרחוקים מכסא אביו בזרוע ולרחק את הקרובים בזרוע, והתעמר בדברי אחד מקדושי אשר נבא, כי יקום מלך חדש אשר יטהר את הארץ, ולהקת חונפיו עזרוהו לרעה, כי לו יאתה כי הנבואה דברה עליו, ויוסיפו כן אש על חמתו, ויצדיקו תועבותיו ועלילות גלוליו כפועל צדק.

כל זה נעשה ונשמע טרם יודע אם יש את נפש יושבי

מוגאדור להמליכו גם עליהם, או אם לא יקום לשטן לו אחד מאחיו הקרובים להם ממנו, כי אין למדי ערמת השר רק להדיח כרגע את המורדים, והיה כי תקרינה מלחמה וגוספו גם הם על שונאיהם ונלחמו במו. ולא די המית המלך וחזקתו מרחוק דרך עשרים יום, כי אם תנשאנה עליו הפקודות האחרות וגדרו דרכיו, לכן היהודים פסחו בין יראה ובין תקוה, אולי יעצור בם אחר טוב ממנו אשר לא יהיה לו תלונות עם אדם ולא שונא לו מתמול שלשום.

אבד המלך מן הארץ ושר בבני אדם אין, איש הישר בעיניו יעשה, כל איש אשר לו נושה היה חוטף מידו כתב השילום ביד רמה, כל איש אשר לו שונא קם עליו והרגו. בחר אחד יהודי נסגר בביתו ויוציא קול כי מת, על אודות ערבי אחד שביקש להמיתו, בעבור כי אבי היהודי הרג אבי הערבי בזמן אחר מאין מלך. בימים ההם לבד ראיתי יהודי, הוא אקריש, אשר הכה ערבי וינקם ממנו. בשטף המגורות טעמתי החפש גם אני והניפותי על ערבי ידי. כן דרך הערביאים, יזדו להרשיע לאשר לא מבני בריתם המה בעבור כי יאטרו עליהם פיהם במתן ורסן חקיהם בל ישיבו אליהם, אם סר צלם זה מעליהם אל תיראום, לא ירדפו רק היראים אבל ינוסו מפני אמיצי לב. לא כן עשו בני גדליה כי יראים היו לעתיד, בא אליהם איש לא ידעוהו תמול שלשום לאמר, כי נושה הוא באביהם זכרונו לברכה זה עשרים שנה ואבד השטר, וילכו ויקחו את הכסף ויביאו אותו אליו ולא דברו מאומה, ויניאוני להצילם מידו.

ביום שבועות ואנחנו בבית הכנסת בקריאת התורה, רץ אחר רץ ומגיד לקראת מגיד, כי אחד מבני המלך, ושמו מולאי איסאן, הקריב לבוא למוגאדור ויתקבצו אליו אנשים ריקים וכל איש מציק, והיו עמו כחמש מאות איש. חמש מאות איש לא רב הוא ולא יכינו להלחם נגד עיר בצורה אשר יש בה מאתים ריניגאדוס, כולם מלומדי מלחמה, ומאתים אנשי אירופא

אחרים. אנשי האחא וסיידמא אשר היו בעיר לא הזידו עוד להרים ראשם פן ירד חמסם על קדקדם, ואף אם יתחברו עם בן המלך עוד מעט המה ולא יכולו, אבל מי כמוהו לריב עמו? איך ומי יאמר לו: לא תנחל בבית אביך? כי יימינו וכי ישמאלו יהיה להם למוקש. אם יטו אחרי אחד יתגרה מדון בינותם ויגבר בעל משפטו לא יוכבס חטאם רק בדם נפשותם, הצופים נשאו קול על המגדל ועל החומות להעיר איש את רעהו לשמור משמרתו ובל יצא איש ממקומו, ותהום כל העיר. עמד אברהם די לארא על רגליו ואמר:

— למען השם, השמרו על נפשותיכם! הגוים יחלצו חושים ויחזיקו מגן וצנה, ואנחנו איך נשב פה בטח לחוג לעיניהם ולא יסקלנו?

עובנו את בית הכנסת ואיש איש הלך לשמור את ביתו, את בניו ואח בנותיו, ואני עליתי על גג ביתנו הצופה פני הים המגדל והמשואר. משם ראיתי בקנה מבט העם היורד מראשי הררי חול, לא הכינתי לבי רק לשמוע רעם כלי הנשק ולראות משאת העשן. סכסוך חרבות ודם חללים, אבל השר בתבונתו השקיט כל ריב והרהיב כל לב. שלח ארבעים חלוצים לקראתו במכתב לאמר: אם לשלום באת — בוא אתה לבדך ונכבדך, ואם למלחמה — אל תעפיל לעלות כי השער סגור יהיה לא יפתח. וישבו המלאכים אל השר לאמר, כי פני בן המלך מועדות לטארודאנט, והוא הולך לדרכו ולא יטה ימין ושמאל. חשב בן המלך, כי בהגלותו יטו אחריו ויעצם כחו להלחם באחיו, וכאשר ראה כי לא נעשתה עצתו, סבב את פני הדבר והעלים מגמתו, כי באמת הדרך אשר בה הלך דרך לא סלולה היא ללכת מעיר לעיר.

רבו השמועות מיום אל יום. המלך גזר על שר עיר טיטואן להרוג אותו ושלשה סופריו עמו, כי לא אנס היהודים לעזור אותו בעת צרתו. שלמה חאסאן משנה ספרד — שמע קורא ורגזו — שקר ענו בו לאמר, כי גלה אוון שר מבצר סיאופח

כי המלך חשב לשום עירו במצור, תלו אותו ביום השבת לסניפתח ביתו ולעיני כל משפחתו — כי כן דבר המלך — עד יצאו מעיו ויתנום לו לאכול, וימת אחר שלשת ימים בתחלואים רעים. והוא נקי אבד.

אחרי השכיר חציו מדם נפשות אביונים נקיים, ככלותו לנפץ עם קודש בטיטואן בא המלך אל טאנגיא. פקיד ספרד ברח הוא וכל ביתו טרם בואו ותהי נפש שר העיר תחת נפשו, ענש את היהודים סך עצום להביא בעוד שלשת ימים אל גנוזי המלך, ויכו השטרים את בני ישראל ויכתום בעין חמלה, עד אשר מכרו כל כלי ביתם למען הרוות צמאונם ונשארו בערום ובחוסר כל. חטאת שני אחים טונסים גמלה ביום הזוא והבשילו אשכלות מרורותיהם, יום אידם בא עליהם וינהגם שמה בעת ההיא, כי אולי אם היו בעיר מוגאדור או במארוק יתמלטו: אל הגדול קפצו פיהו במחנק ברזל על גרונו ויטרפו כאריה נפשו, והצעיר אשר עלה גם עליו הגורל להיות לו אחריתו כמוהו, נאר נפשו והחליף דתו כחיו. או — לדבר כמשפט — לא החליף כי אם שמלותיו, כי לבו נשחת מנוער.

גם על המעט היהודים הנמצאים בארדיליה, עיר קטנה רחוקה שני ימים מטאנגיא, עבר כוס חמתו, ויתנצלו גם המה מכל אשר להם לקבץ הסך המוטל עליהם. וכן לאנשי אלקאסר.

כל מקום אשר נתן המלך את עיניו או מות או עוני, ויפנה דרך ללאראגי לבצע אמ-תו ולהותת על יושביה והעמים עליהם עול כבד. משם שלח להביא אליהו אליו. פנו המשחיתים את ביתו ויתפשוהו הכה אותו ופצו. כי ראה כי כלתה אליו הרעה מאת המלך נאר גם הוא את דתו ויקרא בקול גדול הלשון אשר הם אומרים על זה ונמלט כן מלחצם. ויהי כאשר בא אל המלך, הגידו לו את תמורתו.

— אליהו! — אמר לו המלך — מיראתך המרת, הפעם הזאת לא יועיל לך.

ויכונן נשק על אצבעות רגליו, ויאמר לו:

— בחר לך את אשר תחפוץ: אם עברי אם ערבי תמות
 ושמה תקבר, אתה ורעיך היושבים לפני אבי יעצתם אותו להרע
 עמדי, גם יומם יבא עליהם. קום בחר לך!
 — אדוני המלך — ענה אליהו — טוב מותי בדת הערביאים
 מלחיות בדת יהודים.

— השמר לך — הוסיף המלך — כי כפשע בינך ובין המות.
 — אחת דברתי ולא אשנה — הוסיף אליהו.
 וינסהו המלך כן עשר פעמים ואליהו עודנו עומד בדבורו,
 ויסלח לו ויצוהו ללכת לפאם להתלמד ולהתקדש בדברי תורתם,
 אבל המון מצוקותיו ותועבותיו הנאספות בתוך לבו בעתוהו וישסעוהו
 וימת אחרי ימים מועטים בצר רוחו ומר נפשו, מתגולל בדם
 קארדוזה ומגואל בשקוצי מעלליו, כחיינו כמותו.

הגיע המלך לראבאד, ובשטף הראשון נתן לשבי חמתו כל
 הון בית רבי שלמה דאווילה, לא השאיר מחוט ועד שרוך הנעל,
 התרושש עד הנה להתעלם מעיני המלך, חסר נפשו מטובה, נתן
 עיניו לאסוף ולכנוס, ולבטוף לא השליטו אלהים לאכול ממנו.
 לא לבדו היה בהותו, כי אחריו כל עם יהודים נמשך, ויסבלו
 על כתף כל כובד עונש אשר גענשו. המלך מצוה, הנוגשים
 אצים, והמקל שקד.

עברה וזעם וצרה ומשלחת כל מלאכי רעים פלסו נתיב
 לאפו ובדרכיו הלכו למיקנים, וירוצו להשחית כנטות ידו ולא
 מלט צדק את בעליו, שאול ואבדון תשבענה ועיני זעמו לא
 תשבענה, לכלא נקיים מפשע ולהתם צדיקים מחטאת.

הרשעה היוצאת ראשונה מרוח אפו לנה בתוך החאזאן
 בכא וכלתה את עציו ואת אבניו ותלחוך כל מלואו כלחוך השור
 את ירק השדה, החזיקה בהלה על נשיו ובני ביתו למהר ולברוח
 והאיש נתפש. יעצוהו השוטרים בדרך לאמר: אם אינך ממלט
 את נפשך ותחזיק בדתנו דע כי מות תמות! אבל בכא הקדיש
 את קדוש ישראל ולא אבה. לא כאליהו אשר השחית את גופו
 והתעיב את נפשו ונכרתו שניהם, ולא כעטאל אשר רצה להמיר

הא שמעו בקולו. בכא לא נתן תפלה לאלהים, נטה שכמו לסבול ואמר:

— ה' הצדיק, עונותי הטו אלה ובן מות אני, אמותה הפעם!
 כי איככה אוכל לחיות וראיתי באבדן משפחתי!
 ויהי כאשר בא אל המלך, אמר לו המלך בשטף אף:
 — בן נעות המרדות! המצאתיך אויבי וראש שוטגני! הליוצן
 לאביך נתנך להרשיעני בעיניו? מה עכרתני? יעכרך זעמי
 היום הזה!

ויאמר: הוציאוהו! וישרף.

למה תביט בוגדים ותחרש? הקשיבה לקול שועת איש צדיק
 בדורותיו, כי מן המצר יצעק חמס אליך! ראה מפלי בשרו איך
 קומטו מתוך האש! דע את מכאובו, ובלי פשע! היקר בעיניך
 מות כזה לחסידך? ואנה יפול איש זעומיך?
 אל שמועה כי באה נמס כל לב וחיל אחז יושבי מוגאדור,
 כי צרת אחרים אולי תהיה מלאכי צרתם, היראה גברה בלב
 הרבה מהם על אמונתם וימירוה.

ביום הששי, יום חרוץ להוות, והנה איש בא ממיקניס
 ובידו אגרת המלך לשר, יצאו מהתפלל ויקרא במשואר לאזני
 כל העם, כי מנהר טיטואן ועד עיר מיקניס כל ארץ הספשתים
 וכל יושבי חבל הים המליכו עליהם מולאי יאזיר למלך, מהם יראו
 וכן יעשו כל העמים אשר בכל מלכות מארוק, והממאנים לשמוע
 ימיהו, כי כל דבר המשפט והמסחור יעמוד על מתכונתו ולא יכרת,
 עד בוא המלך או ישלח דברו, כי עד היום ההוא אף היהודים
 יעמדו כאשר המה ויתחשבו כימי קדם. שלשה אלה היו ראשי
 פתשגן הכתב. פני הראשון טובים היו, כי הארץ שקטה ממלחמה
 וכל יושבי העיר בלב אחד המליכוהו עליהם ויאמרו: יחי המלך
 מולאי יאזיר! ויתנו עידיהם לרעם כלי נשק, והיהודים גם המה
 נקבצו כולם בצוחה וסבכו בשוקים וברחובות, ודגלים בידיהם עשויים
 בחגורות נשיהם על מקל אחד, האחד קורא: איללה יבאריק פאמיר
 מולאי יאזיר (רצה לומר: אלהים יברך דברי אדוני המלך), וענו

ואמרו כל העם: איללה ינסרהו (רצה לומר: אלהים יצרנהו). פני השני כולם טוב כי הותרו האניות לצאת. המרה היתה באחרונה, ואחריתם תוגה ומגון? או לא הבינו היהודים שיעור לשון האגרת? או הערימו להעלימו מעיני הגוים? כי מדברי האגרת עודם תלואים לתשובת המלך ולא ידעו איזה סער מתחולל על ראשם, המה כסו פני דברי האגרת מזה והערביאים גלו פניה שלא כהלכה מזה. כשמעם סוף דבריה הנאמר, כי יחשבו היהודים כימי קדם, ויצא רוח שקר בפני אחד מהם ויעמוד לפני השר ויאמר, כי בימי קדם לא היו היהודים לובשים המנעלים בתוך העיר, כי כן עשו עד היום אשר במארוק, בפאס, במיקניס ובסאלי. לא חשבו הנצבים לדעת זאת, כי מוגאדור ארץ חדשה היא, וישיבתה קרובה מזה חמש ושלישים שנה וכי לא קימו ולא קבלו היהודים עליהם חק זה מעולם. ושתקו, ובשתיקתם הודו, ולא אחד בהם נמצא עליהם מליץ. ברגע כצאתם וידחפו כל יהודי הנמצא לאמר לו: של נעליך מעל רגליך! וימלאו דבריהם בחרפות וגדופים ובמכה בלתי סרה. לא יכול השר לעזרם, כי קמו עליו ונסבו על הבית להרגו לאמר, כי עקב השוחד יגן עליהם. אחר דבר המנעלים נמשכו תלונות על דרך לבושם. שוליי מעיליהם אשר היו נושאים על כתפיהם דרך הידור עתה יסחבו בארץ, ארך מכנסיהם אשר הגיע עד חצי רגליהם עתה ינשא על ראש ירכם. ויוסיפו על חטאתם פשע להכעיסם בהשליך על פני חוצות בצעי זכוכית ואבנים חדים לשכים תחת כפות רגליהם, ואף כל הלובשים כנוצרים יראו לצאת בל ישאו גם עליהם המשא הזה. ימים רבים נעצרנו בבתינו ובראשונה לא יצאנו כי אם בשומרי טרם ימליכו המלך, ואנשי דאר איל באידא נסבו על בית הסיחרים ספרדים לאמר גם המה: תנו לנו תיבת כסף המלך! והי כי פצרו מאוד ויגשו לשבור הדלת, או הספרדים דלקו האש בקני מתכת ויבריחום וימותו כעשרים איש. רבי מרדכי לא נזכר עד היום. יהי אלהיו עמו ויעל מן ההפכה, אולי צדקתו תעמוד לו לצנה! שני אנשים צרפתיים אשר היו במאזאגן נסו מן הפחד לקאדיש לפני בוא יום העברה, שלשת אנשים עוד הצילו את נפשם בדרך

נפלאות בעינינו. אם ילידי המקרה המה או עלילות ההשגחה — ישפוט הקורא. לפני חג המצות פרח מגור בלב אבודרהם אולי יפול בידי השוטרים, כי נקשוהו נושיו מסביב, ומגור שוא היה, כי לא היתה כזאת, שכל את מעשי ידיו והפך רעתו לטובתו ויטוש שנים מבניו ואשתו לערבון והוא הלך עם בנו הבכור דרך לונדן בחול הכועד, ומצא הצלתו בחוביו. יאחידי לארא הבאישה ונמקה חבורה נושנת אשר היתה לו על לחייו, ורופא ומזור במערב אין, ובהול המועד גם הוא נסע לשוב לביתו להעלות ארוכה, וכמקרה נחום איש גם זו גם הוא קרהו ומצא תרופתו במכתו. רבי יהודה הלוי נסע מגיבראלטאר לפני החג לשוב לטיטואן. מהלך ארבע שעות בים, וה' הטיל רוח סערה מאד אל הים וישא הספינה ויתקעה עד לארגיל ולא יספה שוב עוד, ומצא תשואתו בסערתו. לא כן עלה לרבי שלמה מטיטואן, נשאו רוחו ללכת לגיבראלטאר זה שלשה חדשים לראות את פני רבו, וקשה יומו הסיתהו לשוב לארצו ויגוע שלשת ימים לפני הרעה בנכסים רבים ויחגולל בצרת אחרים. יעקב פאסיפקו עזב אשתו ובניו ונס — לא ידעתי איך — לארגאל, וישי אחיו — לאמשטרדם, ואני איך ואנה אברח? כלו כליותי בחיקי על זה, כבגד אכל את נפשי עש וכצמר אכל את לבי סם, שבעתי נדודים כל הלילה, ויהי בבוקר לפני זועפים. בני גדליה היטיבו פניהם לכסות דאגת ועצבם לבם, אבל התעורר ענן וערפל אשר הטיף והפיל אור פניהם.

סידי אחמור פיניש אשר עבד לפני המלך אשר מת והוקם לעבוד לפני המלך חדש הגיע, ואגרות נתנו לו מן המלך על פחות מוגאדור ובנותיה. ישבנו אל לחם הצהרים ביום שבת ואחי פיניש בא ובשורה בפיו, כי יהודי מוגאדור נענשו לשלם למלך מאת אלף פיאסטרוס ושלש אניות מלא אבק שורף וסך מה כלי נשק: נהפכו כל פנים לירקון, ובהלה וחרדה גדולה נפלה עליהם, הבשר עודנו בין שניהם נהפך ללענה, עמד כל איש ממקומו ברוח נכאה ולב דוח. — הה! — צעקו — כי קרא ה' ליהוה על עמו אשר בארצותינו

ויום אידם בא עליהם! מאין לנו לתת לשר את אשר שאל, אף אם לא ישאיר לנו בלתי אם גויתנו?

ביום הראשון נתנו כל היהודים במשמר חוץ מהסוחרים הגדולים כי עשרם הבטיחם, או כי מידם היתה זאת למען הכביד המשא על הקטנים ולהקל מעליהם, עברו כולם תחת השבט, לא נח שבט הרשע מעל גביהם עד שנשבעו לשלם הסך המוטל עליהם.

ראיתי את כל המעשים האלה אשר נעשו ואשר התעתדו עוד להעשות ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלום ולעשות בהם כרצונם, אמרתי לרעיוני: לכו ונתורה תחבולות ונבקש מקום לצאת ממוקשי רע! עוד שמונת ימים ואניה הולנדיש התקדשה לפרוס גם דרך אמשטרדם. ושמעתי, כי עוד שני אנשים עברים, אחד מיבראלטר ואחד בבגדי חפש וגר בארץ, גם הם לדרך הוכנו.

נדרוש העת בהמצאו, חזק לבי הלהם בו ואל תכנע מפניו, אם תצצל, נגזרת. צא נא לנצח או למות, בחכמה או במרמה, כי אין עוד.

שלשה כוקשים היו מבדילים ביני ובין התשועה, וצריך לפרוץ הגדר לסקל המסילה. בני גדליה מאנו לתכנני כי אין להם סופר חוץ ממני. מי ישים נפשו בכף עם נבל מר ונמהר אשר לא ישמע לקול הכביד והישר ואין מעצור לרוחם הקשה כמות וכשאלו? פקיד גיניאה לא אבה לתת מכתב היציאה ושר העיר הרשיון, תחת אשר לא שמעתי בקולם ללכת לטארודאנט, ורב חובל לא יניחני ללכת בספינתו בלתי זה. לא נשאר בלתי אברהם די לארא לתוחלתי, הוא המוציא והמביא כל בני הולאנד הבאים שם, והוא נבאש את את בני גדליה העוצרים אותו מלצאת, ולמען הכעיסם ולהראות כי לא נופל הוא מהם נתן האגרת בידי להביא אל פקיד הולננד, ויצוה הפקיד אל היהודי בן משק ביתו, כי אין בית מן הגוים אשר לא יהיה לו בן משק, משרת וטבח יהודי, לבוא עמי אל השר ולדבר טוב עלי. השר השיב בפני זעם:

— לא תוכל לצאת!

גמס לבבי והיה למים, בלהות צלמות אפפוני, ויאחוני

השבץ. עד כמה פעמים אני משביע את נפשי מרורות, נעצב ודוה שבתי לביתי.

— מדוע פניך רעים? — אמר לי אחד מרעי — אין זה כי אם רוע לב, כי לא כן תרגלת.

— ומדוע לא ירעו פני — השיבותי — כה דבר השר וכה

ענני.

— מאת בני גדליה היתה זאת — לחש באזני — המה שמו לך אורב מאחריך, משליכים את האבן ומסתירים זרועם, אבל אל יפול לבך עליך, ידעת כי אין מלה בלשון הערביאים נכונה מרגע אל רגע, למען שכור הוא, למען תירא עשה השר כן, עשה זאת איפא והנצל, מי יתן ואוכל לעשות כמוך! לך התרפס ורהב בן משק בית השר ברצי כסף ותצור עיני השר ולכל אשר תחפוץ תטהו. ההעוררתי עוד והלכתי אל השר, הוגעני בשאלותיו ותחבולותיו ולבסוף אמר:

— כמה יהיה שכרי אם אניחך?

— נקבה שכרך עלי ואתנה — אמרתי — זכור נא כי עני ואביון אני ואם תרחיב פיך לשאול לא אובל למלאותו.
— לך והביא לי כזאה משקלים — אמר לי — ואחר תצא, אבל לא תשא עליך מאומה אף אלוגרה אחת, כי זה שנה אחת בקרב הארץ הזאת אתה וכיהודים תחשב ותטה שכמך לסבול עולם גם אתה.

להוציא את נפשי ממסגר הפשטתיה ערומה ואשליך במצולות ים פרי כל יגיעי בארבע שנים, שברתי לתשועת ה' כי רוח והצללה יעמוד לי ממקום אחר, לקחתי מכתב היציאה מהפקיד ורשיון השר, שכרתי רב החובל טרם אצא, קניתי לי צידה, הסתרתי תחת למדי עשרה זהב אשר נתנו לי בני גדליה בתורת חסד באמרם, כי ראיתי את הלחץ והרעה אשר מצא אותם, כי אם אוכל להתמהמה אולי יראה ה' בענים ויחלצו מצרתם ואז תהיה לי משכורת שלמה כי לא אדע מה ילד יום...

— מנחמי עמל כולכם — עניתי — טוב פת חריבה ושלוח בה

ממלאו חפנים עמ" ורעות רוח לאכול לחם ברעש ובשממון ומים ברגזה ובדאגה לשתות.

עובתים ולא אביט אחרי. ויהי כאשר נתקו כפות רגלי מן החרבה הרימותי קולי לשיר אל ה' כי גמל עלי, כימי צאתנו מארץ מצרים הראני נפלאות, אם כי לא יצאתי ברכוש גדול כי נצלו אותי תחת נצל אותם, לא ידעתי עוד מדברי המערב ולא עאלתי עליהם*), לבד ראו זה מצאתי כי כאשר יגידו לכם רעות עליהם תוסיפו על השמועה ולא תהטאו, ואם טובות, אם לא תראו לא תאמינו.

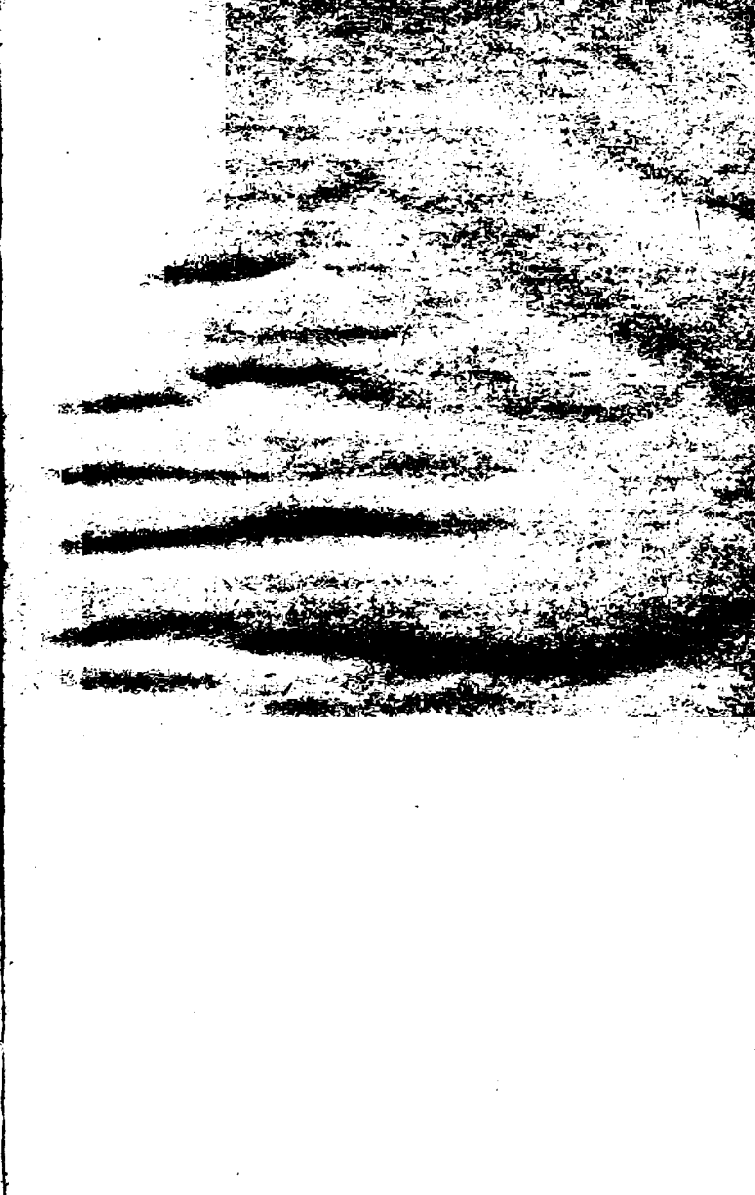
ביום ראש חודש תמוז יצאתי מתוך ההפכה וביום השמיני לאלול התהלכתי בהשקט ובבטחה ברחובות אמשטרדם.

אז עמדתי ואתבונן בי כי כולל ערום ועריה, באותיות מה יהיה, בקדמוניות מה היה, נפעמתי מדבר, נאלמתי דומיה, עודני נבי חרד ממצוקותי בארץ מאפליה, מכולל במשושי בצאתי לרויה, סוער באידי היה, וצועק אויה, למי אשא עיני עתה? במי אשען? לרוכב בצרבת! ביה!

על כן המון תלאותי לשוני תצמיד, ואפס קצהו על יתרי כנורי אעמיד, והיו לזכרון לנגדי תמיד, למצן דעת כי פליאה דעת ממנו אם יחון ה' או אם ישמיד, - וילמדו ליראה אותו נער וזקן, מבין עם תלמיד.

(*) הקצינים החתומים יודעים ובפרט הנביר ס. ל. והבחור איכל כי חבור

ספרי נגמר בייט לחודש אדר טרם תודענה השמועות אשו באו הגעזעטס.

א

הַיָּם שֶׁקָטַט, גִּלְיוֹ בְּמַרוּצַת גַּחַת
הַרוּחַ צַח עַל כַּנְפֵי גַם יִפּוּחַ
וּסְפִינָה בְרוּחָה כְּעוֹף פּוֹרַחַת
וּלְיִרְכַתָּה חוֹבֵל יִישָׁן, יִנּוּחַ

ב

אֶךְ פָּתַע יָם יְהוּם כְּשֶׁאוֹל מִתַּחַת
יִרְחִיב נִפְשׁוֹ, יִבַּע כְּדוּד נִפּוּחַ
תַּחַת רִגְלָיו חוֹבֵל יִרְאֶה הַשַּׁחַת
וּבְסוּפָה וּסְעָרָה סוּעָה הַרוּחַ

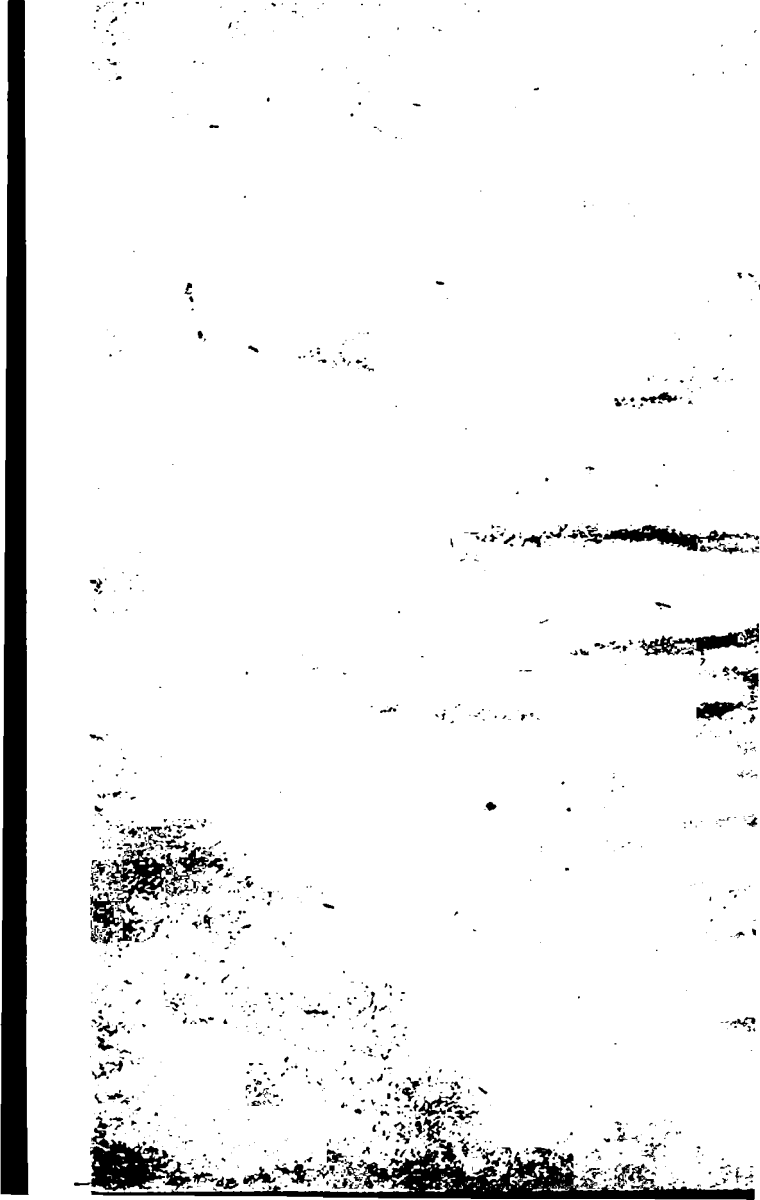
ג

חֲכָמָתוֹ תִּתְבַּלֵּעַ, נִפְשׁוֹ רַב תִּלְאָ,
יִטִּיל בְּלָיו, יָסִיר גַם, יִכְרוֹת תּוֹרָן
וַיִּגִיעַ אֶל חוֹף מְדַרְךְ פְּלֵאָ

מַצֵּל — אֵךְ אֵיךְ מַצֵּל? כִּנֵּס מִפְּחַד,
 כָּאֵד מֵאֵשׁ, כִּמּוֹץ מִסַּעַר גּוֹרֵן
 עֵיף, כּוֹשֵׁל יִשׁוּם יִשְׂאֵף גַּם יַחַד

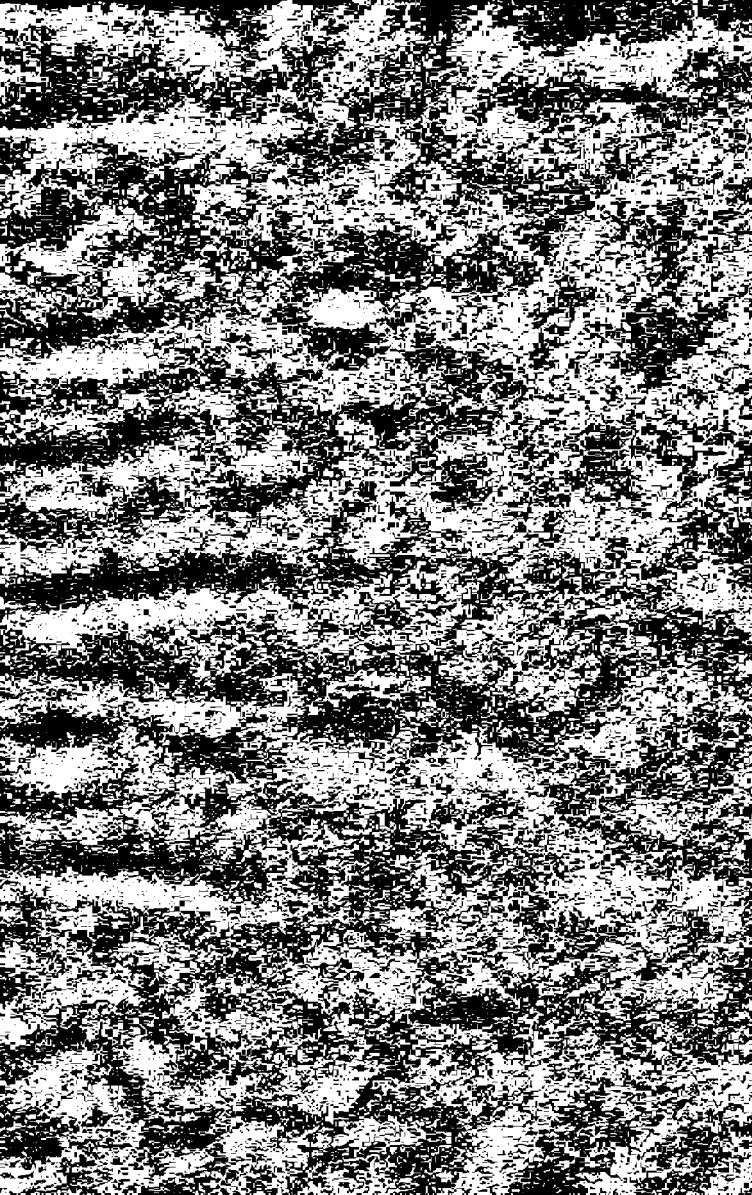
מּוֹרְשֵׁי לְבוֹ יַחַד,
 מֵאֵן יָבּוֹא עֲזָרוֹ, גֵּהָה אֶל שֶׁבֶר,
 תִּקְוָה אֶל אַחֲרִיתוֹ, אַחֲרִית אֶל שֶׁבֶר
 בֶּן אֲנֹכִי הַגֶּבֶר
 לְקִשֵׁי לְמִרְיֵי יוֹם עֵתָה צוֹרַח,
 מִשֹּׁד, מִקָּטֵב בַּת עֲמִי בּוֹרַח

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי
S 33 V 137

רומנלי, אהרן שמואל,
משא בערב :

C.5

1799568-50

YOS

